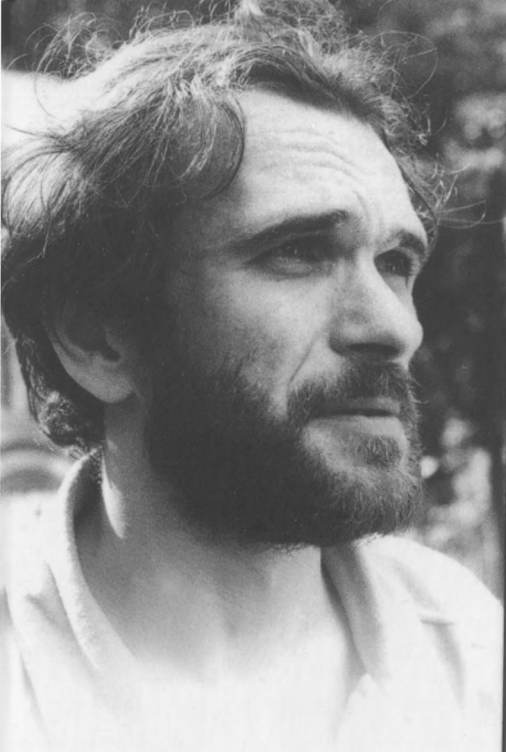

ОЛЕСЬ УЛЬЯНЕНКО

Отечна
рапсодія

Олесь Ульяненко - автор книг прози: романів «Зимова повість» (1994), «Вогненне око» (1999), «Сталінка. Дофін сатани» (2003), роману та оповідань «Сталінка» (2000) і низки опублікованих у журналах романів «Богемна рапсодія» (1999), «Син тіні» (2002), «Знак Саваофа» (2003), «Квіти Содому» (2005) та повістей «Ізгої» (2003), «Хрест на Сатурні» (2004). Окремі його твори та уривки з романів перекладено англійською, вірменською та німецькою мовами. Лауреат малої Національної премії України імені Тараса Шевченка (1997).

Видавничий проект сучасної літератури
«Приватна колекція»

Олесь Ульяненко

БОГЕМНА РАПСОДІЯ

романи

Львів
2006

Ульяненко О. Богемна рапсодія: Романи. — Львів: ЛА «Піраміда», на замовлення приватного підприємця Говди І. В., 2006. — 160 с. (*Видавничий проект сучасної літератури «Приватна колекція»*).

У творчому доробку Олеся Ульяненка, автора відомого роману «Сталінка», відзначеного малою Шевченківською премією, короткі романи «Зимова повість» та «Богемна рапсодія» посідають особливе місце. У них письменник тонко й глибоко досліджує сучасне життя та психологію смерті. Він відтворює нестримний потяг людини до особистого щастя і вільного життя в рідній країні, однак намагаючись подолати тотальне зло, вона так і не спроможна досягнути омріяного, і єдине, що їй залишається, — гідно загинути або ж мужньо і з великим спокоєм зустріти свої останні хвилини.

ISBN 966-8522-72-9

© Ульяненко Олесь, 2006
© Автор проєкту: Габор В., 2006
© Художнє оформлення: Кісь А., 2006
© Говда І. В., приватний підприємець, 2006

ЗИМОВА ПОВІСТЬ

1

Він завше прокидався, коли за стінами лив дощ; дощ падав спроквола, проціджувався, немов крізь решето, напочатку схожий на мжичку, потім кривлями в'язниці торохкотіли важкі, налиті зимовою вологою краплі; тоді він підіймався, підступав до заґратованого вікна й дивився, як вода стікає в калюжі, вітер ганяє оберемки води, а понизу мертво залягало. Цей дощ нудно повторювався цілий тиждень, не подібний на осінню приреченість — приносив спогади про кущі зеленого агрусу, облиплі квітом соняшника засмаглі жіночі литки; а після зливи калюжі лежали тремтливими ртутними плямами, а він ще з добру годину, проводжаючи сонце, впирався поглядом у рожевий розруб між землею і небом, вертав на нари, витягувався у повен зріст; заплющував очі. Він лежав годинами, рахуючи краплі, уявляв агрус — кошлаті, великі ягоди з росою на ворсі, де під кущами земля умащена перегноем; далі спадало на думку, як колись, у такий час, він нудився від того, що не міг нікого полюбити: лежав у крихітній комірчині з низькою полавою, забитий прілими стінами — у темряві, де на подвір'ї росли розлогі з облущеною корою яблуні; яблука падали на землю, бризками соку лякали голубів, голуби клубками тепла билися об шибки; до нього приходила жінка, але за рік ув'язнення, слідства, суду — образ її стерся, і він, навіть у камері, згадував жінку тільки як той ланцюжок, що єднав той світ, за стінами, з голубами, яблунями, низьким небом і ще чимось. Це потім заворушилося, заворохобилося, задудніло, виперло з грудей, відтак наздогнало сірим коридором, — коли до камери ввійшов чоловік, одягнений по-військовому: запитав його ім'я, по-батькові, прізвище і виголосив про час виконання вироку; це тяглося довгим коридором з безліччю дверей — відчуття котилося рівно, гладко, але повз нього, набирало

потужної хвилі, коли його вели на розстріл. І він очманів від того, як воно хутко зникло біля дверей, що їх відчинили тюремники, від котрих линув густий дух мила, солодкого жіночого поту, домашньої кухні. На східцях він тужив мізки, хотів утямити в останні хвилини життя, повернути пам'ять на породжене в камері, але ступивши на широке подвір'я, прослизавши під склепіння арок, навислих погорі ґратів, пірнаючи знову у вузькі артерії коридорів, то вирішив: він ні до чого не хоче повертатися. Його лише дратували спини сторожі, запах мила і безкінечне бабахання ходи — цокотіння підбитих крицею чобіт. І чим довше йшли, то він глибше падав на дно свідомості, але — без подиву — нічого там не знаходив, окрім маленького вогника жалю, чогось невикористаного.

В кімнаті без вікон йому вичитали вирок, як вичитують школярам абетку, а він зиркав на тонкі губи чоловіка, котрий читав, на зелену муху, що гасала, билася об свіжовибілені стіни, стримував утому в ногах, і знову водив зіницями зелену муху. Йому дали підписати папір; він поставив хрестика, процідивши крізь зуби, що неписьменний. Коли запропонували шклянку горілки, то відмовився, закупив і з приємністю слухав, як потріскує цигарка в непробивній тиші. Вийшли на подвір'я, що лежало вологе від дощу, і він уперся поглядом у подовбану стіну. Солдати повагом, не поспішаючи принесли дерев'яного щита із засохлими плямами крові. Двоє, котрі стояли позаду, попрохали закласти руки за спину, щоб вони наділи наручники, але він сказав, що цього робити не варто; перевальцем подався до щита, повернувся обличчям до шестірки людей, які вже лаштували пістолети.

Він стояв, випнувши підборіддя, задерев'янілий, бачив, як згори засвітився ліхтар і засліпив очі; почув клацання запобіжників на пістолетах, а відтак голос, по якому він упізнав тонкогубого чоловіка. Ліхтар погас, і він довго не бачив, як чоловік читав гутнявим голосом наказ про амнестію.

— Ну, нічого, свинопаси, не хвилюйтеся, я до вас ще повернуся, — сказав накінець і відчув, як холодний піт стікає рівчаком спини.

2

В кав'ярні він випив шклянку червоного вина.

З вікна спостерігав, як виповзають трамваї з-за рогу, як сонячний промінь б'є навскіс у шибку, як ідуть люди, а під ногами людей шурхотить осіннє листя та листівки; він мляво прокручував думки, переживував шкарубкий сир, запивав червоним вином і роздутими, як у жеребця, ніздрями втягував приторний запах кави. Він знав, що треба покинути це місто, але, попри здоровий глузд, не хотів цього робити.

Над містом проревли винищувачі. Винищувачі зробили коло й поверталися на базу. Шклянки на столах затремтіли.

— Коли все це закінчиться... — сказав бармен і глянув на нього. Він знизив плечима, проковзнув поглядом по шибці — у вікно падало високе і чисте небо. Допив вино, вийшов на вулицю, на виході сказав «дякую». Трамвай проповз червоною стіною. Він прочитав на боці трамвая уривки реклам, повторив про себе, що це швидше схоже на катафалк, і, засунувши руки в кишені, побрів до першої телефонної будки. Дорогу перебігла кішка. Він спостерігав за кішкою, доки та не зникла у дворах.

Телефон не працював, і він несподівано для себе розсердився.

На майдані він купив на останні гроші у вантажника пляшку горілки. Небом пливли переливи дзвонів. Усівшись на лавці, він годував крихтами голубів. Навпроти сидів чоловік. Чоловік уважно читав листівку, а краєм ока поглядав за тим, як він годує голубів.

— Це неподобство, — нарешті промовив чоловік.

— Що саме?

— Амнестія.

Від цього слова йому скрутило м'язи, і десятки колючих голок шпигонули в пах.

— На носі вибори, — продовжував чоловік.

— Так. Знову виберуть Генерала. Чи не занадто дешева ціна за незалежність.

— Не думаю.

— Навіть читаючи списки розстрілів?

Чоловік глянув на нього переляканим, розчарованим кислим поглядом.

— Я тільки з лікарні, — спокійно кинув чоловікові.

— Холодно, — чоловік склав учетверо аркуш, попрощався і пішов геть.

Він довго й обридливо шукав майстерню, плутаючи вулиці, назви; пам'ять важкими ціпами вибивала з голови нові імена, нові прізвища, а він ховався у вирі людей, що сомнамбулами пхалися попід будинками, лихоманково висвітлюючи очима один на одного. Під вечір зашамотів дощ. Перше і єдине, що він згадав чітко за сьогоднішній день, як дощ будив його під вечір і на світанку в камері.

Він сидів, пив горілку з безпритульним, вже сутеніло, за годину прийшла похоронна процесія, й у вухах лунали протяжні звуки духової оркестри, а дощ обмивав пудру з посинілого обличчя покійника.

Він п'янів: перед зором пропливали теплі прохідні двори, з неба трусилася мряка, шлунок пекло від голоду й горілки, крутило потилицю, а груди давила ядуха. Потім він зрозумів: груди давило там, де повинна влучити куля.

Дивлячись на безпритульного на вулиці в потоці ліхтарного світла, на людей, він допив горілку і згадав номер телефону.

3

Вона стиналася в солодких спазмах, борсалась у нього на грудях, затихала, вигиналася спиною і стегнами і в одну мить відсахнулася на його простягнену руку, й у темряві кіптюжилось її попелясте волосся. Кімната здіймалася високою стелею. В кімнаті, що дулася поніччю і потом, духмяніла молоком, просмерділа котами, він, лежачи на білих простирадлах, згадав діда.

Вперше за цей час, що високо летів над ним.

І спогад не прийшов, — спогад сидів у ньому десь глибоко. Весь час. Значить, то не спогад, — вирішив. — Щось більше.

І те більше напнулося, як пружина: гори хрумкої зелені, дзвін коси, бджоли високо в небі. Це так, як хтось стояв за стіною і тихо постукував. А він ходив по тих кімнатах,

де відбивалися удари підборів об стелю, переливав воду із безлічі шклянок, не витирав її, — вода так і чвиркала під черевиками, потім на другий день, в потьмаренні голови, бачив, як на червоній підлозі проступали білі вилинялі плями, — там, де розливалася вода. А в кімнати вривався запах креозоту, принесеного вітром. Вітер перегортав давно нечитані книжки, ворушив купки попелу від цигарок, і купки ворушилися сірими мурахами.

Він закурив. Переливом воску мерехтіло світло, а в щілину у фіранках, вповзала фіолетова смуга ранку. Смуга впікалася у розсипані по підлозі цигарки.

— Про що ти думаєш? — Оксана перевернулася, зламала голубими складками простирадла. Сіла. Він затягнувся і провів поглядом рожеву пляму від цигарки. Вогник вихоплював її чіткий профіль: розкидані кучері, маленькі груди, трохи затонку, витягнуту шию. Нижня, припухла від укусу губа, дрібно тремтіла. Він був радий, що не бачить її очей, і думав: скільки б не проходило років, то він боятиметься натрапити на її погляд. Коли вона їсть, спить, займається коханням. Але знав, — скільки б не проходило років, він шукатиме щось у тих очах.

— Про те, як людині мало треба, щоб щось відчувати на смак, — він лежав і слухав, як хтось ходить за дверима. Приходить і відходить. Він знову повернувся до діда. На цей раз вже насильно, щоб не думати про те, чого не хотів згадувати.

— Звідки ти родом? Скільки тебе знаю...

— Яка різниця... — мовив він на те, прислухаючись до кроків за дверима, і гадав, що нічого так не надає урочистості й значимості, як безпідставний, надуманий страх.

Він поцілував Оксану в скроню, ліг на спину і вдав, що спить.

— Ти не спиш, — сказала вона.

— Ні, — йому не хотілося говорити.

— Скажи щось.

— Пам'ятаєш море? — він бовкнув навгад, можливо, це було не з нею. В ті дні, коли місто сичало недобудованими барикадами, він мало пам'ятав жінок, з якими спав.

— Так. Тоді була зима. У флігелі, який ми займали, гуляли страшні протяги, я тиснулася до тебе, ти хворів, і тобі вічно здавалося, що за тобою хтось прийде.

Потягнув ніздрями повітря: на той час він пристрелив якогось важливого типа, ситуація в країні помінялася так швидко, що ніхто на це навіть не розраховував, і він потрапив між двох полювань. Біля моря хворів на сухоти, палив у каміні дрова до нестерпного жару, дивився, як зжирає полум'я дрючки, як виповзає сік з-під кори, а однією рукою погладжував «Міні-Узі» і чекав. Але ніхто не з'являвся, приходила Оксана, і тільки вона приходила — він ховав зброю. Сухоти він не вилікував і покинув море. А перед тим блукав серед п'яної матросні, що святкувала якийсь празник, сидів у портовому борделі, лише мимохідь згадував Оксану, а потім тужно, з берега, проводжав білий пароплав, не дивився на небо і відкашлював кров'ю у чорну хустку. Хустка ще пахла жінкою, але він не міг дати собі відповідь, згадати, хто подарував її. Тільки нишпорив поглядом по людях, що ходили взад та вперед, зупинявся на повіях, і червоні від диму та хвороби очі двома кулями зависали у просторі. По бруківці мірно тупала чоботами матросня, люди до чогось готувалися, й те, до чого вони готувалися, було невідоме для них, що його аж брало зло, і він пив з дня в день, дивився на чорну хустку, знову випивав склянку горілки, й так доти, поки не покинув це містечко. Він покинув це місто, коли воно спорожніло, і він покидав його назавжди. Але місто залишилося в ньому і повернулося прокляттям.

Оксана встала, підійшла до вікна, вигинаючи гарну спину, і він бездумно ковзнув по вигину поглядом. Оксана прочинила вікно, сказала «ой», і в прочинену амбразуру ввірвався гуркіт винищувачів. Звуки зламалися і завмерли в кімнаті. Він подумки провів літаки на базу. Стало тихо. Він уловив запах власного поту.

— Сніг, — видихнула Оксана.

Він подумав про діда. Подумав, що не пам'ятає діда мертвого. І уявив Генерала.

— Сніг, — повторила Оксана.

В кімнаті м'явкнула кішка, і хтось ходив за дверима.

4

Ці колись теплі двори зламаними літерами тоскно стриміли у перших накипах білого снігу, над вичищеним вітром, немов скло, небом. Облізлий кіт провів його писком, коли він вийшов і ступив першим снігом, виносячи з пам'яті високу стелю, гру сонячних зайчиків, рожеве плече Оксани, свою тінь на порцеляні.

Від першого снігу паморочило голову; ворухив закислими очима кіт, а по дві сторони вулиці німо снував натовп.

Він ступив першим снігом, зайшов до підземного переходу, купив пачку цигарок у баби, що черепашилася на вході, і попростував до метро. Біля метро він зупинився, назустріч йому йшов патруль, і легкими дрижками по ногах стьобнуло тепло.

Тоді він розвернувся, спокійно розгріб руками шеренгу сутенерів-азіатів, подався нагору. В метро нестерпно смерділо щурами.

Сонце скотилося, відбилося від снігу й засліпило очі. Він перетинав майдан з думкою про те, що за ним хтось слідує, і від цього пробирало до самого хребта. Майданом проїхав панцерник з написом «Міліція», і він зрозумів, що то старий напис. Десь посередині майдану він повернув голову. Позаду йшли люди, назустріч людям пливли ліхтарні стовпи. Сніг і мряка облизували бетон майдану. Він притримав крок, упнув очі додолу і все брів, брів, доки не наткнувся на стіну жовтого будинку. Він став згадувати, де бачив цей будинок, цей будинок жовтого кольору, і коли, в який час, будинок застряг у пам'яті чорною цяткою. Що це не той будинок, що це інший будинок, — він знав напевне, і якщо помилився, то йому обов'язково треба здатися, стати до стінки зі скрученими руками і з насолодою прийняти кулю в потилицю. На більше він не здатен, як тільки безглуздо і героїчно загинути, перед цим не наклавши повні штани. Йому запершило в горлі, захотілося випити шклянку вина й, відшукавши потойбіч жовтої будівлі кав'ярню, несподівано для себе віднайшов той будинок, де спліталися

зразу кілька провулків, засмічених червоними одноповерховими сараями. На мокрій, порепаній стіні, легко погойдуючись від протягу, теліпався наспіх приклеєний портрет Генерала. Піднімаючись східцями, втягуючи ніздрями вологу, він думав, що всі плітки стали пророцтвами, а пророцтва плітками.

Підіймаючись східцями, йдучи довгим коридором, він, що не вірив ні в провидіння, ні в пророцтва, враз почув солодкий присмак на губах — чи то від передчуття зустрічі тих людей, які не тримають його за живого, а то й більше — хочуть, щоб такий чоловік зник геть з їхнього життя. Натискаючи на гудзика електричного дзвінка, дивлячись у прочинені двері, він ще не бачив нічого, окрім мертвого отвору, а на обличчя валом хлюпнулося тепло — тепло домашнього смороду. Він на мить уявив, як випливають з темряви вішалки в стилі ампір, як проковзне, заблимає біде обличчя хазяїна, як той відрекомендується Лефом, а тонкий, погнутий у сутлобах палець поманить на кухню, і вже по дорозі до Лефа дійде, хто прийшов. На кухні Леф блискуче, зі знанням справи, вибере позу, розпочне бундючно щось роз'яснювати, непомітно намагаючись опору, і все, сказане невиразним белькотінням, липко хлюпатиметься з його тонкогубого рота невдахи. Далі у Лефа забігають очі, запас мужності розтане, провалиться в запаморочливу безодню страху, щоб іноді раз по раз випірнати звідти обличчям великорозумного політика.

— Проходьте... Мене звати Леф...

Він ступив крок, дивився і думав, що йому підламує ноги, бачив, як у Лефа тіпається нижня губа, а очі двома вуглинками ворущаться на жовтому обличчі.

— Ти!?. Проходь на кухню...

Він дивився на Лефа. Такі доморослі, як Леф, мають якусь силу, що виховує із них справжніх теоретичних убивць.

У нутрощах хруснуло і стало м'яким, як віск: спало вікно з безкінечною білизною двору, в тріснутому шибку сотався пар, на кухні тхнуло картоплею з оселедцями, а в повітрі з неймовірною швидкістю накрутилося, з гурко-

том, скреготінням ударило в груди, висмикнуло його, завертіло в просторі між вішалками стилю ампір та довгим світлим вікном, де за рамами тихо лежав білий вузький двір.

Жінка чорною смугою перегородила снігопад у розхресті віконних рам. Потім повільно, безпорадно, вимушено плив поглядом по килимах, де скавуліли цуценята, а погляд бився у рамках вікна, де неживо лежав сніг; він зупинявся поглядом і на жінці й розумів, що то не та жінка, яка приходила до нього туди, де гупали яблука, курилися пагорбами сади; і він уявив цю жінку, тонку, зі зміїною талією, що майнула в розхресті віконних рам: як вона б'ється на підлозі, немов у корчах епілепсії, цілує в кошлаті гострі коліна Лефа, а Леф здійсмає догори погороб'ячому обличчя й усвідомлює себе... Де він в чорта підібрав її? Деся, певне, на вокзалі або серед гуртожитків. Леф, просяклий наскрізь нездоровим тяжінням до людей зі збоченою психікою, людей, розплюснутих життям, як і та жінка, що була в нього, і яка пішла від нього.

Він знову подумав, що всі плітки стають пророцтвами, і щодо генералів, і щодо простих смертних.

Вони сиділи один проти одного.

— Що скажеш? — запитав Леф.

— В метро смердить щурами.

— Перестань. Вічно ти. Давай до справи.

— Чую голос мужа.

— Ти коли вийшов?

— Я вийшов по амнесії. Втішся. — Він клацнув губою і розстібнув блискавку на куртці.

— І для чого ти заявився до мене?

— Авжеж, вкрати твою нову пасію.

— Я не про те.

— І я не про те.

— Ти добре знаєш — я м'яко відношуся до вашого угруповання, ба більше: я був його членом. Але час змінює наші погляди.

— Слушно, але у в'язниці я мав досить часу, щоб усе осточортіло. Навіть батьківщина, якій ти ні на хрін не потрібний.

— Не варто в цьому домі говорити про такі речі. Тим паче я зараз на партійній роботі...

— Пронумеровуєш списки розстрілів?

— Дарма ти так. Я стараюся якнайбільше їм завадити.

У розбиту шибку вповзав пар. Снігова січка вшухла, в небі зависла іграшкова кулька сонця...

— Скоро Новий рік, — сказав він.

— Для чого ти прийшов? — Леф натягнув голос. Лефові страшно. Він розумів. Жінка виглядала з-за дверей. Худа, довга, як ніколи схожа на самого Лефа, і він подумав, що це якраз те, чого Леф шукав.

— Боротися за демократію.

— Не блазнюй, ми всі за неї боремося.

Леф говорив, випльовував слова, немов лушпиння, він його не слухав, лазив думками по кімнаті, ловив краєм ока половину жіночого обличчя, яке визирало з напівпрочинених дверей, бездумно зупинявся на Лефові — так, у ньому є щось від недоколиханого помічника вбивці. І це той, який просторікає про помпезний кінець свого життя, але не пам'ятає ні вчора, ні сьогодні й навіть свій день народження нахабно забуває і вимітає зі свідомості. А разом з тим раб рабом, передусім власної душі, викарбовує в пам'яті себе кумиром натовпу. Це з тих, що мітять на місце Генерала, але посідають місця нудних клерків; з тих, кого диво викинуло з-під теплих, просмерділих власними анальними газами ковдр на самий верх життя.

— І Генерал?

— Так.

— Ну й лайно ти, Лефе. А загалом ти просто йолоп, а такі речі навіть час не лікує.

— Не допустити великого кровопролиття — це ціль його і наша.

— Генерал введе танки, хочеш ти того чи не хочеш, бо кров завжди оплачувалася кров'ю. Що зі студентами, Лефе? Га, чого мовчиш...

— Я думаю, що це питання вирішиться задовільно.

— Задовільно...

Його перевели в іншу камеру. Зранку. Він добре знав, як вичитується вирок, але вирок не вичитували, а просто

перевели в іншу камеру. І він укотре ліг на нари в довгому чеканні своєї смерті, і в тому довгому чеканні корсткого спалаху, що звалося кінцем усього, хтось покликав його. Вперше він побачив, як запалюються ліхтарі, а далі у вольєр вбігли люди; як запшикали гвинтівки, а люди стали дряпатися на стіни, ще нічого не тямлячи, і хтось потім з наглядачів тихо, шепочучи, розповів про студентів, які влаштували бойкот. Це вже потім, коли студенти зламаними ляльками лежали розкидані по всьому подвір'ї, а охорона в розхристаних мундирах за ноги стягувала трупи. І тоді, вперше за стільки років, у протилежному вікні він побачив обличчя Генерала. Генералові завше бракувало зросту, й в амбразурі виднілася тільки голова. Генерал усміхнувся йому — усміхнувся щиро і помахав рукою. А його тільки дратували закручені догори вуса Генерала.

— Він тобі, до речі, дарував життя.

— Життя дарує Бог, а не генерали. Навіть таким падлюкам, як Генерал, що займався онанізмом по службових кльозетах.

Лефова дружина поставила перед ним каву.

Він заплющив очі, відкинувся на спинку стільця, чув шарудіння цуценят, згадував діда, повертався назад до засніженого майдану, і з того всього вигулькував протяжний, безбарвний голос Лефа.

— Лефе, мені потрібна адреса Жида.

Леф повернув голову до дружини. По хвилі її постать бовваніла зі щілини дверей.

— Ти взявся за старе?!

— Ні.

— Для чого тобі адреса Жида?

— Щоб тобі більше не хотілося стукати. Зрозумів.

— Ні.

— Коли ти вже стукнеш на мене, то сказане давно не буде правдою.

— Не розумію, — Леф отетеріло уп'явся очима в запітнілу шибку.

— Мені треба адресу Жида.

Нарешті Леф щось зрозумів, по-гороб'ячому закліпав повіками — шукав опори, але не знаходив її. Двері у

Лефа за плечима протяжно вискнули, потягли затхле повітря і зачинилися. Так, Лефе, то не та жінка — не та.

— Ти... Як ти смів...

— Лефе, не повторюй істерик першої дружини. І я тобі нічого не сказав.

— Я не знаю адреси Жида. Можу дати ключі від квартири, — видавив Леф.

— Ти мужня людина, — сказав він на виході. — Будувати світле майбутнє, коли чорнозаді азіати торгують нашими дівчатами.

— Ця проблема вічна.

— Ні, Лефе, нація перестає бути нацією, коли дозволяє торгувати своїми жінками.

Вже на східцях він повернув голову і побачив Лефа у темній амбразурі. Леф уже відійшов від вибуху переляку, встиг обдурити власні думки та здогади — напускав непробивну міну.

— Тобі тільки тридцять років. Мені безмежно жаль тебе... Повір. Я не маю нічого до тебе за минуле... За неї...

— Перестань, Лефе, то вже мазохізм, а партійні працівники повинні бути з криці, — він клацнув губою, і коли Леф непомітно, озираючись, кинув йому папірця, він підібрав зібгану брунатну кульку і вийшов східцями на білий сніг.

Дорогою німо сунув вертеп. Дзенькала коза, п'яний Ірод волікся позаду. Вертеп ішов, чавлячи перший сніг.

Він перевів погляд. Дорогу перетинав панцерник з написом «Міліція». З вікна на нього дивилося вузьке гостроносе обличчя дружини Лефа. Йшов сніг. Калюжі після короткої відлиги замерзли.

5

— Свобода — це мотузка, намащена милом з двох кінців. Все міняю обліцовку... Лампа... Все... — він почув цей голос, який линув, немов у діжу або десь здалеку, згадав, чітко вирізав з пам'яті: як муха повзла по білій порепаній стіні, і пам'ятав, що тоді він боявся обпектися, а звідти несло жаром; як він дивився зверху донизу, сидячи

у когось на руках, — на чоловіка з втягнутими ребрами, запалим животом. Цей чоловік подався якомсь боком, біла стіна вимаячувала чорний, обстрібаний светр, а на стіні тріпалася тінь від здоровенної голови, за вікнами — великими і стрільчастими — летів безмежний глибокий простір, а чоловік булькав словами крізь пощерблені, гнилі зуби. І через незліченну товщу років, багато років, поминувши неминучу вічність забутого, йому треба було здогадатися, а швидше пригадати, як той чоловік пішов, скоцюрблений і миршавий, до дверей, а по сволоках, підвіконнях, стелі, стінах, у світлі гасової лампи, — ламалася тінь; через тонни думок, десятки втеч і відсидок тримати незрозумілий образ нещасного, гидкого чоловіка, щоб потім в один день дізнатися, що то був батько, якого він уже пізніше не бачив, — хіба маленька фотокартка людини, більше схожої на вчителя філології.

Він ступав по товченому шклі: запах погарі, смалятини розпирав ніздрі, а він ішов — поверх за поверхом, міняв калейдоскопом думки, і вже наприкінці, зупинившись біля вузького більма вікна, відчиняючи червоні, з облупленою фарбою двері, — зрозумів: його загнано в цей велетенський кам'яний мішок, і єдине, чим може зарадити собі нормальна людина — це втекти; але втікають ті, що здаються, або ті, які ні на що не здатні. А йому лишається — померти. Для нього це і є необхідністю, яка не потребувала доказів, самозречень, запевнень. І то добре, — думав. — Смішно було б прожити серед кам'яних склепів і не померти серед них. Смішно й безглуздо шукати в цьому місті щось роками. Та перед цим йому треба вбити Генерала. Це, єдине, певне, в житті він зробить із задоволенням. Це не буде війна. Це буде зведення особистих рахунків, як і там, у тому вольєрі, коли він слухав переламані пострілами істеричні голоси хлопчаків.

Тож треба те зробити, бо нічого не лишилося, як тільки чекати смерті, в нудній смерті — короткий відпочинок.

Посеред кімнати стояв диван, навколо лежали розкидані бляшанки, в прогнутому шклі вікна, видувалося місто, голубий морок устеляв приміщення, — він сів на

диван, пожбунив ногою ковдру, бляшанки проторохкотіли врізнобіч. За вікнами скрипів трамвай, і по кутках лунало громом.

Він прочинив вікно. За стінами туман снував між будинками й ліхтарями. Не поспішаючи, він відшукав плиту, присів і став розламувати стілець — лаковані ніжки неслухняно випорскували з рук. У діда виходило все, дід вмів робити всяку всячину, не те, що його батько — читати книжки, ховатися від урядової міліції, сидіти по божевільнях. Правда, це треба сприймати як само собою зрозуміле — воно є, і це не треба ставити за приклад. Правда, він і такого не може, лише вміє бути один, ні за чим не жаліти і знає, напевне знає, що може кожну хвилину загинути. Еге ж бо, думав, намахана країна, в якій батько боїться бачити сина, а син гордує батьком.

Трамвай виповз із-за пагорба, прокотився у вигнутій шибці. По вулиці цибатий підліток, в кожусі і по-військовому затягнутий паском, тягнув голос. Голос журно виривався і накочувався у сувоях туману:

— Го-о-о-лосуу-у-уу-уй-те-е-е за Генерала-а-а... за Генерала-а-а-а... го-го-о-о-лосу-йте за Генерала-ла-ла-ла...

Так, віслючки, голосуйте за Генерала, він зараз друга людина після Всевишнього. Одні не мали Бога, інші прийшли з Богом. Сам чорт ногу зламає.

А будинок старий і добрий. Від будинку завжди надходить заспокоєння: від східців, кручених поручнів, дверних бронзових ручок. Раніше з вікон будинку було видно старовинну вежу. Особливо вночі, коли на вежі, в порожнечі ночі, займалося світло.

Він думав про те, скільки знав Генерала. Напевне, давно, ще тоді, коли той не був Генералом, а ловив кожне сказане більш-менш розумне слово, пхався по тусовках, зазірав у рота і кишені іноземцям, писав недолугі вірші, трактати по переворотам, а трохи пізніше по ресторанах гвалтував кельнерш. Але щось за ним стояло. Можливо, тінь того, що є зараз. Швидше так. І треба не мати взагалі в голові ні Бога, ні чорта, щоб не вгадати, чим це скінчиться.

Диван зі спущеною на підлогу ковдрою — брунатна підбивка прогнулася, коли він сів, м'яко замуркали пружини, а він повагом опустився, глянув на себе в тріснуте навпіл старовинне люстро, що навпроти, і те, що накопалося на нього в кімнаті Лефа, те, що вдарило в груди, вдавilo плечі, — відплинуло, потягнулося слизькими від туману та мокрого снігу вулицями. І він вирішив, що так повинно бути.

Об люстро бився білий аркуш паперу, по кімнаті гуляв протяг, від плити пашило жаром, і в грубі вибухали ніжки стільця.

Кімнатою пролетів джміль. Це здивувало. Джміль зробив коло, сів на аркуш паперу, що колихався від протягу, і в кімнаті запала тиша. Він почув стукіт власного серця, а потім вирішив, що джмеля відіграло тепло. Ніщо так не руйнується, як ілюзія мертвого міста. Танки ввійдуть, і барикади вибухнуть, але це лайно із закрученими вусами зникне і з'явиться. В якій ролі?

Потім він подумав про Оксану, але нічого не міг згадати, окрім теплої спальні з високою стелею, вираз очей і ще щось таке, яке забувається так швидко, як усе попереднє. Оксана не була першою, як і та жінка, яка приходила до нього, де росли велетенські яблуні, а голуби на світанку билися в шибки протилежного будинку.

Східцями хтось підіймався. Він весь витягнувся, міцніше втягнув ніздрями запах погарі, смалятини. Звідки. Кроки по хвилі врівноважено, спокійно, впевнено наближались до його кімнати.

Вони зайшли, здорові й упевнені, шурхіт шкіряних плащів заповнив простір, і джміль, що знявся, — німо сунув у сизині, коли стек, тонко цвяхнувши повітря, збив його на підлогу.

Він сидів упівоберта біля груби, в червоних спалахах, навіть не повернув голови в бік двох здорованів, що стояли й тупо, майже по-дитячому дивилися на нього. Одного він знав, з вип'яченою губою, з вічними балачками про секс і політику.

— Що, свинопаси, вирішили пробздітися?

— Здоров, — сказав той, що з вип'яченою губою. — На тебе чекає Генерал.

Джміль злетів з підлоги, прогудів над головами прибулих, сів на закіптюжену фіранку і гойдався на протязі. Двоє провели його поглядом. Той, що з вип'яченою губою, бив по халяві чобота стеком.

Він п'ялив мізки і старався згадати Оксану.

— Що йому треба?

— У Генерала не питають, що від нього треба, — сказав другий.

— Да, — він говорив не повертаючи голови, — свинопаси завжди хворіли на манію величі.

— Збирайся.

Східцями прокотилася зламана лялька, коли вони прямували до виходу. Волога впереміш зі смородом, облуплені стіни. Будинок старий, повторив він власну думку. Це нагадує дитинство, яке не пам'ятаєш: ялинку, апельсини, добрих затишних духів, що мостяться по всіх кутках і крадуть даровані цукерки і пряники.

Вулицею снував туман, і крізь прошарки видно асфальт. Довгий смугастий автомобіль чекав на них. У одного з прибулих дрібно затремтіли руки.

— Поїхали, — промурмотів той, з вип'яченою губою.

Він сидів позаду, без охорони, тепло грало в грудях, повертався в той будинок: як літав джміль, і як той, з вип'яченою губою, збив джмеля стеком і розчавив важким яловим чоботом.

— Свинопас ти, і лишишся свинопасом, — сказав він, коли авто підкочувало до палацу.

— Це ти скажеш Генералові, а мені хоч кілок на голові теши.

Він глянув на руки: одутлуваті, довгі, на кінцях немов обсмикані, закінчувалися кургузими пальцями, і більше вони видавалися тваринами з мініатюрними вічками нігтів.

Крокуючи галереєю, він дивувався, нащо стільки вікон, ловлячи своє відображення в десятках дзеркал, він не розумів, нащо всього стільки, — на той час, що він знав про цей палац, то навіть ті, хто був до цього при владі, не дозволяли собі такого. А потім згадав ворожку, що бачив через вікно авта: як вона розкидала карти на

втоптаний сніг, вітер ворушив розірване намисто, вона голосно кричала.

Минаючи десятки вікон, дзеркал, прямуючи в кінець світлого і чистого коридору, він зловив себе на тому, що не думав про Генерала, а якщо і думав, то як про покійника. І ще від самого початку він думає про неминучість смерті: власної, Генерала, всього міста. Для нього зараз не було ніякої різниці. Місто мертве. Це дійшло до нього, коли відчинилися двері з червоного дерева, і його втягнула темрява, хлюпнуло жовте світло, в носі закрутило від запаху дорогих сигар і коньяку.

Так, він помре у цьому місті. Тільки у цьому місті — всіма забутий, де циганка розсипала буклі, карти і не дивилася у вічі. Охорона відійшла. Він кинув:

— А зараз, свинопаси, бігом рятувати батьківщину.

— У-у-у, сволота... — прогудів губатий.

Генерала майже не було видно з-за столу.

— Привіт... привіт, старий... Радий тебе бачити живим і здоровим. — Генерал задріботів ніжками, обминаючи велику кількість стільців, підсвічників на високих підставках.

— Як ся маєш?..

Він стояв навпроти Генерала у рожевому мороці між десятками гнутих підсвічників у людський зріст.

— Та так... У тюрмі кормили добре що ті, що ваші.

— О-о-о... Не говори «ваші»... Ти, той, не ображайся, але ж ми недавно прийшли до влади. Та й час... сам розумієш. Те та се. Коньяк, сигару?

— Не відмовлюся.

— Сідай.

— Тільки вийшов.

— Та перестань.

— На 'кий хрін я тобі здався.

— Завжди приємно бачити соратників... Завжди... Особливо після всього... того...

Генерал все бігав навколо нього, потирав руки, а він весь час чомусь не випускав з поля зору місце між бровою і чолом. Низьким, трохи випуклим наперед чолом.

— Ти думаєш, що ми мали коли-небудь щось спільне?

— Я дуже радий тебе бачити, — сказав Генерал, витягнув куценькі руки, розвернувся на лівій нозі і пішов до світлого вікна. За шклом падав сніг, і він бачив чорні дахи і як подвір'ям розходжують водії біля смугастих авт.

— Давай вип'ємо, — він подивився на Генерала, що вже примостився на купі паперу.

— Вироки... Все вироки. Якби ти знав, старий, яка це нудна робота займатися усім цим.

— Для чого ти мені це говориш — я не беруся рятувати батьківщину.

— Як знати... Як знати... — очі Генерала вигулькнули десь ізсередини.

В кімнату зайшов Леф.

— Пізнаєш? — Генерал добродушно реготнув, потер руки.

— Налий нам коньяку, — наказав Генерал Лефові.

— Я б краще поцідив чифірю, — мляво, немов з тієї сторони кабінету, почув свій голос.

— Ти вільний.

Леф із потупленими очима, в яких нічого не можна прочитати, подався задом, крутнувся балеруном і тихо, як не було, зник.

— Ти здивований?

— Хто хоч раз влазив у таке лайно, як улаштування держави, не може здивуватися. — Він процідив коньяк крізь зуби, але зробив це так швидко, що по миті пожалкував. Додав: — Тільки шкода, бо цей мітив дуже високо.

— Ще коньяку?..

— Давай.

Надворі заскрипіло, подалося назад, ударило луною по стінах, майнуло, розтяглося прозорою страпатою тінню гайвороння.

— Підемо прогуляємося?

Він знав закінчення таких прогулянок: чіплявся поглядом за червоні важкі штори, але погляд не знаходив нічого певного, обтрушувався попелом, тлів на вікнах, і йому нічого не лишилося — зупинитися на обличчі Генерала й усміхнутися.

— Радий тебе бачити... — Генерал говорив у себе, потім штовхнув люстро, що навпроти, і коли воно прочинилося, перед ним простягнувся коридор, знову однамнітно вставлений підсвічниками у людський зріст.

— Хочеш пройтися цим коридором?

— Ну... А ти як думаєш?

— Ти цікавий чоловік.

— Можливо...

Вони спустилися донизу поміж високих підсвічників і білих дверей. Білі кахлі віддзеркалювали постаті, на стінах чорніли вказівники.

— Майже як у Лаврах.

— Чому майже? — хіхікнув, більше ахнув Генерал, і видно було, що з того він дуже потішений. Діставшись кінця коридору, вони зупинилися біля дверей.

— Одчиняй, — бовкнув Генерал, дивлячись попереду себе.

Вони опинилися в кімнаті, що нічим не відрізнялася від шкільних кабінетів. В кінці, за рядами низьких столів, на тому місці, де повинна знаходитися шкілька дошка, на металевому, з нержавіючої криці гачку висів Леф. Поруч, розкачуючи помпою бензинову лампу для обігрівання автомобілів, присівши на кінчики чоботів, сопів носом один із сьогоднішніх візитерів. По всьому видно, що йому заважає черево.

— Пройдемося.

— Ну спробуємо, — він зловив знайоме відчуття, те, що приходило в тюрмі, коли хололи ноги, і піт градом висипав на спині.

— Мовчить... — Генерал склав руки на череві, нахилив голівку, достоту католицький піп.

— Мовчить.

— Ну нехай. Ми не поспішаємо. Правда? — Генерал усміхнувся, вуса задерлися догори, Леф завив на гачку.

— Що ти про це думаєш?

— Хрін його знає! — він довгим, протяжним поглядом ковзнув по стелі, білій підлозі і зупинився на Генералові. — Мені здається, свинопаси рятують свого пастуха.

— Хм... Хм... Батьківщину, — з притиском сказав Генерал, і його мініатюрне личко ліліпута з давно забутої дитячої книжки загострилося. — Батьківщину, — й уже м'якше: — Це звучить якось алегорично, я би сказав — ро-ман-тич-но. — Генерал протягнув останнє. Здоровань розпалив лампу і витріщився на Генерала — німо, не міняючи пози. Леф протяжно, низьким голосом завив.

— Ти почекай, з тобою ще ніхто нічого не робив, голубчику, — пробубонів здоровань. — Генерале, кли-кати дітей?

— Так. Можеш, рідненький. Можеш. — Генерал махнув ручками, склав кулачками досередини, закліпав очима, воружками, наче краплини ртуті.

Він відкинув кілька років, повернувся до тюрми, і все далі, в пам'яті лишаючи обгорілі стовпи свідомості, відзначаючи, що очі Генерала нічого не говорять, як і тоді, коли знав його, розхристаного, зачумленого, змученого щоденним онанізмом по безкоштовних партійних кльозетах; цей погляд подібний до тисячі людей, подібний до погляду Оксани, вимовляв все і нічого, туго й уперто наочувався на чийсь безколірну постать, відходив, полишаючи одну тільки відповідь — жити або померти; цей погляд не шукав компромісу, бив, як віддзеркалені люстра на оточуючих, і, знаючи Генерала навіть не близько, не можна вгадати — смерть чи життя.

Він побачив, як діти вервичкою, потилиця в потилицю, з білими бантами, розтріпаним волоссям, з розтуленими губами метушилися біля стільців — знову визирнули очі Генерала, очі Оксани, очі дружини Лефа; лопотіли перед ним дитячі губи, визирали з-за спинок дитячі голівки, а Генерал розповідав йому про те, як Леф похвалявся, що спав колись з однією літньою жінкою — правда, цікава психологія — а потім уподобав її малолітню доньку, і мати застукала цю свинюку, і зараз бачиш... не бачиш? га? недоколиханий претендент на гетьмана... похвалявся за чаркою коньяку... да-а-а, інтелігент зі збоченою психікою, а ви, сволото, всі зі збоченою психікою... ну не ти, старий... а він... претендент на

престол; діти сиділи нерухомо, захоплено сопучи носами, здоровань упрівав за бензиною лампою, бліді, жовто-брудні відсвіти на кахлях, Генерал говорить, не міняючи інтонації — світло мерехтить, як глибокої осені вікна квартир.

— Розпочинай, — вибило його з механічного монотонного плину думок і муркаючого котячого тону Генерала.

Леф заверещав.

— За дітей не хвилюйся. — Генерал доброзичливо усміхнувся, і він побачив легенький оскал, чітку лінію, начебто кілька років тому, коли все розпочиналося. — Війна буде. Як би ти там не хотів, але вона вже розпочалася. І ця дівтора в швидкому пліні часу перетворилася на солдатів і повій. Такий закон будь-якого часу. І хто придумав що є час? Його не існує. Це порожня абстракція. Це богохульство. Розумієш? Ти розумний чоловік і повинен це втямити. Зараз думати шкідливо. І чому зараз? В будь-які віки.

У повітрі запахло смалятиною. Леф звився вужем. Голе тіло борсалось в брудно-жовтому світлі.

— Ввімкни вентилятори, балбесе. Не псуй мені і дітям настрою.

Генерал витяг носовичка. Біла хустинка майнула у куцях пальчиках, затулив обличчя. Генерал голосно відшмаркав.

— Мовчить, — крізь вуркотіння і гуркіт вентилятора гарикнув здоровань і помахав клаптиком якоїсь записки. По всьому, на такому папері була написана записка Лефа.

— Тобі цікаво знати, що стояло в кінці? — запитав він Генерала.

— Зовсім ні. Це не спішно. Я ще трохи пограюся. Краще тобі подумати. Я вже подумав. Такі люди на дорозі не валяються, а батьківщині зараз конче потрібні люди, ні, просто необхідні тверезі голови.

Він клацнув губою.

— Я зараз думаю про інше, Генерале, зовсім про інше. Ти, напевне, вбив якусь нісенітницю в голову.

— Горе мені з вами. Горе.

Вони вдвох проводжали струмінь вогню, що облизував Лефа — зіниці витончилися до вістря голки.

— Леф нічого не скаже, Генерале, — сказав він і здивувався, що вже сказав «генерале» вдруге.

— Ти так думаєш?

— Не будь ідіотом, — Леф прив'язаний до сім'ї, і ще — дурний як пень.

— А звідки... — Генерал розчаровувався, зіниці його ширилися, займали волячі білки, і скоро очі по-кролячому зарухалися у просторі — як щось цілком окреме.

— Тут не треба бути великим психологом, щоб не сказати, як твої свинопаси перестаралися...

— Так... Треба кінчати... Забуваємо все-таки, що ми не німці. — Генерал ще раз голосно відшмаркався. — Покличте ката.

— Здорово живеш.

Увійшов кат. Перше, що кинулося у вічі, то це здоровенна голова, розміри якої не міг навіть приховати балахон; він дивився на його похилі плечі, на постать, що чітко окресленою плямою вирізнялася на тлі білих кахлів; згорблена постать пересувала ногами, а дві руки, трохи загнуті наприкінці, билися об коліна. Він подолав натиск нудоти, — зіниці забігали стінами, стелею, в голові загупало: сизі пагорби, маленький порт, повії, матросня; кат присів навпочіпки, і виднілася його потилиця з червоною шкірою, всіяна дрібними прищами.

— Що з тобою? — Генерал дав знак катові.

— Нічого, просто ніяк не можу звикнути до смерті.

— Не чекав такого від тебе, старий.

— Тільки твої свинопаси, в яких ні царя, ні Бога за душею, можуть забути, що таке смерть, — збрехав він, невідривно дивлячись на ката.

— Генерале, — прогудів кат крізь балахон. — Він уже помер.

— Здох, дурню, здох. Померти можу тільки я. Понабираєш потолочі...

Вони прямували довгим коридором з безліччю підсвічників у людський зріст, Генерал дріботів ніжками попереду, і стояки, здавалося, проходили крізь нього;

вони зайшли до кабінету, що тоскно плавав у рожевому світлі, Генерал впав у крісло, запхнув сигару до вузького рота, клацнув запальничкою і, глибокодумно, простягнувши погляд до портрету жінки, одягненої в голубу сукню, зазначив:

— Не люблю орденів. Не люблю власних портретів.

— Ну, то не з твоєю зовнішністю.

Генерал повів бровою, витримав павзу, кинув начебто ненароком:

— Я наказав відливати дзвони. Церкви пустують. Люди занедбалися і стужилися за Богом.

— Як знаєш...

— Знаю... знаю...

За вікнами безперервно йшов сніг. Сніг падав великий і лаптий, танув на стінах, і здалеку будинки зизили плямами. Коли він повернув голову, то Генерала не було на місці. Зайшов чоловік, який, мабуть, заміняв Лефа.

— Генерал перепрошує, але в нього справи.

— Ну то виведи мене в місто.

— Йдіть за мною.

Чоловік, за яким він ішов, статурою нагадував Лефа.

На виході, коли великі дубові двері сапонули вологу, ад'ютант сказав: «Генерал просив зателефонувати», — і безпристрасне бліде обличчя ад'ютанта розплилося у посмішці, яка нічого не промовляла.

По небу пливла чорна хмара. Він зупинив таксі, і вже в авті відчув, як його тіло розм'якає, валиться на сидіння слабко й безпомічно.

В центрі міста вони зупинилися, — застрягли у натовпі. Прорвало каналізацію, густа пара снувала засніженою бруківкою, а люди збивалися до купи і голосно обговорювали подію. В натовпі він побачив циганку. Та, підбочившись, спокійно спостерігала за всім, що творилося. -

Останнє, про що він сьогодні подумав, як східцями котилася безголова лялька.

6

Він покинув квартиру десь під вечір, коли займався фіолетовий присмерк. Пішов кількома вулицями, що здіймалися і ламалися в перехрестях поворотів, зупинився і подивився догори. Сніг падав з неба важко й густо, глухо рипів під ногами, просвічувався зсередини сонцем, набирав голубого кольору і зникав десь там, у проваллі кварталів. Над головою заскрипіла траверса підйомного крану. Він краєм ока пробіг по жовтій стіні, зловив траверсу, що розхитувалася від вітру, провів її поглядом — туди і назад — перевів очі на дорогу, яку замітало снігом, і посунув між похилених парканів. В стьобаках снігопаду він побачив смугастий кортеж Генерала. Кортєж проїхав так швидко, що він навіть не встиг подумати про небезпеку, лише розсміявся з власного переляку, перебираючи подумки всю розмову від початку і до кінця.

На майдані біля метро він знову зустрів кортеж Генерала. За снігом нічого було розібрати, але він чітко побачив Генерала, Секретаря і Ката. Кат сидів ліворуч від бокового шкла, в червоному балахоні. Запитав себе: чому Кат сидів ліворуч? І вже потім подумав, що колись давно бачив цю велетенську голову.

Він зайшов до кав'ярні, по східцях мокрих і сирих, оглядаючись на власну ріденьку тінь. Він зайшов до кав'ярні, стіни якої нічого не говорили, до кав'ярні, що нічого не нагадувала, не наштотхувала, не будила думок. Його ошпарено крутило. Він тупцювався, калатався думками у вирі людей, обпікав пальці до горнятка з кавою і нарешті сів навпроти великого, із сизим відливом вікна. Біля великого вікна, де приглушено чути клацання рулеток, — і приходив до тями. Сидів навпроти вікна, стискаючи горнятко тонкими, посередині вузлуватими пальцями. Думав про те, що кав'ярню цю не знав, і вже, на жаль, не потрапить сюди, але тут йому до вподоби. До вподоби дивитися, як сновигають люди, як обличчя ховаються за обличчя — розчинитися, убгатися в себе — з-під брів глипати на сизе вікно, де люди відрізняються

від цих, що ходять в залі, бо мали звідси вигляд маленьких, чорних комах, яких ось-ось накриє густа попона снігу. Він посьорбував каву маленькими ковтками: за спиною глухо деренчали рулетки, за вікном літали комахами люди, падав сніг, а в ніс бив запах кльозету і блювотини. Потім він чітко, ясно побачив очі Генерала — краплинки чорної смоли, і спіймав себе на тому, що вже думає про нього як про Генерала. Це заспокоїло. Та спокій несподівано урвався. Йому захотілося додому. Неначе кинуло у глибоку до сині яму. Стривожившись, він подався наперед, напинаючи в грудях пружну холоднечу, як то робив у в'язниці.

До зали увійшов патруль — офіцер і двоє солдатів з двоколірними нашивками. Офіцер різав по сторонах сірими очима. По всьому, ще в недалекому минулому цей тип мав властивість помавпувати перед люстром, виміряти кількість сантиметрів від скроні й до підборіддя, доки не з'явився той вираз. До всього звикаєш, — майнуло.

Шинелі на солдатах висіли, як на вагітних, і ще дитячі, схожі на обскубаних горобців, голови хлопчаків з цікавістю нишпорили по приміщенню. Він провів поглядом патруль і в наростаючій тривозі відчув, як тремтять руки. Згадав домівку. Вдома робити нічого, й для чого повертатися додому? Як з туману, виринаючи, провалюючись у пам'ять, він уявив матір, свій будинок. Посміхнувся про себе. Холодно, чітко, як лезом ножа, зрізав кілька років і подумав, скільки там не був. Його повело по колу: він повертався і повертався додому, старався уявити матір, як вона ходить по натопленій кімнаті, вмикає телевізор, шукає там свого сина і більше нічого не помічає; але варто повернути голову, зупинитися на шклі велетенського вікна, а за вікном сліпуче біло лежав сніг, то до нього прийшов спогад, той спогад, який він так холодно, спокійно відкинув: розбиті вікна, притрушені пилюкою ковдри, грудневий протяг ворухить дитячі листівки з видами на море, а надворі лежала зима. Зима чорна, тепла, без снігу. Це було перед самим арештом, і це він пам'ятав, і це сходило на нього неймовірно реаль-

ним злом і десь на тому кінці тверділо запеклою ненавистю. Подумавши про те, він пробрався крижаним спокоєм. І він більше нічого не пам'ятав.

Дві молоденькі повії в червоних пальто міряли одна одну поглядами. Обидві гарні, стрункі, породисті, з чорними, по-тваринному пекучими очима; повії курили, не помічали патруля, і крізь цигарковий дим прицінювалися. Він ніколи не любив жінок з темними очима, але траплялися тільки такі, як на зло.

Допив каву і перевальцем подався до виходу. На проході він зіткнувся з патрулем. Офіцер тупо йорзав сірими очима по рожевих фіранках, що обвисали сусідній прохід. Солдати вели повій. Ті огиналися, хихотили, просили прикурити, один з патрульних жадібно поїдав поглядом їхні округлі сідниці. Зі східців долинув голос, хтось говорив:

— Генерал дозволив публічні будинки. Читали указ? Тепер поменшає цієї нечисті.

Він засунув руку до кишені і намацав клаптик записки.

— Так, таки-так, — відповів інший голос і додав: — Найважче звикати до чогось.

На обличчі офіцера затіпався м'яз, і тільки по тому, як офіцер різко зупинився, можна судити, що він нервує. Офіцер плавно, по-змійному повернув голову, притримав рукою гладко виголену щоку, наказав облишити повій.

— Беріть цих.

— Пане офіцере!!! Пане офіцере...

— Ходімо, — буденно сказав офіцер, і зовсім поцивільному попрямував до панцерника з написом «Міліція», тонкий стек покладавав за чоботом.

Він закурив цигарку, за густими хмарами пробивалося сонце, повії червоними плямами маячили проти снігу, шулилися від холоду і не знали, що робити. Він ще раз глянув на повій, на кав'ярню, і коли дивився на будівлю, то вже забув про офіцера, дівок, двох добродіїв, яких запхали до панцерника, і вкотре здивувався, що не був тут зроду. І це також востаннє.

Над містом проревли винищувачі. Зробили останнє коло перед заходом сонця.

Офіцер оглянувся, — він уловив чітку, з вигином, лінію скули, що починалася від великого сірого ока і ховалася у підборідді.

Перетинаючи брудну смугу шосе, що шамкотіла під колесами авта, він почув, як тінню накочується, пливе теплими хвилями, веде місто. Він уже йшов, просто йшов, розм'який і слабкий, більше у владі снігу, міста, вулиць, ніж у собі, доки не зупинився — немов проламав у часі тонку перетинку. Тоді зрозумів, що хоче бачити те місце, де росли яблуні, і до нього приходила жінка, яка все говорила про кохання, він не вірив, дурих її, до нестерпного дратувався, стояла тиша. Сніг лежав тонко — від краю і до краю. Біло й тонко, із завислим над ним могутнім диском червоного сонця. Потягнувши, як пес, ніздрями повітря, він угледів невелике обійстя, потім око надибало ще декілька дворів, і вирішив, що потрапив на окраїну. Дороги тут він не знав — пробирало на холод, збиралося на їдкий мороз.

Під парканом, що розліновував темними смугами сонце, підпираючи прогнуті опори, зяяло сірою підбивкою віко труни. Пройшовши трохи далі, він угледів труну; обличчя покійника обдимало вітром, і злипле від морозу волосся мерця з гострим видом ворухилося чорними змійками над чолом. З хати швидко вийшло двоє, прикрили труну, звалили її на плечі і понесли до іншої хати через добрий шмат двору, далі пустирища. Він сидів, невідривно слідкуючи поглядом за двома, як погойдується труна в призахідньому сонці на квадратних плечах, як лускає сніг під черевиками; він ще з хвилину сидів, грівся у затишку двору, де тхнуло перегноем, а за хвилину звівся й подався слідом за тими, що несли покійника. З сусіднього двору, освітленого наполовину схованим за горизонтом сонцем, так що частину пустирища обшматував віхоть наступаючого зимового вечора, виходили жінки, розкладаючи по лавах — тільки-но виструганих, що пахли сосною — рибу з відрізаними головами.

Він безпомилково віднайшов дорогу, що врізалася в ряди голих тополь; за годину ходи, як червоно заливалося над гостроверхими антенами, і сірий гриб туману опускався на місто.

Над містом лив дощ.

Він проминув кілька зупинок, потому зупинився, нишпорячи по освітлених прожекторами вікнах, мокрій бруківці, а далі, нічого не відшукавши, заскочив у трамвай і, гойдаючись на сидінні, заплющив очі, тупо поглинутий калатанням коліс, згадував шлях до театру. Трамвай проскочив кілька неосвітлених кварталів. Зіскочивши на брудний асфальт, він зразу ж опинився перед округлою чашею театру.

В театральному буфеті із одвислими шторами під мелодії маршів, що надокучливо налазили один на одного з невидимої радіомережі; під монотонне гудіння кондиціонера, що заповнював несподівано запалу тишу, — випив шклянку червоного вина, зажував солоною бринзою, ніжно, майже з ностальгією згадав кав'ярню. За столиком, що навпроти, зсунулася скатертина, на пошкрябаній брунатній поверхні лежала пара цигарок, один стілець перекинувся, другий, зачеплений за край, розвернутий до вікна. Вікно вузьке, стрільчасте, з прочиненою в ніч кватиркою. В прочинену кватирку тутим джутом уривалося повітря, здуваючи парусом фіранку, зяйнувши проваллям двору, що перетинався, наче рубцем, недобудованим недогризком стіни; з невидимої сторони міста стіна тьмаво освітлювалася електричним світлом; швидше освітлення падало десь з другого поверху невидимого будинку, і тому в око впадала тільки нижня частина стіни, рідке латаття снігу, і як сніг лягав на землю, устелену мертвими калюжами.

Від побаченого залягав спокій.

Він підійшов до буфетника, який ліниво, сонно поклав голову на кулак, і слухав чергове повідомлення.

— Що говорять? — запитав і замовив ще одну шклянку вина.

— Та... Знову про поміч нам звідти.

— Зубна паста?

— Щось таке, — сонно відповів на те буфетник, наливаючи у шклянку. Вино здулося білими бульбашками у гранчастому шклі.

— Все місто просмерділося м'ятною зубною пастою.

— При тих і того не було, — кинув буфетник, враз оглядівся: — Аби не танки.

Він повернувся до столика, випив вино, і подумав: не знай вік людей, то можна вирішити, що вони придурюються.

Прикурив, пожбурих сірника. Сірник погас і, описавши в повітрі тонку сіру дугу диму, упав на підлогу. Буфетник зловив сірника безколірним поглядом на лету, відвернув голову і втупився на портрет жінки в синьому, що висів над проходом.

— Генерал має смак? Га?

— Так.

З проходу вигулькнув чоловік у чорному плащі, — він подумав, що бачив десь цього чоловіка. Це перша ознака страху, — вирішив.

— Слухай, — спокійно заговорив через усю залу. — Ти не знаєш, де Жид?

— Ти що?!!! Того?!! — буфетник повертів навколо скроні.

Він поклав недокурену цигарку на блюдце й підійшов до буфетника.

— Я тебе знаю. Ще до Генерала, — швидко заговорив буфетник, подаючись назад. — Твої фотокартки в газетах часто траплялися моєму синові.

— А де він?

— Хто? А-а, син?

— Так.

— Він служить у Генерала.

— Молодець.

— Так.

Протяг здивив фіранку. Сніг жовтими плямами густо сповзав по стіні.

— Ти пройди... Пройди коридором... — прошепотів буфетник і сонно поклав голову на кулак.

Він подався коридором, проскочив у якісь двері, минаючи фантастичних птахів, опудала з дерев'яними меч-

ми, манекенниць, подібних одна до одної; розштовхував нахабних брудних прибиральниць, блідолицих акторок, які про щось шепотілися в напівтемряві, і обличчя з облізлими від поту шматками пудри масками зависали поміж порт'єр; відривався від усього того, чвалав під нескінченними гримувальними, де двері відчинялися і зачинялися в унісон. Неймовірно густе повітря, настояне на театральному клею, наполовину зітлілих завіс, тихе бубоніння, шамотіння ротів і протягу ввібрало порожнечу коридору, а потім:

— Леопольде! Друже... — здоровань кинувся в обійми, і він усмалив його під дих і вже здалеку впівоберта побачив, як невідомий тіпається на підлозі. Пірнув у прикарабок — несло прілим, квашеною капустою, нудним смородом кльозету; заскочив у приміщення, залите голубим люмінесцентним світлом, приміщення, здавалося, не мало нічого спільного з театром, а швидше нагадувало військовий шпиталь, де клубки смердючого, з дешевих цигарок диму накручувалися сувоями під стелею. Тут було тихо.

Білі двері в чорній стіні. А далі тиша проскрипіла поворотом клямки, — в амбразурі, що полилася сукровицею тьмяної лампи, з'явилася нерозбірлива постать жінки. Двері зачинилися, та через мить рознялися навстіж, і зараз добре продивлялася жінка у брунатному халаті, з копицею вибіленого волосся, а на обличчі, блідість якого розмазував віхоть електричного світла, маленькою кривавою плямою зяяли нафарбовані губи. Він ступив крок уперед і почув, як у жінки вихопився вигук, швидше схожий на подих дуже втомленої людини, чи то ця людина повторювала щось подібне, як вправу на сон грядущий перед люстром.

— Ти...

Він не відповів. Дивився поперед себе.

— Проходь.

На освітленій смузі він упізнав жінку, яка приходила до нього; спочатку чекав, що його охопить порожня вседозволеність, і з жахом опираючись людській вседозволеності, яка карає на горло, — попхався назад, але впав у

заготоване власне провалля, злетів знову, гойднувся відображенням у люстрі, блиснув вилицями, проскочив кілька кроків у минуле, та нічого там не віднайшов, і по колу, виток за витком, зносився, доки не зупинився на собі. Очунявши від духу дешевих парфумів, театральної вбиральні, побачив себе перед розчиненим вікном спиною до розчахнутих дверей, де стояла жінка, яка вела його містом, і він прийшов сюди.

— Присядь.

Він сів на стілець посеред кімнати з гострокутною стелею. Серце билось рівно й спокійно, одстукуючи об ребра такт.

— Завісь вікно, — сказав, закурюючи цигарку.

Вона глянула, і він обпікся об холодний здивований погляд.

— Не хочу бачити, як падає сніг.

Вона розуміюче кивнула головою.

— Каву?

— Так. Можна.

Жінка пройшлася кімнатою, здіймаючи теплі вири повітря, і він невідривно слідкував за її рухами, пальцями, як туго вигинається тіло під брунатними складками халату.

— Я знаю, чого ти прийшов, — тихо, приглушено, спокійно сказала вона, коли вже, поклавши руки на м'які округлі коліна, лаштувала стільця навпроти нього.

— Звідки?

— Тільки одна я знаю, де Жид.

— І Генерал.

Жінка розлила каву по маленьких горнятках.

— Мені циганка наворожила.

— Перестань молоти дурниці, — він проказав ці слова і здивувався, що говорить напрочуд спокійно, так, нібито не про них. А потім його гойднуло теплою хвилею, пронесло перед зором довгі ряди будинків, вікон, парканів, скупало в білому лататті, що обкидало річку; витягувався мокрим тілом, деручись на човен, а на дні лежало чиєсь розпростерте тіло, і він падав на нього: колисався човен, плакучі верби стьобали голу, попечену травневим сонцем

спину, далі — на дні човна здригається дівчина, ноги її по щиколотки в багні, і темними зірками на днищі світаються плями крові.

Він повернув голову, впіймав укотре своє відображення в люстрі, і крізь щілину фіранки та віконної рами, в смузі безперестанку падаючого снігу, в монотонному миготінні ліхтарів, — ходив чоловік у чорному; ноги його переламували падаючий сніг, і світло, і все виходило, як у швидко проєктованому калейдоскопі: пейзаж навколо лежав мертво, а біля чоловіка ламався на кола, квадрати, прямокутники, цим створюючи дивний ефект; це нашттовувало на дитинство, коли прокидався посеред ночі, з холодним потом, губився поглядом на жовтому абажурі, піднявшись, плутаючись у нічній сорочці, підходив до вікна, але за вікном голо похитувалися від вітру дерева, і, повернувшись до ліжка, він бачив, як з іншої кімнати на нього дивиться чоловік у чорному. Коли говорив матері, то вона брала до себе в ліжку, заспокоювала, а чоловік зникав, аби потім знову з'явитися — в гудінні безкінечної ночі і зими. З того часу, аж доти, коли не почалася перша його війна, коли він навчився відрізняти пасажирські літаки від військових винищувачів.

— Хто то ходить?

— Сам повинен розуміти.

— Я не повинен нічого. Але я дійсно не знаю, хто то ходить.

— ...?

Він пив каву, ковтаючи її потроху. Маленька кімната, кілька манекенів, що зараз слугували замість вішалок; опудало птаха, порнографічний малюнок на стіні, гілка резеди, календар з білим пароплавом.

— Мені потрібна адреса Жида.

— І більше нічого?

Яблуні. Яблуні. Яблуні.

— Ні, більше нічого.

— Ти не здивований?

— Я завжди вірив, що ця країна кишить патріотами і стукачами, часом здається, що ми живемо в прямій кишці.

І коли він звалив її на підлогу, механічно, немов не живими пальцями нишпорячи по тілу, то видавалося так, як щось шукав — холодним, видовженим, зараз неповоротким тілом, — доки не зловив її губи своїми, але поцілунок сприснув, як і погляд жінки; протяг шарпонував фіранку, і тільки тоді дійшло — щось сталося — стегна жінки, теплі, домашні — о! звідки б узятися теплу — забігали під ним, і пекуче, до нестерпного бажане обпекло від паху до живота; її подих луцав над вухом, розламувався на десятки крижинок, і жінка хвицалася ногами, аж поки не звалила на підлогу опудало птаха, протяжно, судомно простягнула свій голос під гостроверхі сволюки — опудало птаха накрило їх окидом великих крил, засмерділо нафталіном, клеєм, густим духом поту і сім'я.

Холод наповнював кімнату. Він встав, ще з хвилину шукаючи опори, жінка обтиралася рушником, сидячи на стільці, поставивши голі ноги на опудало.

— А ти ніжний і жорстокий, — сказала.

— Це вже як аксіома.

Вона пожбурила рушник і заговорила. Нічого нового в тих словах не було, йому лишень напірало в груди тепло, коли вона говорила «ось», видовженим, настороженим поглядом, як указівним пальцем перестрибувала з предмету на предмет; потім він тамував вдячність, прів од якоїсь невимовної дитячої радості, що тріщала в грудях, та потім поштовхом, начебто загойдалася кімната, побачив її, маленьку, тендітну, ту, що говорила про кохання, але зовсім іншу, яка приходила до нього, убгавши в долоні вечори, — в останню хвилину благодаті він подивився на неї як на мініатюрне віддзеркалення Генерала.

— Для чого тобі Жид?

— ...?!
-

Вона накинула на шию голубий шарф, витягнула руку і ступила до вікна: крізь фіранку просочувалася вузька смужка світла, жінка ступила крок назад і опинилася за межею, а він подумав, як вона встає зранку, і зранку, коли сходить сонце, й за цією межею — це велетенське місто з утраченою вічністю. Там, за межею,

де сходить розум і сонце. Жінка ворушила губами. Вона говорила, погляд теплішав, холоднішав, коротшав — того всього не існувало. Бо місто втратило головне — жити у вічності.

— Глянь у кишені, — провела одними губами.

Коридорами хтось ходив. Він прожогом кинувся до дверей, тримаючи руку в кишені. Від дверей сахнувся чоловік у шкіряному пальто, з віддутим черевом, де голова у темряві скидалася на череп, обтягнутий шкірою. Він упізнав помічника Ката. З усієї сили вдарив здорованя ногою в пах і повернувся до кімнати: глянув на вікно, на жінку, на підняту фіранку, де лежав чорний згусток ночі і вкотре, немов пересвідчувався, — на жінку.

— Глянь у кишеню. Іншу.

Він затиснув спітнілою рукою теплу кульку паперу, безвідривно дивлячись на жінку, обвиту прозорим голубим шарфом. На тлі ночі яскраво світилося її лице.

Не кажучи жодного слова, так і вийшов, не пам'ятаючи ні її обличчя, ні очей, — нічого. В коридорі на підлозі тіпався чоловік у шкіряному пальто.

— Для чого так бити, — проскімлив той услід.

Його обтиснуло, скрутило вузлами коридорів; він душився у власних випарах, чманів од перезбудження. Вийшов до буфету, де офіціант чи то буфетник спав, поклавши голову на кулак, і несподівано його винесло надвір.

Над містом лив дощ. Дощ здіймався грибом, сіро посипаючи мжичкою. Він зупинив таксі, лялькою впав на сидіння — побігло, закололо голками ліхтарів це безкрає безглузде місто: липло в роті, піт котився по спині, хльостало теплом з кондиціонера, гойдало, перевертало всього — місто невпинно гупо накочувало на шкло голки ліхтарних стовпів, рвалося антенами догори, просочувалося рідними артеріями вулиць, а думку колотило об думку, і все раптово затихло. Тільки лічильник відбивав потрібні цифри.

Він дивився як вода котить водостоком, облизує край стіни. Зі скрипом в суглобах — з таким, начебто пере-

вертається весь світ, зайшов до під'їзду. Важко переставляючи ноги, зажмурюючи очі, щоб не глянути у вікно, піднявся на кілька поверхів, натиснув кнопку електричного дзвінка. Але ніхто не відповів. Протяг ворушив шматочки фарби, пробіг рудий щур, тхнуло кислим. Він натиснув ще раз. За спиною почулося шарудіння, і коли він обернувся, то побачив жидівку, яка чвалала, тягнучи опухлі від старості ноги.

— Де Оксана?

— Оксана... Оксана... — жидівка труснула головою і пішла далі.

Він штовхнув двері ногою. Двері зі скрипом прочинилися. Лампа. Ліхтар у вікні. Сморід гнилого м'яса. Задзвонив телефон.

Він пройшов в іншу кімнату. Оксана висіла між шафою та мініатюрною китайською вбиральнею. Кінчики пальців зачіпали зібганий на підлозі килим. Він визирнув на вулицю з напівпрочиненого вікна. Смугастий кортеж Генерала летів стрілами міста, він проводжав його до резиденції. Перевів погляд на Оксану. Оксана висіла зі знайомим виразом в очах, якого він завжди страхався: голова набік, неймовірна білизна не наштовхувала ні на що, якби не тонка, ще не засохла цівка крові, — від куточка рота, по шиї і до впадини грудей. На підвіконні в тарілі м'ясо. М'ясо засмерділося, і білі черви вовтузилися в жовто-брунатній масі.

Вулиці притрушувало снігом. Тіні тріпотіли від випарів. Над дахами проревли винищувачі. Звуки зламалися в тиші. В проході стара жидівка гойдала головою. Він лишив їй пачку цигарок, кілька зім'ятих купюр. Винищувачі накинули коло і поверталися. Жидівка скрушно кивала головою.

Він вийшов на сніг. Займався ранок. Сліпий сизий ранок. Сніг налипав на черевики. Коли він дістався середини майдану, винищувачі проревли над головою. Потім запала тиша.

З крамниці навпроти вибіг маленький чоловічок, перебіг вулицю, майдан:

— Пане! Пане! Пане, вас кличуть до телефону.

Він мляво повернув голову — чоловік горлав у спину.
— Скажи Генералові, що він свинопас, — і подався снігом, полишивши замерзлу від здивування крихітну постать чоловічка посеред тонко встеленого білістю майдану.

7

— Так уже людина влаштована: в темряві бачить ворогів, хоча це може бути не те й не інше, — а при світлі дня то щире братання, яке мені нагадує скоріш велику братську могилу. — Жид поставив перед собою дюралевий кухоль, пригнувся, віддихнув од надмірної ваги, поклав книжку, і тільки тоді він побачив його обличчя — округле, немов голова голландського сиру, товсті, як у дитини, губи. Кімната нависала над головою низькою стелею, і позаду на протилежній стіні вирували тіні від каганця і спини хазяїна.

Йому було важко розшукати Жида серед кварталів приплюснутих будиночків, складених, зібганих, немов шматки водонепроникного паперу, де земля, сніг всіяні недогризками яблук, брудної вати, використаними сертифікатами інтимного вжитку; де сніг ряснів жовтими плямами тваринячого посліду, і де свині та гуси залюбки прогулювалися разом з людьми.

Головне, він ішов до нього, заздалегідь вималювавши в уяві його зовнішність, і був дуже здивований, коли побачив протилежне:

— Ти зовсім інший. Напевне, все населення зараз стає подібним до тебе, увірувавши, що Генерал дійсно семітофоб.

Жид щиро, по-дитячому усміхнувся, витяг пляшку горілки.

— Сідай, — мовив. — Ми ще до цієї зустрічі, здається, чули один про одного, але, як бачиш — зустрілися вперше.

— Ти знаєш, я б не хотів з тобою зустрічатися хоч ще раз і коли-небудь.

Жид розлив горілку по шклянках. Потупив голову, трохи усміхаючись про себе.

— Знаєш, — одмовив, — я теж маю дуже мало охоти зустрічатися що з вашими, що з їхніми. Щодо Генерала — коли це лайно було тільки простою бездарою, я допомагав йому. А ще до цього і вашим. Але били мене однаково.

— Тож і платили здорово. Га? Жиде?

Жид махнув рукою.

— Знаєш, яка біда у нас з тобою? Точніше, що найстрашніше?

— ...!!? Як для мене, то носити таку кличку.

Жид не зважав на нього, начебто того не існувало, а говорив до портрету на стіні, де стояла на повен зріст оголена жінка.

— ...це те, що ми забуваємо, які ми були вчора.

— Так просто.

— А для чого філософія? Філософія звела на престол не одного тирана.

— Тож відповідно зростає число дурнів, подібних до мене?

Павутина у кутку, над піччю, заколисалася. Жид провів рукою, на чолі відбилася тінь — обскубана, як пір'їна.

— Знаєш, напевне, це з віку в вік Бог відбирає нашу мудрість, але скажи: для чого, для чого полишає нам цю землю?

— Щоб померти на ній.

— От і вся мудрість. Як на мене, то краще померти триклятим жидом, аніж бути справжнім патріотом і загинути в ім'я того, чия назва — ніщо. — Жид одним духом випив горілку, потягнувся, лукаво підморгнув: — Танки — це сонячне алегро всіх диктаторів. Іншого порядку людство не придумало.

— Жиде, я ніколи не був заслиненим патріотом.

— Знаю, що ти відрізняєшся від тих, хто бачить, як вивісили листівку про розстріл близького товариша, і думає, що також можна дивитися, як сходить сонце, йде дощ; спокійно спати з дружиною, злягатися з коханкою і вірити, що смерть не торкнеться його. — Жид підсунув йому шклянку. — А щодо патріотизму — занадто ти усім тим переймаєшся, щоб тобі повірити. І хитрувати не можеш.

Кімната глухо герметизувала від світу.

— Здорово, що в тебе немає вікон.

— Боїшся снігу?

— Ні, боюся дивитися, як минає час.

— ...І знову все розпочинати спочатку... — Жид подав в'язанку ключів. — Мої підрастають. Сам розумієш.

— А для чого все це, Жиде?

Вогонь тріснув у каміні.

— Глянь, — Жид провів рукою над дровами. — Бачиш оте гілля — йому б горіти, а воно погасло; йому б розпочати, але з того вже не вийде вогнища. Кожному свій час. Чиясь воля і дрова загоряться.

Зараз Жид виглядав маленьким, трохи сколошканим, повні руки нерухомо, іграшково лежали посеред столу. І коли він встав, наполовину прочинив двері, то Жид потягнув спокійно, сумно, впевнено:

— Перехрестився б... ідіот.

Він повернув голову — картина, камін, вузька смужка снігу, стілець:

— Слухай, Жиде, коли тебе будуть вішати, то крикни: «Смерть Генералові!», тільки на івриті.

Він подався від будинку, що чорно стримів іклом над приплюснутими дахами; від стіни, заліпленої снігом, облущеної, з рештками помиїв біля підніжжя. Обернувся — наростав вітер. Нагорі по вікнах сліпо займалося світло. Небо наповнилося кольором чорнила.

Збиралося на сніг, пробирало зі сходу колючим вітром; сонце поволі скочувалося за вежі, і коли воно переплелось щупальцями антен, він повернув голову, глянув на верхівки, на вежі, на будинок, що зараз білів просто чорних пагорбів, і подумав, що стіна світла подібна смерті; і якщо він сюди потрапить удруге, то прийме тільки подих старості, бо іншого разу все приходить не так, як того чи наступного. Він тоді ясно відчує старість, а не смерть — немов зачув позаду власні кроки. Все зрозуміло, як на нього. Так зрозуміло, що нудніше не міг придумати і сказати сам Жид; те, про що говорив Жид, скидається більше на розмову двох сліпих, які торочать один одному ту ж саму версію створення

життя — чого обидва, на великий жаль, не бачать. Цю історію, без початку і кінця, точніше — в історії дуже сумний кінець. Її історія завжди схожа на казку, що її розповідає переляканий божевільний.

Його винесло на дорогу, що здавна називають великими. Дорога обіймала петлею обрій, куди поналипали мініатюрні квадратики будиночків, розкручувалася пружиною, пропускала крізь себе латки пустирищ і смітників, і злету прямовисно впиалась у провалля зимового саду. За кількістю днів, де губилося вчора і сьогодні, за швидкоплинними, вже далекими подіями, за вічністю безкінечних годин після ув'язнення — його грудну мембрану здавило, й різкий, нестерпний біль шутонував у голову. Він впізнавав і не впізнавав місця, де пологими схилами росли яблуні, що стрімко розросталися по дворах; де злітали голуби, а зараз — порожнеча стриміла обвугленими пеньками; й від того, що сад лежав мертвий, то зорові відкрилося те, чого він не бачив тоді: як небо віддається владі простору й землі.

У дворі натужно вила перекошена хвіртка, а сонце з'являлося то в одному, то в іншому вікні розваленної хати, і його червоний диск завис у розколеному надвое люстрі. Він присів, обтер краплі холодного поту з чола, випнувши підборіддя й нижню губу, зіжмакав пачку цигарок — за чорними пеньками довжилися тіні, а день обтікав потрісканим волячим оком.

— Убивши Юду, не зробиш з нього праведника, а людство щасливим.

Він повернув голову: в розколотому люстрі видно шматок репродукції, де велетенські хвилі, а над хвилями летять птахи. Решту картини затуляла стіна. Потім перед ним вигулькнула головата постать Ката.

— Що, збиратися?

— Сам повинен розуміти.

Вони побачили репродукцію: як летять над морем невидимі птахи, трохи далі скелі, а над скелею в'ють гнізда чайки.

Сонце затуляв сніг. Сніг падав косяком. Одна половина міста обливалася жовто-червоною загравою.

Його пробрала цікавість ще раз глянути на ліногравюру.

— Чорт, всі ми хворі на пам'ять, — мовив до себе.

Кат зняв балахон. Перед ним стояв батько.

— М-да, — спокійно сказав. — Знявши те ганчір'я, ти не добавив собі пристойності.

— ...?

— Виглядаєш також нікчемно, — а потім кинув: — Ну що, старий, ходімо в хату?

Кат кинув помічників, щоб той лишався надворі. У розбитому вікні — Слухай, старий, що тут трапилось?

— Хм, а ти тут жив? — Кат здивовано розвів руками.

— Ну... А-а...

Вони прийшли в дім. В кімнаті лежав тонко притрушений попелом сніг, смерділо собачим лайном, а за вікнами сунула ніч. Ніч з червоними спалахами й криками орланів.

— Ти так ходиш, начебто за плечима маєш могутнього покровителя, — Кат відшмаркнув і поклав балахон на коліна.

— Зі мною Бог і Батьківщина.

Кат відшмаркав ще раз.

— Мистецтво вільно дихати, як і талант, дається не кожному. Тим паче за це треба чимось платити.

Скригнули двері, надворі рипів чоботами помічник, червоно заливало кімнату, і десь протяжно скавулів собака.

— Синку, — сказав Кат, — заглянь мені у вічі — снігом там мете, далеким свіжим снігом. Я пройшов увесь світ і нічого нового не побачив, нічого нового не відкрив, бо немає нічого нового. Я підбирав недокурки, ховався по нужниках, обнишпорив усі смітники людських думок і спочивав на їхніх відкритих свободах, як на недогризках — доки не повернувся обличчям до Бога і сказав: для чого Ти приходиш інколи на землю? Для того, щоб на Тебе потім чекати? Чи, може, Ти приходиш, щоб поновлювати війни, змінювати хід зірок, але полишати нашу кров густою і смердючою од гріхів, якщо в ім'я Тебе твориться все це: чого Ти не караєш? Там мені у тому

світі не жити — людина живе тільки тут, на землі. Тому ми й говоримо, що смерть не страшна, бо боїмося її... Для чого тоді оці натовпи, де немає людей, і заодно люди, де любов до тварин переростає в зоофілію; для чого Твоя поява ознаменована новим кривавим побоїщем? Щоб я, якому Ти дав розум, відчув ще більший холод і порожнечу... Для чого Ти вняв мою гординю... І тоді я заглянув у себе, зрозумів, що там нічого немає, окрім того, що я в когось украв, а хтось украв у мене і пішов із самовпевненою пихою... — Кат говорив тихо, ламав переконливо слова. — І тоді, востаннє, я сказав: і, може, Господи, то Ти тільки тінь, а я вічність у Твоїй подобі?

За стінами спліталася голими галузками ніч, край сонця розтікався горизонтом, червоний сніг сипався, важко утовщуючись на землі.

— Можеш не продовжувати, — сказав він Катові. — Надто безглуздо виглядає: всім нам хочеться бути не такими, як учора, але варто озирнутися назад — сьогодні змінилося на вчора, й не більше. Катами не стають за покликанням — ти маєш рацію, але не забувай, ти не спекаєшся мене й після смерті, а от цього я не можу тобі пробачити, бо таких як я — мільйони.

Сонце до половини зсунулося за горизонт. Тінь великої голови Ката пробігла стінами і згасла на ліногравюрі.

— Ти вб'єш Генерала, — враз сказав Кат. — Ти дикий і нестямний. Але перш ніж зробити це, дай відповідь: ми вже стояли колись перед брамою, зачищеною брамою вічного щастя, і млосно, голодними очима дивилися на кисільні берега, але прийшов Генерал — неосвічений, дурний, як та країна, в якій ми живемо... Тож подумай, його цинізм — то тільки відповідь. Тільки так. Інакше не можна. Вбиваючи Генерала, нічого не поміняєш. Ти тому його і не можеш терпіти, бо Генерал вийшов з вашого середовища, він ваш, але не мій.

— Не бува такого. Людей можна зрівняти тільки повідрубувавши усім голови. — Гайвороння, глухо гепуючи крильми, пролетіло над садом — він чув, як вони сідають на пеньки і як торохкотять дзьобами.

— Це шанс нам усім... Пішли з нами...

Він випнув губу. Кат увімкнув ліхтар.

— Я не граю у військові перевороти.

— Тоді мені, як не жаль, доведеться тебе...

— Ми й так воюємо вже стільки років — батько проти сина, син проти батька. Нічого особливого, роби те, що маєш робити. Це реальність. І кожен повинен вирішувати за себе, от я і вирішую за себе: вбити чи не вбити цю падлюку. Зрозумів, старий, за себе. Це вже моє особисте.

Кат присвітив ліхтарем, подав аркуш паперу.

— Читай. Читай і думай.

На аркуші, зігнутому учетверо, він не відшукав прізвища Жида, тільки на жовтому цупкому, загнутому по краях папері зазначалося, що сьогодні о шостій годині ранку страчена за зраду Батьківщини така то акторка, такого то театру.

— Я її вішав, — кинув Кат.

— Ти за все заплатиш, сволото, — спокійно сказав він, але потім затнувся, пхнув Ката ногою в груди і вискочив на чистий сніг.

Здоровенна, незграбна тінь помічника затулила рідке світло ліхтарика. Він краєм ока побачив, що Кат уже лаштує зашморг. Легко, кішкою відскочив убік, ударив лівою рукою помічника в сонне сплетіння, і коли той перегнувся, то ухопив шматок іржавого скіска й опустив тому на шию, відчуваючи, як метал входить, гнеться об тугі м'язи. Голова наостанок сапнула повітря, покотилася схилом, ударилася в стіну, крутнулася на землі, блиснула вухами і зупинилася.

— Гей, тату! — крикнув захриплим голосом, начебто тільки вискочив із зашморгу. — Завтра буде завтра, а на сьогодні кожен ідіот у цій країні вартий тисячі шибениць! — І побіг низом, схилом, пеньками яблунь і в мент щез, там, де зайшло сонце.

— Придурок твій синок.

— Не знаю, але тобі доведеться дійсно кінчати цю гру.

— Ти думаєш?

— Знаю.

— Понабираєш йолопів, — Генерал задріботів снігом, поправив поли сурової шинелі, зафутболив голову помічника Ката. — Ти гадаєш, ми його вже.

— Так, Жид повісився, і все поніс туди... Як це нудно.

— Нікчеми, — Генерал видихнув. — Нікчеми, коли потрапляють у тінь великих, втрачають власну тінь або ведуть гру на рівні. — Генерал, не відриваючи погляду, не зморгнувши, дивився на місто з висоти пагорба — а місто займалося вогнями.

— Отож і я граю, на рівні. — Помовчав, додав: — Зі своєї сторони.

— Кожен вартий себе, — одмовив Кат. — Кожен по-своєму рятує батьківщину і переробляє світ. Певно, ото і є істина на сьогодні.

Орлани зліталися на світло ліхтарика. Теплом протяг вітер. Вітер ніс із півдня відлигу. Луною сходилися крики птахів. Викочувався рожевий іграшковий місяць. Будинки гойдалися у мареві. Місто гуло звуками.

— Скоро весна, — сказав Генерал. — Чорт, а на відлигу болить голова.

— Час іде, Генерале. Але жоден тиран не зупинив його.

— Спробуємо.

Винищувачі з'явилися на повному місяці дрібними цятками, зробили крутий віраж, зникли в темряві. Над містом розламався гуркіт.

— Почекаємо. Ще час терпить, — тінь Генерала тремтливо билася на розваленій стіні.

— Ну що ж — ти сонце, а я лише тінь від тебе.

Сніг падав стіною, закривав місяць, тамував звуки в білій гущі. Потім десь далеко завив собака. Вітер кидав ошмаття брудно-червоної хуги, і тільки в чорні прошарки ночі Генерал бачив, як пес натужно задирає писок догори; перевів погляд, глянув на відрубану голову з роздряпаним ротом, далі на Ката, й удар наростаючого бурану покрив його хурделицею.

8

Серце рівно й спокійно відбивало ритм, над головою свистіло, розламувалося, крилося скреготінням, ударами залізобетонних плит об металеві сволюки, нагніталось згори смердючим духом нагрітого кабелю і креозоту; часом здавалося, що він схоплює ніздрями свіжі запахи вітру, але то була ілюзія, — окрім власних випарів, щурячого шарудіння, нічого до слуху не доносилося; очунявши в темряві, він здивовано глипав очима, брав до рук книжку, перегортав вологі сторінки, мацав товсту, грубу палітурку, а місто котилося в провалля — за темінню не було видно власної руки. Потім сідав на ліжко, до противного, до знайомого рипіли пружини, — звішував ноги, бовтаючи ними зовсім по-дитячому, протирав очі, немов зараз усе провидниться, і вже тоді запалював куций огарок свічки. Вогонь поволі, ледачо виривав з поночі пачку цигарок, кухоль із чифіром, розламаний надвое шматок черствого хліба; клав руку із напнутими голубими жилами на палітурку книжки і перегортав сторінки: папір хляпав, шурхотів, жовто відсвічувався проти ненадійного вогника свічки. Тоді, ні з того ні з сього, згадував пальці діда: порепані, шкарубкі і цупкі, як дріт.

Свічка горіла, розлякувала щурів.

А потім він гасив її, вирушав у дорогу, освітлюючи тунель недобудованого метро кишеньковим ліхтариком; десь посеред шляху, надокучливо — хвилина в хвилину — йому хотілося підняти голову і подивитися на сонце; він злився, що з того нічого не вийде, і темрява, як неминучість, гнала вперед. Дорогою він ні про що не думав, лишень тонкою голкою колов жаль, що пройшло стільки намарне часу, і за ці дні можна було прочитати книжку — стару, добру, про яку він ще мріяв у дитинстві; але далі, прямуючи донизу, переконував себе, що в цій норі, яка лежала глибше, ніж метро, де несло зітлілим протягом, окисом металів, де загубився лік дням, де не видно жодного просвітку пошукам, ця книжка, що врятувалася від цензорів, агентів, арештів, дивом пропущена усіма чиновницькими колегіями, навіть щасливо поминула

кілька диктаторських переворотів — потребує чогось більшого; і тому, як перевірену часом і подіями річ, він поважно, щодня клав перед собою і згодом зрозумів, що ставиться до неї як до живої істоти.

Вже котрий день він спускався все глибше, обнюхував тунель разом зі щурами, надсадно кашляв у мороці, натрапляв на десятки прочинених дверей, проходів, які нікуди не приводили або ще гірше — повертали туди, звідки прийшов; кожного разу, що розпочинався гуркотом метро над головою рівно о восьмій ранку, день провалювався у порожнечу даремних пошуків; він повертався до ліжка, що стояло в крихітній кімнатці, гортав книжку, жалкував за непрочитаними сторінками. І це вже назавжди.

Вищали, билися, тупотіли щурі. Його спочатку нудило від солодкуватого, схожого на пташиний писк вищання — і коли вони з'являлися, цокаючи мініатюрними лапками біля комірчини, то він знав: нагорі щось трапилось; на деякий час, вперше за його перебування в підземеллі, вони зникли, і запала неймовірна тиша, то ця подія справила на нього неприємне, навіть моторошне враження. Тоді він довго не спав — лежав, закривши руки за потилицю, й ожив тільки тоді, коли з'явилися щурі: сопіли писками, зчиняли безлад і гармидер. Цілий тиждень він витратив на те, щоб прослідкувати дорогу, але хитрі тварюки привели до шурфу, залитого водою. Він шубовснув у крижану воду і прохворів три дні, а щурі колами ходили навколо комірчини.

За цей час, що він хворів, за багато днів, до нього несподівано прийшло сновидіння. Загалом, він сприйняв його за видиво, бо знаходився десь між маревом і сном. І потім, скільки не старався, але не міг згадати; це давило його, немов якась непоправна біда або нерозв'язане питання; вже упівдороги, полишивши надію, його освітило чимось — упав пучок світла. Він підняв голову, але темінь стояла довкола, хилило на сон, і, покинувши все напризволяще, обіпершись об холодний бетон, вирішив заснути. Його розбудили тонкі та кістляві пальці, пробуркали, повели до вікна; віконна рама падала хрестом між перенісся, а до

замусоленої шибки прикипала дрібненька кулька сонця; далі кулька похилилася ліворуч, покотилася небосхилом, з шипінням кудись відійшла — простягався білий день — і враз сонце загорілося в zenіті яскравою зорею.

Він прокинувся, встав, і пішов, обплутаний сновидінням, поніс тіло вглиб тунелю — вслід світилися очі щурів.

Наприкінці шурфу, в одному з десяти відгалужень, натрапив на отвір, завалений шматочками кришеного мармуру та захаращений металевими сваями. Він здивувався, бо стільки днів не помічав отвору.

«То піднялося високе сонце мого дитинства», — подумав.

З цього дня — година в годину — він вигрібав мармурову крихту; в суцільному, непроникному мороці, під повискування щурів, втомлений, з розбитим тілом, падав біля заваленого отвору і дрімав; батареї в ліхтарику вигоріли, і він вмикав його тільки при великій потребі. Десять під кінець тижня він спробував вивернути металеві сволоки, але вони, подібно каркасові, міцно вросли в країнами, тож довелося шукати щілину, в яку міг пролізти чоловік. Спав він мало, нетривким, чутливим, сторожким сном. Щурі нахабніли: залазили на обличчя, нишпорили по кишнях, потім їх стало з'являтися все більше і більше. Ходили виром. Засвічуючи ліхтарик, він бачив, як сірі, руді спини ворухаться, шарудять, а часто, задрімавши, він майже на нюх чув, як якесь неприємне, колюче тепло йшло від того місця, де вони вовтузилися; в один із днів тварюки вкрали рештки їжі, ледь удалося відібрати сірники та віднайти пошматовану пачку цигарок. Він знав, що треба берегти сили, і не дозволив собі дратуватися, падав на коліна, видовбував мармурову крихту — часу було обмаль. Ні харчів, ні сили, ні тієї твердої впевненості у нього вже не було; він переконував себе, що краще залишиться лежати тут, біля отвору, з обгризеним обличчям, ніж повернеться назад. Хоча здоровий глузд говорив йому, що в нього не стане сили навіть повернутися, просто впаде серед дороги, а це, дійсно, таки єдиний шанс, а може, не шанс, а лише тоненька,

сліпа, немінна надія. Отже, подумавши, він виміряв собі до кінця роботи три дні, для смерті — шість. Це надало снаги, й він розмірено, холодно, спокійно довбав мармур кайлом.

Зійшло три дні. Мармурова крихта закінчилася, і кайло натрапило на спресовану землю. Вирішив: отже, якщо це порода, то він сльонько і піддався якійсь омані, обдурив, власне, сам себе; та після кількох ударів кайла земля порушилася, але від того нічого не змінилося. Ширина пласту невідома, і до того ж земля промерзла. Довелося стягувати старі риштування, двері, сволоки і розпалювати вогнище — чадіти і чекати, коли вогонь розтопить землю.

Кисню не вистачало; вогонь спалював рештки; вже через добу він зрозумів, що сили не стане протягти до завтра: щурі вороже вовтузилися, зчиняли між собою ігрища, які переростали у бійки, і він одганяв їх тліючими головешками. Значить, надворі весна, — вирішив. Так сходила година за годиною; як би не хотів, а провадити довгий, непотрібний лік часу видавалося даремним — коли нема про що думати, ані згадувати; помірно тікав наручний годинник; щурі затихли, і крізь рештки вогнища, чадіючи, він бачив кайло. Він спробував узяти до рук інструмента, але облишив і присів; глянув на мертво дотліваючий жар, став вичищати з-під нігтів багнюку, спокійно думав, що таки напочатку зробить, якщо доведеться вибратися звідси. Щурі голосно дріботіли ніжками, бридко шаруділи тілами; верещали їхні самиці, вогнище мляво колисалося, потім засапало, щурі дико, протяжно завищали, кинулися врзнобіч — лавою пішла земля, глей, пісок із дріб'язком, камінці; металеві сволоки вивернулися, і туте повітря обдало голову та груди. Він подивився услід тваринам, що тупотіли у косяку проміння; найстаріший облізлий щур зупинився, і вони кілька хвилин дивилися один на одного.

— Ну, живіть собі.

Поглядові відкрилася рілля із налиплими латками брудного снігу: голі кручі, урвище, а над урвищем стриміла сосна. Сосна зачіпала покрученим гіллям небо,

що просто падало, а при кінці хилилося, і сніг та небо розмежовувалися тонкою смужкою очерету. Дорога звивалася червоною, почавленою гадюкою, розкидавши поузбіч кавалки рудої землі: сонце раз по разу виглядало із-за безколірних, розтягнутих небоскидом хмар, і ледь торкалося поверхні вигладжених вітром нагромаджень валунів. Дорогою сунув перевальцем кортеж Генерала. Він встиг подумати про шлях, який пройшов, але не думав про місто, котре маячіло вдалині, і втямив, немов хтось інший підказав йому: ще не час — але так, нібито втішаючись, підніс механічно автомат до плеча, та по хвилі зі скреготом зубів опустив дуло. Він провів кортеж поглядом аж до високої огорожі, де видно було будівлю у формі перевернутої тарілки. Сів на камінь, підняв догори обличчя: небо протікало по самих зіницях, сонце теплою кулею котилося — стрімко й швидко, а він сидів, думав, що це нарешті кінець усьому. Легко дихнув, не обертаючи голови, нараз потягнув порожнечу з того боку, де місто. Подивився на сонце. Сонце засліпило очі; він потягував ніздрями повітря, і коли зір зіткнувся із тінню пролітаючого птаха — знову пішов сніг. Сніг падав густо, тихо, засипав дорогу, вітер тріщав покрученою сосною, а біла безмеж видавила сльозу на лівому оці. Він пожалів, що не взяв книжку, — ото вона лежить на голих, пробитих джаргою пружинах, щурі сліпо світять очима і скачуть жовтими аркушами, а над усім — розлогим ревищем навалюється місто.

По обіді він спустився в галерею, що з'єднувалася із замиським палацом Генерала. Йшов тихою, кошащою ходою по товстому шару пилюки, межі розірваних артерій дротів та кабелів; далі, прочинивши двері, опинився в довгих коридорах, де підлога встелена килимами, вікна затулені рожевими порт'єрами, де тхнуло дорогими жіночими парфумами, тютюном, і витав подразливий дух солодкої кави. Він ішов, стискаючи кулака, радів легкості автомата за спиною — був тоненьким і хупавим, крихтним під високими стелями, затиснутий стінами, високими підсвічниками. За півгодини ходи він усього

раз заглянув у вікно і бачив тільки місто: з арками, мостами, без людей; над дахами чорними капелюхами зависав сніг. А далі з-під ніг вистрибували східці сліпучо-білого кольору; вперше він не наштовхнувся на двері — жодного проходу; й так доти, доки не винесло на самий дах. Протягувались хмари, шкабарчало сонце, місто відповзло далі — лежало сірою, невиразною плямою.

Люди лежали впереміш, покотом: чоловіки і жінки, чоловіки з чоловіками, жінки з жінками; стриміли лісом голі ноги, руки, перса; іноді хтось крізь сон з перегнутим судомою ротом підіймався, і тоді купа голих тіл ворухилася, викочувалася хвилею, вуркотіла — втихало, тільки здригалися уві сні заюшені груди, обличчя, вислизали уривки фраз, нерозбірливе місиво вигуків; бряжчали підхоплені протягом дорожні бляшанки, дзвенів кришталь, масно блищали розлиті калюжі вина. В повітрі — сморід поту, невибраної білизни, блювотини, видихлих парфумів і сім'я. Сонце тремтіло і стояло на рівні даху; над дахом напнута тонка маскувальна сітка; Генерал лежав-напівлежав у кріслі, розпухлий та змарнілий, тримаючи за пальці дівчину, і спав; дівчини він не розгледів, тільки яскраву сукню синього кольору і чорні панчохи; неподалік розлігся Кат, по-котячому поклав голову на лікоть, у напівдрімоті перегортав ілюстрований журнал. Кат підвів голову, оскалився, пожбурих журнал, потрапив ним у Генерала, але той відсунув, підтиснув ніжки і, прочаламкавши губами, заснув сном дитини.

— Поговоримо, — сказав Кат, — тінь, кинута вітром, затулила обличчя.

— Помолися.

— Тьху, занадто дешево.

— Цим повинно було скінчитися. Все наперед окреслене.

— ...???

Він тільки зараз помітив, що хилиться на вечір: велике червоне сонце тиснуло тоненьку рисочку горизонту. Вони чорніли постатями, стояли й проводжали один одного. Вони і сонце.

Він зняв легко і безпомічно з плеча автомат, і коли вогонь вирвався з дула, то навіть здивувався; у Ката забігала легка, пронизлива, безбарвна посмішка, схожа на здивування, посміх людини, яку позбавляють чого завгодно, але не життя. І тільки він почув сухий тріск автомата — Кат зламався навпіл, упав на коліна, потім на руки, проповз кілька метрів, залишаючи кривавий слід, харкнув, відкинувся набік і покотився донизу без крику; полетів чорним згустком у червоне провалля вечора. Генерал перевернувся.

Він сів навпроти, закупив цигарку, краєм ока ловив отвір вхідного люка. Один раз, коли з-за горизонту виглядав край сонця, його перелякало лопотіння крил птаха. Стихло. Тільки похропував Генерал та стогнала повія. Повія прокинулася і попросила пити. Над містом зайнялися ліхтарі. Дівчина була надто молодою, стояла у легенькій суконці, що розвівалася вітром. Вона ще раз попросила пити; він нагнувся, подав пляшку і дивився, як вона п'є. Він дивився, як тремтять від спраги її губи, і думав, що то остання його жінка, котру він бачить.

— Ти хто? — запитала, присідаючи на розбірного стільчика. Він знизив плечима.

— Ти не з охорони?

— Тільки не верещи...

— Угу, я тебе бачила... Навіть колись читала твої вірші. Здорово. Це тебе боїться цей кнуряка...

— Ходім, — сказав він, беручи її за руку. Вона подала; його тонкі пальці охопили зап'ястя; зійшов місяць, вихопивши її риси — половину обличчя, нафарбовані вії; вітер ударив по округлих щоках розтріпаними кучерями.

— А цей?

— Я не воюю з пияками.

— Тож облишмо... Облиш Генерала... ти ж бачиш, і без того все програне. Днями увійдуть союзники.

— І знову барикади.

— Не смійся... Надто слизняво вийде. І дешево.

— Так, втомлені й голодні люди або воюють між собою під ковдрами, або завалюють увесь світ.

Коли вони йшли, грузнучи по коліна в червону глину, а потому вийшли на безмежні дюни, де з вітром гуляв вечір і мороз, — на місто насунулися три розпанахані тіні винищувачів. Гуркіт двигунів до них не долинув.

І стали снитися сні: сні бігли різнокольоровими смугами, ламалися, й після того дива, що впало на нього нежданно, легко дихав, обпікав памороззю легені, підходив до вікна, а за вікном — сині дюни, сині вечори, сходяв кривавий місяць, а землею, низом, тихо, рівно йшла мряка, повивався виямками туман, і він згадував жінку, ту, яку полишив у кімнаті, де прилип до облупленої стіни стіл, гойдалася люстра, підлога рипіла під ліжком, а він до сп'яніння цілував жінку в губи, заглядав у вічі. А жінка з очима лані, читала його вірші, він слухав ті вірші, немов вони лунали з кінця землі; всесвіт перевертався під ногами, падав на голову. Виходячи, карбував у пам'яті, як вона спить на ньому, покриваючи власне тіло крилами ковдри, — зсунуті простирадла білими птахами на підлозі. Тільки сірий, промоклий день із квітневою мрякою гнав його до горизонту, й він годинами тупо йшов на брунатну риску сходу; підбирав дрова, пам'ятав, як протяг тягає кімнатою вижовклі аркуші паперу. Клацає кватирка, а жінка з очима лані вовтузиться вві сні, кличе крізь дрімоту. Він збирав дрова, напевне знаючи, що все те пройде, розтане. Ламав наростаючий спротив душі. А потім приходив ясний день; він чекав на сірий ранок, чекав із гіркотою неминучості, а як приходив, то розпалював вогнище і дивився на язики полум'я, що шматують низьке небо; закипає дощ у вогні. Кімнатою тихо плавала тінь жінки, пурхали аркуші паперу, горіла люстра, і жінка нічого не говорила, лишень цілувала в скроню, волокла в ліжко, а він душив у собі нудоту до тріску кісток у тілі. Ця бридота відштовхувала його, збуджувала жінку — вона кричала, стогнала, подитячому схлипувала, доки він не падав з нею — зрізувалося гострим лезом непоправного, а потім ловив ніздрями дух смаженого м'яса; з програвача липко хлюпався до стелі Вівальді — зникав за вікном, заштореним білою фіранкою, котра падала навскіс, і над

дюнами линуло белькотіння. Ранком, випнувши підборіддя, він слухав нуртування дощу у хмарах, чвалав на горизонт, збирав дровиняччя, розпалював вогнище десь на вершку дюн; складав руки на колінах. Присівши навпочіпки, здимав голову. Сунули хмари. Хмари чіпляли зіниці, й тоді він розумів, утямлював, чого ото так: він не хоче весни; а потім тлумило: кімната, кімната з білими фіранками, яскравий день, дихання жінки над вухом у скроню, на груди; скреготнувши зубами, йшов, спинаючись на дюни — почергово, до тріску в суглобах, крешучи маківкою приплюснуте сіре небо; мандрував з тим виразом безкінечності кінця, аж поки несподівано, схлипом радощів, не вимальовувався білий будинок, пробитий вітрами, затінений розлогими, колючими кронами висохлих шовковиць. Напивався води з крану; а вікнами, більмуватими шибками, що крали тінь жінки з очима лані, — день напивався сизою фарбою весни:

— Квітень.

Дюнами харапудився вітер.

Він сидів за столом, спершись ліктями на дубові дошки, ловив за спиною дитячі стогони жінки — простір, низька долоня хмар, голубий пісок. І тільки з часом розумів, що нема, чого нема, — не вистачає сонця. Сукроватив дощ. Дрібний, смугами дощ. Потім пропеклося сонце. Округле, зтягнуте більмом квітня сонце. Око сонця. Він підіймався, зашторював вікна, зирив у темряві, як мерехтить оксамитом лице жінки, горять вугіллям очі; відгукував, щоб вона не запалювала світла, а жінка з напівмороку помщалася, у відповідь сміялася, падала на нього, — ловив губами туге неслухняне волосся, і її тіло вигиналося, податливо погрузало під тонкими холодними пальцями.

— Квітень, — повторював. Нічого не говорив; упирався зіницями у неї — німо, гупо — до болю в кістках ловив, як бігають її очі краями його уст. Тоді повертався на ліжку, слухав гуляння вітру, як утихає на вечір гуляння вітру, шурхіт аркушів на столі. Стіл дертичний, древній, не застелений; жінка йшла на кухню: жовте, рідке, нудотне світло витягувало крізь шпарину за собою дух сма-

женого м'яса. Дивився на неї, високу, довгоногу, струнку, порожню жінку на раз, і ця думка не лякала його; після сніданку вперто задирався на дюни і забував про ту, яку лишив у кімнаті. Інколи він уявляв: вона спить із розкиданими чорними косами на білій подушці. Робилося трохи тепліше: дюни здіймалися за дюнами, небосхил густішав хмарами, і він віднаходив шлях по зорях. Одного дня, коли він знайшов прихисток у старій занедбаній будівлі залізничного вокзалу, де з усіх сторін стриміли побиті джаргою рейки, як обрубані клешні рака; в будівлі, до чудного округлій, в пробиту стелю різало сонячне проміння, він подовгу просиджував, і там соковито вистелялася тиша. Крізь тишу бачив, як біжать хмари, як наповзає день на дахи будинків, там, звідти, де місто. А він ковтав теплу воду з фляги, сидів до поночі, до тих пір, коли у прорваний отвір починали падати колючками зорі. Він запитував себе, для чого сидіти — сходили години, зловтішно, без жалю розжовувалися ввечері, і він повертався до білого будиночку, орієнтуючись по світилах. Жінка зустрічала усміхом, не говорила жодного слова, а невдовзі в розкинутих руках, засмаглих литках, в мерехтінні жіночих персів він тримався за цю усмішку; тягнув цей усміх довгим коридором темної пам'яті, щось ламалося — засинав, і на ранок, що обвитий дощем і хмарами, — пам'ятав її посмішку, не бачив довгого тіла, розпластаного на простирадлах до тваринного, жагучого. Вітер вив у дюнах. Сині дюни міняли потоки світла: шелестіли гіллям шовковиці. З'явилися перші бруньки, і він бачив, як по голих гілках стікає сік. Скупий, важкий, чистий. І тоді серце починало битися нерівно, вилітало з грудей, розтинало груди. Відтепер сонце з'являлося кожного ранку, — невідривно дивився на сонце; сонце мандрує від краю і до краю; з лівого ока набігає сльоза. І коли полив дощ, то він знайшов у дощі щось веселе; забувався на хвилю: вловив нервові дихання жінки за спиною, і зійшло на нього, що нічого більше не треба. Періщив дощ безперестанку, і скільки лив дощ, цілий день дощ, то він цілував жінку, пестив жінку з очима лані.

За зруйнованим вокзалом він наткнувся на ще одну споруду. Побовтався між високих бетонованих башт, висохлих каналів і водозборів, облизаних суховіями; спускався на дно каналу, ковзаючи білими гладкими плитами, зі щілин стриміло сухе, брунатне бадилля полину, блекоти, й з днища висохлого руслища перетинав зором весняне небо. Жовта куля стояла в зеніті. Немов пририта. Години проходили за годинами. Йому подобалося тут, де не чути жінки, й серце билось рівно, миротворно відраховуючи хвилини, години, дні. Над головою гоїдалися в мареві спеки білозубі башти, крижаною синню свистіло небо. Стояло сонце. Так в один із днів вітром занесло мертвого метелика. Метелик тріщав зламаними лимонними крильцями, скотився на дно каналу, лежав, похитуючись од подихів суховію. Наступного дня, поминувши сині дюни, він прийшов на те ж місце, застав зграю метеликів, що лопотіла крильми, пурхала, поверталася, сідала біля мертвого тільця. Він чув, як січуть повітря крила; метелики витягувалися довгою вервичкою, зникали за білими баштами, поверталися, билися над рештками мертвого метелика.

І знову опускалася ніч. І знову сходив місяць — повновидий, побитий масними плямами кратерів.

Він повертався; в осяйному до срібного вікні виглядав профіль жінки. І коли вона зачула його кроки, то тінь захиталася, стала щезати, немов накручувалася довга тонка нитка. При порозі пірнав у її очі, по-звичному ловив уста й прокидався, приходив до тями з білим днем, що гуляв синіми дюнами. Жінка спала; він покидав її, мандрував до поруйнованого залізничного вокзалу, ще з годину йшов, доки не натикався на білі башти очисних споруд, сідав на березі каналу й дивився на те місце, де колись пурхали метелики.

А потім прийшла буря. Пісок несло зі сходу. Він блукав, підіймав догори обличчя, вищукував сонце, що котилося горизонтом — миготіло, то щезало. Пісок осідав на порепані губи: а він усе блукав, неспроможний від-

найти дорогу, доки не вперся обличчям у яскраве місиво вогнів. І зрозумів, що то місто. Скреготнувши зубами, він стояв, похитуючись від тугих ударів бурі, — розвернувся, не слухаючи власного тупоту серця, — подався до будинку. За годину ходи, змучений і розбитий, упав на ліжко з білими простирадлами, впіймав порепаними губами тонке зап'ястя жінки й одкотився в масне плетиво рук, ніг, волосся. Ранком, що біло роздувався куполом, він через вікно угледів: шовковиця облипла зеленим листям.

— Травень.

Жінка сміялася. Він зазірав у її очі, проводив невидчим поглядом до кухні, звідки шкабарчало м'ясо, пахло кавою, хлюпало рідке жовте світло. Лежав у темряві. Порожній темряві. Наче все знову починалося зі створення світу. Серце рівно билось. Спокоєм. Жінка приносила їжу; мляво жував; світло розбігається її косами, сонце перебігає перлами зубів, западає у виїмку грудей, затримується на постелі, щезає у вікнах.

— Травень.

Вона засинала, коли сонце виривалося в zenit.

Він сидів і чув, як гупає його серце. Тупотом заповнювало всю кімнату; він ховався від ударів під ковдру, притуляв до грудей руки, виривався з оглушливого торохтіння ударів об ребра, втинався поглядом у завішені вікна, а жінка напівлежала, мирним вогнем горіли її очі.

— Травень.

Він сидів, звісивши ноги навпроти облущених дверей, жила на правиці дрібно пульсувала. Серце билось рівно і спокійно. Він спробував поцілувати жінку, але поцілунок захолов на нерозтулених губах. Жінка відсунулася, прикусила вказівного пальця; вираз її очей не змінювався. Він встав. Стояв зігнутий якусь хвилину; подався до шафи, витягнув звідти автомат. Не обертаючись, одягнув шкірянку, кинув зброю до сумки і вже на порозі повернув голову:

— Прощай.

Жінка плакала. Засмаглими щоками бігли два струмочки. Очі горіли рівним, спокійним світлом.

Над містом криваво сходило сонце. Сонце виходило, шматуючись гостроверхими дахами, нанизувалося на антени, низом бруківкою снував ядучий туман. Тільки-но пройшов дощ. Прохолода колисалася межі облуплених стін, ліхтарних стовпів, росила броньовані машини, що захаращували половину майдану, котрий вів до Генеральського палацу. Він дивився з вікна протилежного будинку, як сизуватий туман змієм оповивав шеренги вартових. Сонце сходило непомірно швидко.

— Сонце.

Килимами, кімнатою трунилися перші бліки. Загуділо перше авто. Протяжно дзенькнула порцеляна.

Він відійшов од вікна, сів на диван, закутив. Тепло від сну, за стільки днів міцного й темного, непробудного й мертвого — м'яко ворушилося в грудях. Він глибоко втягнув тютюновий дим у легені. Усміхався про себе, згадуючи жінку, дюни, білі башти, метеликів, будинок; але коли вийшов на вулицю, тремтячи дрібно від холоду, то несподівано враз пожалкував за цим усім. І вже наприкінці кварталу він ясно усвідомив утрату і зрозумів, що пропав. Пропав, як і місто, цей велетенський склеп з олов'яним сонцем; місто, що понині буде зустрічати ганьбу і союзників. Грали молодим, тендітним листям липи, двиготіли каштани, вікнами топилося срібло.

— Сонце, — сказав.

Він хотів глянути на своє останнє житло, але від такого бажання зробилося не по собі; минаючи квартали за кварталами, по-псячому знаходячи дорогу, він усе більше і більше глибився у жінку, яку полишив десь у голу-біючих дюнах. Та тільки він вийшов на майдан, забитий панцерниками, — сонце вилізло з-за кривель, поміняло колір, забриніло золотом — усе забув. Попереду лежав простір, заставлений солдатами у сірому «хакі». Трибуна. Трибуна викладена з білого мармуру, уквітчана гірляндами з гвоздик і троянд. Сіро він окинув метушню солдат і народу, котрий стягувався зусібіч: як солдати стримували і відганяли натовп, як бігали, лементували вмиті, вичищені діти, як зарясніли плакати — йому все те видалося дурнуватим сном, що він той сон не один раз

бачив. Щоб не привертати до себе уваги, подався знову на кілька кварталів назад; за півгодини доброї ходи дістався лівого крила — туди, звідки краще було видно трибуну.

Генерал зійшов помостом, рипнув чоботами, в білому мундирі. Натоп ревнув «Слава!» — збився піною й аплодисментами. Витримавши павзу, Генерал заговорив; мундир Генерала ліпився чистою білою плямою серед квітів, яскраво одягненої публіки. Він дивився на Генерала якусь хвилю — розпливалося в очах, і швидко сама постать набубнявіла до розмірів велетенської сірої плями, що стрибала понад галасуючою юрбою, захищену крицевим ланцюгом охорони. Генерал говорив. Він не слухав, напевне знаючи слова промови, напевне вловлюючи інтонацію; лише глянув на небо, що ввібрало свинцевий колір; хололи нігті на пальцях, а потім небом попливли перші сніжинки. Сонце забралось хмарами, і тільки деколи прорізало промінням майдан, плаский дах палацу, синіючі портали й жовті стіни. Сонячне проміння бавило мундир Генерала. І тільки тоді він чітко побачив його обличчя з вибалушеними очима, червоними від безсоння, горілки, страху, розпусти. Подумав, що від того часу, як він бачив Генерала, диктатор добре подався. Навіть вуса обвисли; чоло опустилося ще нижче, а ніс загострився.

Генерал щось обіцяв народові. Всі обіцяють. Перед кінцем.

Він дістався Головного Майдану, блукаючи в новобудовах кварталів. Кwartали тільки будувалися. Туди-сюди снували чужоземні робітники. Кілька разів на нього звертали увагу — він повернувся в Старе Місто, на Старий Майдан. У кав'ярні пив червоне, розбовтане водою вино; він думав про жінку, що лишилася там у синіх дюнах, — думав настирливо, як закохані ганяються за нудними придуманими образами; а свідомість чітко окреслювала її: як жінка лежить на купі зім'ятих простирадл, як рівно, каро горять її очі, за вікнами дюни, біле

небо, високе сонце. Звісно, зараз там порожньо, гуляє протяг, ворухить нікому не потрібні аркуші паперу із записаними віршами, вітер б'є облущеними віконними рамами, і по кутках домівки понаносило піску; шовковиця вже розпустилася гостреньким кольору салати листям.

Крізь шкло кав'ярні темніє небо. Сніг напускався. В голубих вітринах сніжинки видавалися більшими — він із задоволенням дивився, як білий сніг падає на зелене листя. Думав, що це гарно: білий сніг, чорне небо, зелене листя. Люди сновигали бруківкою темними маячками, де сніг, де облуплені стіни, де провалля в хмарах. Враз чомусь вирішив, до спекоти в грудях вирішив, що жінка з очима лані чекає на нього. А на вулиці подумав: такого не буває.

Сонце губилося в густій попоні снігу. Сніг повалив під обідню пору, насипався густими шапками на розлоге гілля лип, каштанів.

В декотрих місцинах гілля не витримувало натиску, ламалося; інколи вивертало дерева з корінням. Деревала лежали на бруківці поверженими ідолами.

На столі пачка цигарок; в кімнаті прохолода — прохолода виривалася парою з рота. Він спостерігав за вулицею. Вулиця тонула в снігу, і тільки окид ока на дерева нагадував, що надворі травень:

— Сонце, — сказав він. Глянув на сонце крізь приціл автомата.

Постріл ляснув; потягнув сизий димок; солдат, що стояв біля авта, першим спіймав зором вороноване ців'я автомата — кинувся бігти, але куля влучила раніш, і солдат, ступивши кілька кроків, звалився долілиць у нетоптаний сніг. Ще один охоронник спробував затулити Генерала. Генерал зупинився напівдорозі, затупцював, лялькою звів руки.

Він мент дивився на маленьке створіння з одвислими вусами, з руками, що теліпалися вздовж тулуба, — відкинув погляд, ловив у прицільну рамку кремезну постать

його охоронця. Постріл розламав голову солдатові навпіл. Генерал упав на сідницю, дивився на маленькі долоні, червоні від чужої крові; піднімав, опускав, лупав вуглинками очей. І коли він націлився йому між перенісся, то востаннє побачив, як іграшково, дитинно блимають червоні повіки Генерала. Генерал кам'янів на землі, зирив на руки, замащені чужими мізками, сидів посеред трупів, і сніг легко падав йому на голову.

— Болванчик, — сказав він і натиснув курок.

Генерал сіпнувся, поволі подався; хилився, осів лівим боком у пухнастий сніг; проти сонця перевернуті долоні із вижовклою кров'ю. До десятка автоматів ударило по перехрестю будинків, звідки стріляли. Шкварчали розпечені гільзи на снігу.

З пагорбів він подивився на місто, прошите десятками чорних ниток залізничних колій; дахами зависла пекуча сонячна куля. Ранок зі снігом. По обіді завирлило туманом. Туман космами, облизуючи слизняві стовбури осик; і він, припнутий тілом до кам'яної огорожі, міряв шлях, як витягуються ланцюжком люди, зодягнені у сіру одіж, зігнуті навпіл, донизу; він подумав, що безглуздо померти в такий день, у цій місцині, де безлюдь пагорбів укохує самотину, а те безлюддя квило у кожній його кістці, і де так нагадувало домівку; в такий день, коли жовте світло стягувалося вузлом з розвіями туману, розбивався міріадами мініатюрних світил, стрибаючи по верхівках, а він стояв, напинаючи крицю душі, дивився і жив лише там, погорі: де хмари, вище роздягнених крон лісопарку, туди, де сонце і весна, і наступало згори синім — там його місце, і там на нього чекають. Зараз він знав: усі протерті закавулки пам'яті — під тім'ям — чекали на весну. І вона прийшла, та весна; й люди, що сходили схилами, щоби піднятися, розпочнуть з того, що зветься початком, зійдуть на схили, запаливши погибель ранку і початок дня ядучими струмочками порошу, потоками свинцю, пострілів навмання. Він у розірваних власних зіницях бачив, як воно станеться, як воно все прийде, як воно буде, бо сам робив це не один раз. Але це інше;

тож відчуття того іншого не давало спокійно, підточувало джаргою ізсередини, стояти і чекати на відомість відомого. Настав час, він дочекався його; не важливо, не істотно хто принесе весну — люди у сірих шинелях, а не він. Вже без різниці. Тільки ловив себе на тому, що страхається пожалкувати за жінкою, котру залишив за сірим громаддям небоскидів; самотню, у синіх дюнах. І нехай у тому в неї не буде кінця. Він буде вигадувати біля кам'яної огорожі висохлого фонтану, що вона справді чекає на нього в синіх дюнах, у темній кімнаті домівки, де подвір'я, ганок тінять шовковиці, а свистючим простором гуляє білий день. Це нездійснене у передчутті тепла дає ілюзію перед вступом у вічність; і це передчуття нового зійде легким мертвим травневим снігом. Над лісопарком проревли винищувачі. Він провів винищувачів поглядом — тупим, ошклілим поглядом людини, яка нічого не може вдіяти, але кинула виклик усьому світові, і той виклик герцем на нього. Випнувши підборіддя, наповнив груди невимовною відразою. Холодом бризнуло з очей. Він приставив автомат до коліна, провів язиком по губах; терпко запекло піднебіння ранковим чаєм, тютюном. І він смакував цю гіркоту — єдине, котре в нього не можуть відібрати: вільно дихати, впиватися миром, доки сонце, високе сонце його дитинства не погасне, не скресне на горизонті.

Сніг важкими брилами сповзав схилами; люди в сірих мундирах зрівнялися врівень пострілові; він приставив автомат до коліна, намірився дати коротку чергу, але дорогу заступив безпритульний: в лахмітті, з напрочуд світлими очима. Він опустив дуло автомата. Безпритульний глянув на нього, усміхнувся, подріботів далі — витріщився на військових, що були вже в кількох метрах від чоловіка з автоматом. Безпритульний почув, що чоловік з автоматом заговорив холодним, хриплявим голосом, протягуючи закінчення слів:

— Ну що, свинопаси, я ж казав, що повернуся.

Безпритульний бачив, як люди тирлувалися в нерішучості, — поопускали гвинтівки; навіть офіцер сховав пістолет.

— Здавайся, — мовив офіцер.

— Почухай мені сідницю, писку невмитий.

— Дарма ти так. Один біс ми не допустимо окупації.

— Як знаєте. Час окреслив, — чоловік випнув підборіддя; сонце ляло у вічі. Безпритульний почекав, коли людина, котра біля стіни, опустить очі, але незнайомий йому чоловік продовжував дивитися на сонце: і з лівого ока набігла сльоза.

Він підняв дуло автомата, чув, як туго металом наливається в нутроцах.

А потім офіцер стояв, похльостував стеком об халяву ялових чобіт, обертав голову — раз по разу — надалі стояв і спостерігав, натягнувши військового капелюха на вуха, ховаючись від гуркоту автоматних черг: як він підіймався, падав із хрускотом переламаних ребер: як рвалися і тріскали м'язи та шкіра, а він розгрібав тонкими пальцями кров на землі, набирав у пригорщі, падав, багрянячи груди і довкруг себе сходячу теплою парою землю. Падав. Обличчя різало пасмами туману. Здавалося, все скінчене. А він встав, хрускаючи поламаними кістками; тоді офіцер повернув голову в бік міста — над містом сизий смог — краєм ока ловив, як він стуляє рота із заюшеними губами, відхаркуючи рештки зубів; спирається на огорожу — а то небо низько облизувало біде чоло, і сонце постійно стояло на рівні його голови.

Він до дрижаків чув: теплий вітер од пострілів ворухить волосся, вітер холодив кригою, льодяно пробираючи кістки, і він збивався, спираючись об кам'яну загороду, йшов уздовж, зупинявся; крізь уламки налетілих спогадів та видінь уловлював постріли, і як кулі лупають тіло. Кулі били здебільше по руках. Йому не стало сили; він постарався щось сказати, вимовив протяжне:

— Сонце! — обіруч зіперся, і новий залп звалив його на теплу власну кров, що розтопила сніг, вивільнивши землю.

Офіцер наказав покласти тіло на брезент і віднести до панцерника.

— Вчіться, курви, воювати.

— Слухаємося, пане сотнику!!!

Голубина високого неба потемніла; зі сходу вуркотіло, й те вуркотіння виросло у ревище; високу чашу неба затягли, не лишаючи прошарків, винищувачі. Надвечір місто обросло барикадами. Люди длубали холодну бруківку. І його хоронили під завивання бомб і тріскотню кулеметних черг. Розпочалася війна. Війна, якої всі боялися, і яка прийшла. Через багато років про нього забули, і старі люди розповідали лише небилиці та легенди... Коли світ став вільним.

P. S.

Зима бралася свічками дерев; древній будинок; йшов сніг; більмо вікна в готичному стилі. Чоловік навпроти широкого стрільчатого вікна з синіми шибками від пожухлого останнього осіннього дня, сидів у кімнаті в теплом фотелі, спиною до прочинених дверей — подолу, в домі, де він знаходився, витягувалися двома потоками люди. З вікна видно високе небо, зірки золотих хрестів, людину. Цятка людини на лезі збігаючого неба наближалася: чоловік з широкою краваткою, одягнений в м'який оксамитовий костюм, дивився на подобу людини, що павукоподібно вибиралася, йшла лезом неба. Пальці, що тримали дорогу сигару, затремтіли, та він навіть не думав чого б це. Підійшла жінка. Жінка до половини оголена: овал обличчя, трохи зарізкі риси змазувалися червоними повними напіврозтуленими устами — перли зубів вигнутих наперед, і нижня губа одвисла. Коли жінка обернулася боком: різко окреслене підборіддя й одне око. Шкляне око. Жінка намагалася перехопити його погляд, але сонце заховалося за хмару, і на чолі, на перенісці лежала чорна тінь; людина з тієї сторони ступала непевним кроком; сонце прорізало хмари, і будинок

навпроти, в кущах резеди, обтікало руде світло. Холод парив шибки; і голос виник за золотом хрестів, за позеленілими банями, ріс, набирав потужності і, досягши природньої інтонації — знявся вище. Ось, пішов сніг.

— Співає Робертіно Лоретті.

Жінка зіпнулася на кінчики пальців, щоб, по-всьому, заглянути за шибку; чоловік непорушно, вовчим поглядом дивився на чорну комаху людини.

— Нічого не чути... Глухо так, глухо... Сніг...

Одяг не пасує жінці; підлогою розкидані парфуми.

Розіславшись у м'якому кріслі, чоловік бере нотатника і говорить, перш ніж записати, не одводячи погляду від людини, що комахою на горизонті:

— Держава і незалежність, будь колись вона вільною, ніколи не втратить своєї свободи — ця держава відвоює її в доблесній офірі, покладе на олтар тисячі жертв, мільярди світлих громадян, достойних вільної, в повному розумінні цього слова, держави; щоби потому країною правили нікчеми. Так було. Але кінцем сторіччя ми не вирішимо: бути чи не бути — відвічне питання. На гною росте пшениця. Нова парость. Але пшениця. Гною, ми з тобою.

— Ой, — вискнула жінка, обтираючи пальця; кров цівкою збігає на килим.

Людина маякнула на горизонті і зникла. Білий птах пролетів кімнатою і увійшов у стіну. Гамаюн — біла птаха.

Березень-квітень 1989 року, Київ

БОГЕМНА РАПСОДІЯ

КЛОЦ

Жінка, розрізаючи мертве плесо води, пливла посеред річки; і він споглядав її, дивуючись, що нечутно було найменшого шурхоту; вода лежала тихо; він бачив, як тіло обтікали прозорі хвилі, що охоплювали, занурювали плечі і відкинуту трохи набік голову із жмутом чорного тугого волосся; береги омивались рожевим туманом: скільки б не силував свій слух, — річка мірно розливалася широким плесом, а туман розмивав береги; це видалося Кості навдивовиж знайомим, і він навіть забажав щось пригадати, але зір натрапляв на блискучу поверхню; річка не шамротіла, — тільки видно було у сріблястих бульбахах дно і витягнуте біле, мармурове тіло жінки, яке пропливало над кущами червоних, жовтих, зелених товстих водоростів. Потім земля гойднулася під ногами; з подивом Костя побачив під собою хмару білого туману, тепле повітря заворушилося тілом, а по тому він втратив свідомість, і прийшов до тями, коли прогнutoю дугою ввійшов у воду, не знявши бризок. Коли випірнув, то сонце билосся маленькою кулькою, — схоже на м'яч з пінг-понгу, лизнуло губи, розмазалося білими віхтями по рогівках очей, далі скочило на порцеляну неба, а жінка повернула голову, — він відсахнувся, бо не угледів нічого, окрім невиразної плями, — й вони попливли поруч, разом: рожевим туманом крилися береги, відсвічувало порцеляною, від того пробивало дитячим захопленням і задивуванням, начебто хтось дозволив глянути на дитячі, давно чомусь забуті лубочні малюнки, що дарують до Нового року. І Костя радів тому нечуваному захопленню жінкою, яка була ось тут, біля нього, поруч, — це, швидше, нагадувало якийсь безпричинний сміх, і наштотхувало на дивний сон, де він сміявся, — навіть зараз ту місцину бачив, а та місцина пролітала перед ним, відхли-

нула, затихла, бо річка роздавалася все більше, а тіло жінки до нестерпного бажане, так, що пекло аж у паху; але недоступність її тіла чарувала, змушувала розгрібати руками німоту води, і скільки б не силував себе, та розгледіти ні обличчя, ні обрисів жіночого тіла Костя не міг. І в цій дивосвітній плинності він подумав: якщо вийду на берег, то від того нічого не зміниться, однак — не знати чому — швидко втішився, що пливе поруч із гарною жінкою, і радів від тої незбагненної домовленості між ними, а ще від того, що вони все ж таки колись та допливуть до кінця; а зараз тішило, що з ним гарна жінка, чиста вода; чисте небо піднімалося догори вище, вище, вище, де пропікало синь велике жовте сонце... Костя прокинувся; надворі у самому розпалі стояв день; мимохіть згадав сон, підвівся, незграбно, а швидше від тісноти, зачепив ліктем пачку чаю, — чорні й білі крихти розсипались на підлозі; тільки за кілька секунд долинув до вуха звук; шматки вилинялих плям на вифарбуваних дошках; насторожилися, задріботіли лапами таргани, зістрибуючи з царини; Костя запалив цигарку, втупившись поглядом у вікно, затягнуте білим поліетиленом; знадвору мляво, розтопленим оловом проїдалося світло, розірваним, безколірним ошматтям обмивало предмети. Купа книжок, друкарська машинка, лампа з обпаленим торшером; надворі розламували горлянки півні, глухо б'ючи крильми; посеред кімнати пачка розсипаного чаю; світло від обіднього сонця переполовинювало кімнату, а в — метр на метр — сінях, куди прочинені були двері, розбивалося на бризки; Костя запалив пригаслу цигарку, нахилився, щоб підібрати чай, пацьорок злиплого волосся затріщав на кінчику жару; засмерділо, і він незграбно затупцювався, махнувши рукою; відтак подумав: сон був приемним, і немає різниці про що там ішлося; розсипаний чай ворухився на підлозі комахами, сонце пробивало проміння крізь більмо затягнутого поліетиленом вікна, це Костю дратувало; затуливши шибку подушкою, він влігся, затягнувся димом, подумав про сон, помацав вільною рукою штани, заматюкався; обвів зором кімнату, начебто все вперше бачив: стіни тріпотіли шматками

шпалери, чай на столі, упаковка снодійного; потягнувшись, — з вулиці все чіткіше, швидше відбивалися кроки, видно, бралось на мороз, бо сонячний обідок прорізувся крізь поліетилен. Зіскочивши на рівні, Костя вибіг на вулицю. Двері із протяжним скрипом зачинилися. Холодний вітер стелився залитим кригою обійстям, поодинокі дерева стриміли чорними, голими стовбурами, стрімко розкидавши непідрізане віття, клацала, чіпляючись об землю перекошена хвіртка, — поворот голови ліворуч утопив погляд у ярузі. Вітер починався з яру: небо чисте, видно було, як нагиналися, дрижали карликові дерева, мерехтіли стіни будиночків із червоної цегли, вкритих гостроверхими дашками; у вічі кидалось: як вітер повзма по чорній, вимитій за ніч дощем землі летить безборонно на місто; потім розсиплеться подвір'ями, завирлує обійстями, складаючи нудну пісню і б'ючи дротом, натягнутим для білизни, об низькі покрівлі та перекошені паркани, а вже опісля безсило покотиться сухожиллям закутків, увіллється в напнуті артерії міста. Та перед цим вітер прудко сапався, неспроможний вирватися на простір, не в змозі перескочити десятки, сотні, тисячі потічків мурахів, і лишень птахи, що летіли над землею, тривожно кугикали, бо бачили в тих комахах людей; сонце гріло в скроню, і Костя, покашлюючи, пішов упродовж стіни, краєм ока ловлячи власну коротку тінь. Глянувши на забите поліетиленом вікно, він подумав про жінку, але не про сон, а саме про жінку, яка наснилась: так, без сумніву, він її ніколи не бачив. Зайшов до хижі. Двері хряцнули і зачинилися. За кілька хвилин розсміявся про себе, сів і втупився у рештки розсипаного чаю; перевів погляд на стільця, подивився на низьку стелю, на перекошений календар, на чай, на купу списаного паперу; закрив очі; подумав про сон. Сон голубим серпанком висів над головою. Костя влігся, постарався заснути; думка тужнявіла, і вже за хвилю нічне сновидіння втиснулося в нього і перетворилось на реальність. Він вирішив, щоб не марудитися, треба кудись йти; у вікно жовто, розтягнутою смугою вперто хлюпало сонце. Вже на вечір.

— Втомився, — сказав.

За хвилину вирішив поставити чайник; в кімнаті, що навпроти, через двір, у вікно рівно падало світло. Смеркалося. Вікно розташоване занадто високо, і від того в кімнаті плавала в'язка напівтемрява; світло вихоплювало тільки газову плиту, половину стола, частину закіптюженої стелі; на столі, з порваного пакета тоненькими струмочками дзюрчало молоко; падало на розкидане кахельною підлогою сміття. Калюжа мала форму неправильного серця, — такі трапляються в оголошеннях про самотніх жінок та чоловіків. Костя креснув сірником, — вихопилося синє полум'я, затанцювали довгі тіні, що зразу вкоротшали і тріпотіли кущими недогризками; крізь шибку фіолетово вповзав вечір; зі стріхи впала зграйка горобців. Закипала вода в чайнику; пара облизувала повітрявибірник; на подвір'ї, затуленому високим зеленим парканом і втихлому на вечір, він подивився на небо; як тільки звів виблідле обличчя, ізгори труснула мряка, швидше схожа на снігову січку. Вже в комірчині Костя посьорбував гіркий чифір, вирішив у місто не потикатись: вечір потухав; упало чорне сонце; сходило на ніч. Костя вилігся на брудному матраці, не зморгнувши, дивився на слабкий вогонь лампи; думав про сон. Підвівся. Вийшов надвір. З неба падав дощ. Дощ періщив начебто влітку: скидав потоки води на дахи, на землю, змивав рештки снігу, й земля на ранок проглядалась крізь сувої туману чорними кавернами. Дощ лютував до опівночі. Костя лежав, слухав, як порожньо вибиває краплями; важкими, прямовисними краплями об покрівлі, об розкислу землю; довго і нудно, монотонно наступає вулицями, розсипається над кварталами. Після опівночі дощ ушух, і сніг легко посипався ізгори, а далі, підхоплений вітром, що знову піднявся із яру, покрутився подвір'ями, вирвався на простір, тягнучи за собою хвости брудної пилуги. Вдарив мороз. Сходилося на ранок. Перед вікнами протупцювався божевільний; його знали давно, навіть здогадувалися, де мешкає. І от божевільний прокрутився перед сліпучими від сонця і неба вікнами, протягнувся нудьгуючими, буденними людськими зіницями, тонкогубо витягнув усмішку, подався страпатою тінню, граючи у великих

вітринах комісійних магазинів, де в сизині ранку тішилися мімози, стрекотали декоративні папути; а з балкона, згори будинку, над магазином, там мешкали люди, видно частину дороги і можна спостерігати, як приходять, проходять, приходять, відходять жовтими цідилками автобуси; у половинку вітрини, де під обід плаває сонце, визирали гарні пички дівчат-продавиць.

Костя розтопив плиту. Так, ще осінь, а таке — мовби зима, — обдимає і краю не видно. Ця довга, нудна осінь, коли чекаєш на вчора, а приходять сьогодні, і ніколи не полишає відчуття того, що ось-ось щось кінчиться. Та приходять щось так швидко, неблаганно; і ти цього не чекаєш. Тлумляться дні, а ти розумієш, не зачувши звичного стуку в двері: це старість. Так, так, так, — виб'є настирливо дощ; а вийдеш на вулицю: так, — зима, зима, зима... Ранок тільки жеврів, викреслюючи химерні, ламкі тіні на стінах. Костя глибоко затягнувся, докурив поспіхом цигарку, відкрив дверцята плити, — вогонь рівно облизував чавунні тиглі, рвонувся, оголивши білі головешки, і розпечена сажа намистом заслала підлогу; у вікні стояв великий, ущерблений місяць; вогонь повернувся, і дрова затріщали; Костя подумав, що, звикнувши до всього, починаєш банально виміряти світ, мислити банально; і, всмоктавши з кров'ю це відчуття повсякденної, повсякчасної нудоти, — починаєш жити: вгледівши стіл, а на столі хліб; облуплені стіни, а на стінах дитячі малюнки розбігалися вижовклими полями; стелю, а на стелі візерунок павутини; це, напевне, усвідомивши, що до тебе ніхто й ніщо не прийде. Так, так, так, — зима; або старість. Кроки іззовні робилися гучніші; він чув їх у комірчині, мовби старий годинникар, сидячи навпочіпки перед відкритою грубкою, посьорбуючи маленькими ковточками чай; сонце полосувало крізь віти; місяць тонув у густих хмарах над містом; Костя за давньою звичкою визначав, у якому положенні стояло світило, — скільки то минуло, відколи мешкає тут?; час вгадувався по сонячних брижах, по смугах — прямих та обірваних, — а трохи загодя сонце вийде на чистий простір, і в комірчині запанує солодкий морок; тільки лише на

мент: іскри білого вогню під повалами стелі. Костя влігся; солодко хряцнув хребет; закрив очі, побачив якісь тіні, темні тіні, що рухалися; а потім вони пливли із жінкою упродовж берегів, під розкритим порцеляновим небом, і його охоплювала солодка жага; підмивала, нудила, тонко колола ребра, болюче тиснула боки, і — наприкінці шугнула в пах; він утледів, — те йому зовсім не снилося, — тендітну голівку, обвиту чорним, густим волоссям, але до всього домішувалися запахи, що за хвилю уярилися в свідомість, пустили глибоко коріння, і здавалося, що все це давно існувало. Він розплющив очі: стіл, стілець, купа паперу, облуплені стіни. Морок вказував на те, що сонце стоїть високо.

Першими наближення смерті почули щурі; перед тим, як вистромити писки, вони галасливо, знервовано метушилися, бігали в порожньотілих стінах хижі, здіймали вереск, писк, тупотіли цілим вивідком; а до цього, вже за опівніч, клацали у порожнечу кватирки, в нікуди били дзвінки, рипіла підлога; під обід вяглося, сонце окреслило тонкий обруч, різьбилось крізь бурякового кольору туман, невпинно збираючись за траєкторією сфер, — як і належить для середини листопада місяця. Півень зривався раз у раз несамовитим, надтріснутим криком; голос його бився об низьке, приплюснуте небо, що до полудня затяглося свинцевими хмарами; люди ще не позбиралися; туман поволі світлішав і настував од яруги, блимаючи червоними стінами будинків, похитуючись криваво між карликовими деревами; голосно плюскотіла вода об перевернуте цебро; кричав, вкотре захлинаючись, збиваючись у часі, півень; щурі з'явилися з першим сонцем. Підсліпкуватим і розмитим голубою, там догори, імлою. Напочатку виліз один, — рудий, — з облізлою шерстю, опецькуватий, здоровий; волік одвисле тіло, — по всьому — старійшина роду; покрутив обламаними од давності вусами, вискнув бридким і коротким писком; інші, зачувши сигнал, — один за одним вибігли на залитий асфальтом ганок; вороже і сторожко нюхали повітря. Дух линув зі сторони облуплених зелених воріт.

Видно дух, не вчутий людьми, будив у щурах смутні спогади, дивний перегук минулого і сьогоднішнього дня: нависле іржавою рікою небо над голою землею, рипіння, поскрип тополь; щурі нюшили подвір'я, ставали на лапи, а за хвилю, — чи то від неясного видива, що зависло світлим стовпом над ганком, чи від наростаючої хвилі голосів, а по тому при з'яві людей, — щури ошпарено завертілися й шурхнули в перекошену хижу, відчувши, що здобичі сьогодні не буде; видиво розсипалося на порох; а туман котив і падав з приступів і дерев; а люди, котрі посходилися, поговорювали: по тій частині Васильківської — світло: мов у березні світить сонце, і тільки тут туман, і голова болить. Щоправда, ніким це не бралось за диво, бо цілу ніч вили пси, рвалися з ланцюгів, нагрібаючи кігтями землі, і кричав дитиною пугач, але поговорювали, що ніякий не пугач, а орлан; годинник туго переставляв стрілки, а коли глянули — час відставав на цілих три години, знову поговорювали: на когось чекають. А світлий стовп видива з'явився вдруге, — дехто розгледів руки та голову; пошепки питали один одного: чи покликали попа?; але більшість того, слава Богу, не помітила, — тільки щурі забилися в тонких перегородках хижі, і істеричний вереск проколов туман. Загодя з'явилася мати покійного: сімдесятирічна жінка, затягнута у чорну вовняну сукню, пропахлу тальком; напрочуд вимолоділа за дні горя, плачу, сумування, проїденого безсонням, і сходило на розум, що горе є один із вимірів прихованого щастя, немов живиця, і істота жіноча не причетна ні до чого потойбічного, — тільки піднятися із землі, покласти в землю, відродитися, щоб знову народжувати, обертаючись навколо ясно усвідомленого права на вічність погребати і народжувати. Чоловік сидів у кутку двору на лавці, під розлогою яблунею, — зодягнений в брунатне пальто з довгими полами, у чорному капелюсі з широкими крисами, і, швидше, його розбирала байдужість, ніж співчуття до того, що діялося на подвір'ї. Він вряди-годи повертав голову, окидав поглядом блискучих, майже лакових очей стовпотворіння люду, і знову застигав у тій позі — лицем на темні вікна хижі.

Очі в нього нагадували перископи, бо ворушилися тільки жовті більма, і чоловік, дарма, що складалося враження нерухомості, слідував за присутніми і навколишніми; проте, чесно кажучи, справді його мало займало те; скроні йому обсипало інеєм, а щоки од морозу віддавали синім із зеленим.

— Проклятий жіночий мазохізм, — врешті, не без нудьги, вимовив він; але ніхто не почув. Рудий щур висунувся з нори, став на задні лапи, злякався голосу чоловіка, перевернувся у повітрі і подріботів до хижі. Зарипіли петлями ворота; у двір вповзла труна, — вся в червоному оксамиті, проти синього неба, оббита маленькими цвяшками із начищеними латунними голівками; над верхівками дерев пробіг вітерець, заморосив дощ, нагадуючи пожухлу по обіді росу. Люди заворушилися червами, тихо потупували ногами; іній осипався кришталіками на труну та впалі груди покійника; погляд чоловіка у брунатному пальті і чорному капелюсі кволо повзав юрбою, на мент затримувався — жилки на більмах наливалися кров'ю. Небо прочистилося, і відразу у повітрі зависла металева комаха літака; по кутках розсипався гуркіт; а потім запанувала непробивна, ватяна тиша. За хвилину сонце заринуло зовсім, небо попустилося низько; частина міста, видна крізь віття дерев, повороти завулків, — засупонились сірим присмерком; люди завовтузились, бо у тумані, біля їхніх вух затіпався тонкий, протяжний, до противного не бажаний звук; напочатку він видався задивним, — уловивши його, люди враз почули запах мертвого тіла, — але пізніше лунав той звук до буденного, до приторного звично. Це тужила мати покійного. Голос хрипло забився на одній ноті, клекотів у горлянці; стара задирала голову, і проти неба, обличчя жовте, нерухома маска; голос кілька разів добирався кульмінації, але ламався, падав, вуркотів слизько у грудях, знижувався до шамотіння, десь так, мовби серед лютої зими полила злива; відтак, хрипко сапонувши, опадав донизу тонким писком, клався свистом, розпорошуючись юрмищем; люди топталися, ховали задубілі пальці і позирали на теплу кухню. Пурхнули

голуби. Крізь вилинялу попону хмар пробилося сонце; тіні птахів довжилися чорними латками кварталів, рвалися в шмаття червоними черепичними покрівлями, повзли латками голої землі, що по-весняному пускала пару, і коли голуби піднялися у недосяжну для думки людини височінь, а сонце пробило крила, — голос жінки стогоном, на одному диханні рвонувся догори; низький і потужний, він змішався з бубонінням юрмища. Втихло все, тільки голос нещадно стьобав вологе, густе повітря, і лопотіли крилами птахи; повітря слизько облизувало людські обличчя, лавки, шиби, рами, окола, — пара не сягала далі грудей. Очі чоловіка в брунатному пальті ворушилися у просторі, більма налились кров'ю і позлипались із зіницями; хрящ на горлянці кілька разів опустився, піднявся; жінка змовкла, — давала розпорядження, куди поставити свічку, як краще підібрати мереживо, що оторочувало труну, і скільки пляшок горілки винести з льоху. Чоловік мало щось не запідозрив, — тільки от труна. Костя висунув голову: над подвір'ям пролітало гайвороння, темніло по закутках, люди мовчали; повернув голову: над частиною міста, відгородженого Васильківською стіною, прямовисно падав сніг. Костя щось там подумав, погнався навздогін думці, ковзнув поглядом по низу труни, глянув на покійника, зустрівся зором з чоловіком у брунатному пальті, привітався, і з блукаючою усмішкою подався за хижу. Помочився. Перед ним, чорним зобом, клекотів паром яр. Небо прочистилося. Синьо займалися на горизонті купки будинків. Сонячна куля шкварчала, відкидаючи довгі тіні. Небо глибшало, піднімалося вище; в калюжі тріпалося іграшкове сонце. Завищала хвіртка. Повз труну, перестрибом пробіг божевільний: руки безпомічно зависли, обпліталися кругом тулуба; очі — чисті, прозорі, — клали на білогубий образ невидиму, ледь вловиму тінь хвороби; божевільний потупцював перед вікнами з напіввідштореними фіранками, попхався юрбою, пострибав на лівій нозі, через ворота, на дорогу, — бив носакон розмоклого черевика у калюжу, відскакував, бив; забелькотівши щось там до себе, побіг низом, тягнучи серпанок тіні, здіймаючи

бризки снігової каші та води, відтак розчинився у високих, олов'яних вітринах магазинів; а Костя постояв перед труною, вкотре, непомітно кинув зір на чоловіка у брунатному пальті.

— Ти до мене?

— Так. Ходім у твій барліг, — чоловік зіп'явся на ноги; високий, але заповний для свого зросту; і по тому, що він носив за одяг, досвідчене око визначало, що той намагається приховати повноту, і це дошкуляло йому чи не найбільше у житті; горбятчись перед входом, чоловік ступив крок, біля порога його струсило, і коли Костя перехопив погляд, то наткнувся на жовті, тонкі пальці мертвого, закраплені червоним воском. Вітер низько свистів над домами. В хижі чоловік відкинув зшити із різноколірних шматків ковдру, поли пальто підняли вихор пилюки, білі метелики паперу, перекинули склянки з рештками чаю, — рідина бурштиновим струменем блиснула і впала на підлогу; лице чоловіка золотила настільна лампа; на стіні картина, де море наскакувало на скелі, ліворуч, тулячись до облущеної тумби, — стілець, а на стільцеві купа книг; одну з них чоловік взяв у руки, не розгортаючи, хляпнув назад, вибивши у повітрі короткий, глухий, мертвий звук.

— Ех-и-и-ш... Сон, знаєш, снівся, — сказав чоловік. — Постав чаю...

— Ніяк... Бач... Може, холодний будеш? — і Костя розлив чай, — червона рідина облизувала грановане скло. Чоловік обіруч взяв склянку; долоні важкі і рожеві; хукнув погорі склянки парою.

— Ще теплий, — вставив свого Костя, обернувся до вікна, — дорогу заступило людьми, і тіні в комірчині округлились.

— Їсти хочеш? — запитав чоловік: склянка живо вертілася у долонях; знадвору глухе вуркотіння, — кричали родичі; Костя рвучко підвівся, сів; а чоловік неприховано відкрито дивився на нього, — трохи глузливо, але більше занепокоєно, начебто зі страхом перевернутим у себе; дивився, розстібнувши пальто, вільно випнувши черево; погляд не чіпався, висів, мовби перед

ним непрана одіж або порожнє місце. Вирлище людей на вулиці притихло; віддалеку почулося дзижчання, а ще — через короткий проміжок — заревіли мідні труби оркестру, покриваючи псячий гвалт і людське скигління; навіть двоє уявили: як горять труби на сонці, чорним потоком, з горою навислого пару, люди сунуть дорогою, цокотять підбори бруківкою, труна червоною плямою гойдається у сіромі дня, автомобілі гальмують і сигналять в осінь; у пізню осінь... Півень кинув крик, розламавши чашу неба; важкі краплі упали зі стріхи на перевернуте цебро; вивідок щурів, мов на останок, загаласував і втих. Костя подався до дверей; прочинив: божевільний стояв, піднявши ногу, і дивився догори на блідий серп місяця; небо у жовтих прорізах хмар; завис літак; гуркіт поклався на дахи, — літак то зникав, то з'являвся, блимаючи сигнальними вогнями; віддалеку скавуліли пси; похоронна музика маршу Шопена утихала, і тоді жіночий плач тіпав вологе повітря.

— Де тебе носило? Довго ж ти не заявлявся... — Костя вернув від дверей і сів навпроти чоловіка.

— Злидні, знаєш, така штука — заражають, — приглушено відмовив чоловік. — Це, як зараза, котрій поспівчуваєш і накликаєш на свою голову.

— Хм-м. Воно-то так...

Чоловік залився тонким, пронизливим, ляскучим, неприємним сміхом, що за хвилину переріс, накочуючись стінами, в оглушливий регіт; виляском дренькнуло, стьобнуло шибками; урвалося; муха, одігріта сонячними променями, повзла запацьореним склом; лущали крила; вітер ударив натужніше і помів подвір'ям останнє листя; маленькі клубочки переверталися у темних очах чоловіка; упав промінь, розбився в зіницях; сміх повторився, але тихий, мовби далеко пам'ять попереднього.

— Збирайся. Є справа, — просипів до Кості; хмара затулила сонце, в кімнаті чорно, і він чув тільки голос; вітер деренчав черепицею; десь ударило об металеве; голос; Костя вирішив, що то дзвін, — пощулився, готовий скинути з губ слово «Дзвін», але отямився, підвівся, закліпав очима, — видавалося, що здивувало власне відобра-

ження у вікні; у кутку прозоро витягнулась павутина і сидів чоловік, незворушно вертячи грановану склянку з рожевим чаєм, — пальці довгі, тонкі; ні з того ні з сього почав гризти нігтя; сонце вислизнуло; смугуючи світло, косо посипав дощ; кімната наповнилася вологою; прохолодно.

— Шкода, — випихнув із себе Костя.

— Ти про покійника? Кинь, — чоловік хіхикнув, забігали очі, зіниці звузились, зеленкуватий, хворобливий вираз щез з лиця і завиднілись набухлі від напруги м'язи під воцаною шкірою, налита кров'ю шия. Згадка про мертвого була неприємна обом. Чоловік поставив склянку, знову взяв і виплюснув рештки рідини на папери, заходився гризти нігтя: рожевого, із білими блискітками, а відтак, схаменувшись: — Ти про покійника? Кинь, — тріскотнув. — Всі ми маємо те, що маємо... Як то... — він заклацав пальцями, злякав муху, і провадив далі: — Всі ми маємо те, що заробили... Ось.

— Тоді, краще, ходім... — Костя підвівся; двері хлипнули; знадвору сукроватився пропрілий дух; Костя прочинив двері і дорогою, в сінях, згадав сон, а в тому сновидінні жінку з чорним волоссям і річку, а потім голову забило чадом — загуло, крутонуло хребта, стиснуло потилицю; похитуючись, він подався назад до дверей; надворі тиша бігла хвилями, — прикочувала, відмивала, прикочувала; потім пробило навколишнє короткими, металевими ударами; чоловік, що сидів на ліжку, підвів голову; світло осіннього серпанку вбирало у себе фарбу навколишнього, вижовчувало небо ізгори, а низом туман розтягував червоні косма; між штахетинами тремтіло бадиління сухої трави. Зачиняючи двері на замок, він дивився кудись вбік, топив очі в ярузі, де вирлувало, наче хто пролив із склянки жовч; чоловік постукав у шибку, подивовано розводячи руки; Костя відімкнув замка, хотів про щось запитати чоловіка, але облишив, — пововтузив поглядом вікнами протилежного будинку, де прочинені двері, де зсунуті столи, закриті чорні люстра на шафах, на трюмо, — про себе мовив: «Ось так». Брунатне пальто заворушилося, і тільки зараз він помітив, що чоловік стов-

бичить осторонь, опутивши додолу очі; коли клацнув у тиші замок, легке заспокійливе поторкування за плече привело до тями, і Кості від того вдарило холодним під серце; не зчулися, як вийшли за ворота, подалися манівцями, занедбаними дворами з перекошеними курниками, протхнувшими сивухою та брагою. Сонце краплиною ртуті билосся до горизонту; вони здерлися схилом, загрузаючи у глей ледь не по коліна; зупинилися; стали на одному з пагорбів: місто горбатилося лисими вершинами, розповзаючись урізнобіч темними, напнутими вулицями; праворуч, звідти, де брудною плямою відтиснулися квадрати домів, — крабом, лапами підйомних кранів, поїдаючи сіру мряку, валилося, відпливало місто; ліниве у сизому присмерку; до ночі ще рано. Піднявшись схилом, вони зупинилися на одному з пагорбів: попереду побачили викручену, коротку чорну змію похорону, а трохи праворуч лежало розпластане велетенським крабом місто із міріадами різноколірних вогників, що тіпалися повсібіч, ось-ось готові злитися, але до того ще рано, бо тільки сходило на вечір, і сизий туман смогу в'яло втікав тоненькими щупальцями вулиць. Костя обернув голову до чоловіка. Одна частина міста ще куталась у світло дня; по іншій дощ, здавалося, розбрѣхувався над усім світом, напочатку схожий на дрібненькі родзинки, що вибухали бурштином, коли втрапляли під косі удари проміння, надалі потужно міцнішав біля самої землі; дощ змивав сірими кавалками рештки снігу, тягнув по водостоках сміття, булькав жовтою багнюкою, а вітер то накочувався, то навіжено напирив із вузького неба. Чоловік кутався у брунатне пальто, ховався у теплу дрімоту, споглядаючи десятки зв'язаних вузлами доріг, що сплутували ноги; очі перископами перекочувалися орбітою, і краєм ока він спостерігав за Костею, який сутулився від пронизливого, сирого протягу. А внизу — тисячі мурах, що звалися людьми, — нудно, доскіпливо копирсалися в роздутому череві, подібно глистам, і вперто торували свій шлях.

— Так, кажеш, хочеш заробити грошей? — сказав чоловік; поморщив чоло, і між зморшками, де густо порозросталися брови, набігла велика крапля поту.

— Я нічого, Клоц, не сказав. Мені байдуже. Ти прийшов, і я тебе давно не бачив... Дуже давно, то й був радий.

Клоц зсунув капелюха на брови, тільки очі снували розтягнутим, спокійним, величавим містом. Дощ пройшов, і над дахами зависли випари. Місто простягнуною долонею лежало проти Клоца і Кості. Похоронна процесія ввійшла у квартали, і туман проковтнув її.

— Скажи, — нарешті спитав Клоц. — Приємно дивитися, як годують свиней, коли у самого живіт прилип до ребер?

— Гівно ти, Клоц, — кинув недбало Костя.

— Еге ж. Еге ж. — Клоц поправив капелюха. — Ходім.

Бігла осінь дотлілим попелом: місто присипалося дощем, мокрим снігом, сходило останнім жаром листя, що падало за брами, і в овальних кімнатах, де снував затишок, обсипалося згоріле небо; подих за фіранками і портъерами важчав, — неначе зимові птахи, розкидистими помахами зникали хмари, утовщуючись у сизі пелени. І схилився листопад короткими тінями старих, віденських стільців, а вулиці знову натягнули на себе вузьке небо, і воно осіло, обдате білим сумом, загуло тисячами гудків пароплавів, ревом літаків, і довго ще кроки змішувались з кроками.

— Сумно...

Туману по груди: люди повільно йшли в білих сувоях, поминаючи тьмяні сліпі вітрини, цокотіли урізнобіч підборами, вітер несподівано зривався, гнав по шосе, і тоді — блимаючи сигнальними фарами — із сизої купелі виповзали автомобілі; вітер нахабно знімав з дахів холодні, мертві оберемки води, а дерева гоїдалися, то за вітром, то зовсім проти течії, — похитувались, б'ючи гіллям у шибки. Люди прямували у двох напрямках, прогиналися під тягарем авосьок, — там лежали велетенські, мокрі рибини; дехто підходив до вітрини, і риби, вирячивши очі, німо ворушили ротами, тільки вода стікала тоненькими, синіми цівками, різьбила на рештках снігу щось подібне до арабських ієрогліфів.

Костя закурив цигарку, одкинувся, струсив гірку ніжно-сірого попелу, насторожливим поглядом уткнувшись поперед себе. Вони з Клоцом сиділи в досить просторому залі, де стіни оббиті синім оксамитом, обмальовані драконами з куцими хвостами, де підіймалася невелика сцена із буряковими кулісами, де пірамідально здіймалася стеля, а вікна видовжені, округлої форми світилися врівень бруківки.

Клоц крикнув через всю залу. Він крикнув не голосно. Але крик віддався, як у далеких горах.

— Вип'єш що-небудь?

— ?!

— Ох, тобі б зараз щось пожерти.

— Не відмовлюсь.

Бурякові занавіси розсунулись, і звідти сяйнуло бліде, присипане пудрою лице.

— Підійди до нас, Ларисо... Швидше, кицю, — спокійно сказав Клоц і пара, куца, як обрубаний хвіст дракона, що ним були розмальовані стіни, — вихопилася з куточків рота.

Але першим з'явився чоловік невиразної зовнішності, зодягнений у новий, голубого кольору костюм із рядами блискучих перламутрових гудзиків, і що забивалося в пам'ять, то тільки оскал вікон, віддзеркалений у зіницях чорних, ворушких очей — більше нічого; чоловік поставив ґрановану, із зеленого скла, пляшку червоного вина, плутаючи незграбно ногами, подався геть. Губи жінки, котра сиділа навпроти витягнулися, розтулилися червоною квіткою: зарипіли десь сонно двері, викручуючи в облуплених коридорах затхлі вихори протягів, задеренчали рулетки, в небо ударив останній, несподівано вловлений ніздрями бриз, — Кості захотілося на море, де тріщить від спеки пісок, мокрі люди, дельфіни, і все просить дощу. Світ заколисався між стінами будинків, увібрав камерність трагедій; якимось від того сумно бачити жіночі губи, заюшені вином, і ти не перебореш спокуси, щоб вимовити слово, й те слово відірваною бадиліною човгне небом, змішається з трухлявим брунатним листям; а потім ізгори, під вітром,

зачорніє земля, потріскається і забагряніє віспинами, кавернами архіпелагів, континентів, а крила голубів розмиються над світом, й під окидами крил я побачу твоє обличчя, обтиснуте чорним волоссям, витягнуте у здивуванні, як більчаче, коли сонце покотиться іржавим золотом між трамвайних колій; од подиву мої губи витягнуться у рурку: — ... бо вже осінь... А жінка, котра зветься Ларисою, із заюшеними червоним вином губами дивилася з цікавістю: бліде лице притрушене гримом, жовті порт'єри, сизі дракони на стінах; жовті штори на овалах вікон затуляли шибки; штори трохи одвислі, подібні на знамена якоїсь епохи. Крізь шибки, в амбразури, падала чиста, західна половина неба, а світло відлітало од асфальту, де лежав туман, і зараз можна було розгледіти вітрину комісійного магазину, де стридали яскраві папути, сміялися молоді продавщиці, де зупинка жовтого автобуса, де приходили, відходили автобуси жовтого кольору, і, довгі, зигзагоподібні сходні з поручами вели до двоповерхової кав'ярні. Зрідка в округлих амбразурах з'являлися чийсь ноги. А перед цим вони з Клоцом пройшли якесь містечко: вітер ганяв набухлі водою газети, будинки мармуровими монолітами впирались в землю, а далі темнів чорним горбом ліс. Сосни поскрипували од вітру: сосни притрушені памороззю, а будинки тягнулися обабіч, біломармурові, з темними вікнами, з чистим небом, що аж відзвонювало від ударів стихії. Дорогою погода залихолітила: потрусив дрібний дощ, а за ним сніг. Сніг летів білим пухом. Вони пройшли між верстатів незрозумілої конструкції, усланих товстим шаром попелу та пилюги, — попіл налітав із згарища приміського смітника. Пилюга і попіл лежали рівним шаром, незаймані, видно, що тут давно не хазяйнувала рука людини. Тільки тарабанила, притлумлено, вода у трубах. Вони проминули строгі ряди будинків, сині ялиці при виходах, поодинокі розкидисті дуби біля альтанок; — пішли лісом: терпко тхнуло зіпрілим листям, і ще свіже потріскувало під ногами. По годині ходи наткнулися на паркан, який нагадував замулок, і вийшли через діру на простір, що гнувся сірою травою

та очеретом. Там, до кінця, де чітко окреслювалась риска горизонту, здіймався курявою дим. Знову посипав сніг. По тому, як вони йшли, повітря густішало, простір вкладався тонким шаром снігу. Костя бачив перед собою спину Клоца, його зіпрілу потилицю, всіяну червоними та жовтими прищами. Попереду, врівень перенісся, маячила голуба кулька сонця. Напочатку Клоц ішов трохи збиваючись, але швидко взяв напрямок на сонце, і так вони йшли, певний час не зронивши й слова. Вийшли до озера, що плямою парувало посеред синього снігу. Дивилися ізгори, і від того озеро і здавалося маленьким, іграшковим; а по тому боці видно, як чорним, ошкіреним хребтом здирався ліс. І як тільки спустилися до берега, Костя побачив — через озеро — білу хатинку біля самої води і прикипів до неї поглядом. А потім полетіли птахи. Птахи летіли зовсім низько над землею, яка ще з ночі в ніч була волога, проривали рідке намисто берегових вогників, торкаючись крилами дюни, вкриваючи чисте вистояне повітря вибухами червоної пилуки, — туго і впевнено розтинаючи синій зимовий шовк неба; і він дивився, як вони летіли, то темними воружками плямами, то перекочувались повітрям теплими клубками, напочатку зигзагоподібно, а зрівнявшись — білою смугою тягнулися тонкою ниткою, немов невидима рука поволі витягувала їх; і все далі рожевіючою косою шумовиння, далі над всохлим, покрученим деревом, далі над озером. Костя поглядав на них з тим виразом людини, яка відкрила для власного життя закон, десть за годину пізніше, ніж того треба — все минає, сповзає і нічого для тебе в житті не зміниться, подібно до того, як на операційному столі спостерігаєш власні тельбухи. Лишень птахи німо ворушили дзьобами, і виникало враження, що вони летіли за товстим непробивним склом; а птахи летіли над берегом, невловиме сонячне світло лилося по воді, і вони пробивали тремтячий серпанок, що мляво грав — то сіро, то золотаво, — кружляв низкою мерехтливих світлячків, а птахи сідали на чорну багнюку, що біля берегів, здіймалися догори, на мить виповзали з-під ударів проміння, довжилися тінями голубим снігом і

вкотре зникали в розведеному оловом сонця дзеркалі озера.

Вперше за цей день, у скацюблого Кості затіпалось серце. Серце йокнуло і глухо задвиготіло об ребра. Він угледів перед собою густу стіну лісу, білий будинок, чорну дорогу, що збиралася догори між деревами, і червоний тролейбус піднімався, викресуючи снопи іскор і висипаючи їх крізь лапате гілля сосни. Костя з Клоцом прямували мокрим шосе. Клоц віддихав важко, так, що невелике, округле черевце то зникало, а то з'являлося. І нарешті він зупинився перед темною, величавою будівлею, що подібно замку стриміла над урвищем. Будівля стрімко зривалась до неба; сутінки, що збивалися, щільнилися, ховали ледь помітні деталі конструкції, але з усього було видно, що той, хто будував, мав неабиякий смак. Костя невідривно зирив на чорну стіну, де в'юнчиками повзала пара.

— Дивись, — сказав Клоц. — Тут...

— Що...?!?

— А-а-а... Потім, — кинув трохи розпачливо.

Зненацька Клоц потягнув Костю до себе, і по хвилі вони вже стояли за розлогим дубом, дихали облущеною корою, спостерігаючи за дорогою. Мокрим, безлюдним шосе йшов старий. Сонце світило йому в спину. Сонце — маленька синя кулька; за хвилю навстріч старому рухалась похоронна процесія: люди від утоми поопускали голови, сапали ротами захмелілі музики, ворущачи білими, отерплими на похмілля язиками; з того боку мерехтіло оловом озеро, а за озером, рожевим косяком неба, низько слався зелений дим із заводських труб. Десь далеко били об щось металеве. Це зрештою спантеличило старого і, як Кості здалося, швидше розчулило. Старий провів заворожено очима по юрбі, здивовано підвів брови, наче визначив про себе, що люди мали більше втомлений, аніж сумний вигляд, зупинився на божевільному, який стрибав позаду на лівій нозі. Він ще постояв — маленький, у сірому драповому пальті, з авоською, де лежало кілька пляшок кефіру та білий батон хліба, відтак, потрусивши головою і переставляючи ноги, як людина,

що вперше стала на ковзани, — крутими східцями подався до брунатного будинку. За секунду у стрільчатих вікнах спалахнуло світло.

— Падло! В Уругваї такі їздять на броньованих мерседесах, — прошипів зле Клоц.

Похоронна процесія просунула повз масток; Костя провів поглядом дурника.

— Там цвинтар, — пояснив Клоц.

— Знаю. Але чому цією дорогою?

— Він любить.

— Хто?!

— Ходім.

Вони чвалали розкислим снігом, дорогою, прямо на сонячну кулю; зрідка з'являлися авто, вітер гнав вечірні хмари над автострадою, огинаючи постаті — одну високу і кремезну, другу — худу, зігнуту і недорікувату. Коли повітря жовто загусло, а сонце великим червоним диском зависло над містом, — Клоц і Костя ступили на вулицю.

Вони зупинились перепочити біля кав'ярні: Клоц уперся ліктями в поручні, покурював, і протяг ворухив купки збитого попелу. Бралось на мороз. Сніг зійшов водою. Вода натягнулась тоненькою кригою. Навпроти, на іншій вулиці, фальшивим золотом, викидаючи лимоніві змії, світилась вітрина. Костя промерз до кісток, втомився, голод морив на сон, начебто хто шепотів над вухом. Він побачив, що схилом іде дівчина. Дівчина переходила дорогу і більше була схожа на П'єро. Вона переставляла ноги в якомусь незрозумілому ритмі, — перетнула дорогу, пройшла повз вітрини і несподівано зникла, а потім вигулькнула із-за поручнів. Підняла догори обличчя, і Кость з Клоцом уздріли червоний соковитий рот незамисленої людини; тоненькі, округлі, але жіночі плечі, трохи випуклий, зовсім по-дитячому, живіт, широке лоно обтягнуте синіми джинсами, і довгі, напружені від ходи ноги. Дівчина повернула голівку, — Костя впіймав розріз розкоших, темно-карих очей; вулицею протибіч проїхав жовтий автобус, застрекотіли папути у зелених мімозах, а сонце різнуло промінням над самими дахами, і одна частина неба стала зовсім світлою,

й там проступали великими мазками зорі. Дівчина вигнула у посмішці соковиті губи, відкинула голівку трохи дозаду, — голівку маленького П'єро, — лискуче проти сонця зайнялося волосся, що лежало перукою; здавалося, волосся не міг зрушити навіть вітер; запитала:

— Зачинено?

Кості затерпло в горлі. У нього не стало сміливості навіть подивитися на Клоца, який байдуже вирячився на вітрину, де молоденька продавщиця заголила халат і щось показувала подрузі на білих гарних стегнах.

Дівчина постояла котрусь хвилину і стала підійматися сходнями: йшла повільно, промацуючи маленькою ступнею кожну сходню. Внизу, крізь металеві щаблі ступанок, замиготів жовтий автобус. Костя подався за дівчиною.

— Стій, — врешті відірвавшись од вітрини, заговорив Клоц. — Нам пора. Час.

— Зачекай...

Він наздогнав дівчину, перестрибнув наперед. Вона не здивувалась, зняла на нього потемнілі, трохи розкосі очі, і він зараз чітко спозирнув бліде, мармурове обличчя, руки з тонкими зап'ястями, довгими пальцями, де холодно відсвічував проти сонця манікюр, — а потім все її лице маленького П'єро; позаду сопів Клоц і поглядав на дівчину зі спини.

— Як вас звати...

— ...

— Мені потрібна натурщиця...

— О, це не по моїй частині...

— Але ви розумієте... мені в такому плані... як би... вам...

— О, ні в якому...

Зі сходу подув холодний вітер: захилиталися антени на дахах, вітер безсило засапався у сходнях, Костя зустрівся з землею, і чорна земля трохи отверезила його; він підіймав голову, пропускаючи зором вітрини, вікна з розплюснутими од цікавості лицями, гілля дерев, урни, тумби, — кожен порух коштував Кості великих зусиль. А ця жінка стояла в призахідному сонці і головою

упиралася у безкиддя неба, оглядаючи його цікаво, ледь посміхаючись краями уст. Він відступив.

— Ідїть, — вона усміхнулась і, погойдуючись, подалася сходящими.

І Костя подивився на неї зі спини, коротким поглядом, так, як дивляться чоловіки.

Бігла осінь дотлілим попелом, сходило останнім жаром листя, що сипалось на залиті, чавунні брами, у вікнах овальних квартир, де з ночі в ніч, з дня у день, у порожнечу вистрілювали дзвінки, клацали кватирки; обсипалося зотліле небо, і подих за фіранками важчав, — неначе зимові птахи великими помахами зникали хмари, утовщуючись в сизі пелени; і схилювся листопад короткими тінями від ніжок віденських різьблених стільців, а вулиці, полискуючи бруківкою, натягували на себе вузьке небо, і воно покотилося, обдате білим сумом: загуло тисячами гудків пароплавів, літаків, і довго ще кроки змішувались з кроками. Ти скажеш: «Сумно».

Губи жінки, яка сидітиме навпроти...

Костя виразно згадав сон: пробіг зором по вікнах, зупинився на Ларисі, на пляшці вина...

Губи жінки, яка сидітиме навпроти, витягнуться, розтуляться червоною квіткою, заклацають рулетки, ударить у повітря останній бриз, і нам захочеться на море. Світ заколисається між стінами будинків, вбере камерність трагедій...

Клоц голосно процідив вино крізь зуби, хекнув:

— Добре... Ларисо, поклич того йолопа, нехай принесе щось попоїсти...

Ти панічно боявся темних кімнат з опущеною стелею, із більмами вікон, із вітром на дахах, ниттям тополь; страхався вулиць, де чавкають роти, де закінчилася одна війна, а інша здирається по гудзиках повії, котра вистьобує новим вбранням біля готелю, а листя прогниле і мокре без спочину сиплеться, уволожнюючи тліном Франкове чоло. Бо вже осінь. Невдовзі зима. Погасло світло, рипом хтось проходить невидимий, а вітер за шибками сипить астматиком, розбиваючи перезрілі

горіхи, і шкаралупки від горіхів тисячами зірочок розлітаються жовтими, підсліпкуватими вікнами. А вона сидить навпроти, тепло встеляється блискучою підлогою; а вона сидить навпроти, по-дитячому прибираючи волосся, а ти не можеш її знайти, і губи, у синьому косяку світла, здригаються, щось кажуть, — летить високо небо, здіймаючи голубів, риплять медузи, ворухаються на стінах, б'ють хвостами дракони, а крізь вікна ти бачиш товсті, у палець, водорості, і риби тицяються в рами видовженими пиками.

— Холодно... — але тут єдине місце, де не нявкають коти, пси не здіймають гвалту, не видно, як щериться антенами місто, а тільки гуляє осінь, повії і вигнані королі.

— Дивно... Напевно, то і є казка про хлопчика, який полетів на гусях.

Він поправив обшлаг темно-синього піджака, дивуючись, що він схожий на батьківський: витягувались за-смерділі від людського духу вулиці з поналипалими черепашками кав'ярень, де колись сидів за столиком безпритульний, тарабанячи пальцями об пальці, а пальці схожі на олівці, чи то більше на розсипані родзинки; на парасолі поначіплялися молюски, і вона бачила, як місто тремтіло свічками, то виструнювалось, то м'яко котилося, і сонця не видно, й велетенська срібляста риба бовталася в калюжах.

— То був вигнаний король...

Вона сиділа упівоберта, Клоц десь пропав; вона сиділа упівоберта, тримаючи на колінах попільничку, рудувате, червоне пасмо волосся липло до зблідлого чола: на підвіконні, у карафці, рипіли жовті квіти, схожі на безсмертники, і рівномірно клацав електронний лічильник, швидко міняючи табло за таблом.

— ...мій батько...

Полив дощ. Дощ приніс несподіванку. Лив постійно, як і з самого початку створення світу; лив за склом однакових облич, випарів дорогого вина, цигарок, французького одеколону, і ще довго лляв, змиваючи рештки снігу, злітаючи зі стріхи прямо у дзеркала овальних кімнат, а розкішні гобелени сходили паром. Бо була осінь. Пора... Пора...

— Твій батько вигнаний король...

— Мій погляд губиться на безсмертниках жовтого кольору.

— ...цей погляд і ці квіти носять пафос приреченості...

Лариса сиділа проти нього; бліде, невиразне обличчя лежало на долонях; вона звелася, пішла, і темрява покрила її. Синя широка смуга світла тягнулась від вікна. Лариса втрапила на неї, і так стояла, — худенький, цибатий підліток з випнутими грудьми, у зеленій блузі, із настовбурченими сосками. Вона повертіла пробку в худих пальцях.

— Тваринка, — почувся голос Клоца.

Клоц виринув з темряви, зачепив плечем край синьої смуги.

— Той недороблений так і не приніс чогось пожерти, — загудів. — Вижену на хрін... Великій актьор...

Клоц упав на стільця; навіть крізь морок було помітно, як він нервує: губи дрібно тремтіли, краплі поту збігали крутою волячою шиєю за комір. Клоц упнувся в бурякову порт'єру і загорлав:

— Гей... — голос потухло забився в горлянці; згас.

Потім він довгим, протяжним, обскубаним поглядом позирав на Ларису: нижня губа одвисла, руки вистрибували на колінах, ліва нога потупувала, вириваючи в залі шматки тиші.

— Я її підібрав майже на смітнику... Майже, як і тебе... Розумієш... ми ходили... кирили, водили козу, значить, і... забрели до залізничного вокзалу... Знаєш, отак сонце б'є у вікна ізгори, й безлюдь, і вона... спить підібгавши гострі коліна до підборіддя. Нас було шестеро чи семеро... Шість... Шість... Сім... Сім... Сім... Чоловіки і жінки... поперепивалися, перетрахалися — на душі весело, бо вдалили літру коньяку... і вона: сидить підібгавши ноги... Я зупинився і вирішився на неї... Тут грянув гімн, а один недоумок по стійці струнко... гімн грянув: їхній чи наш... не втямлю... і один ідіот затягнув: «Боже, хорони королеву Вікторію», але ніхто не помітив... байдуже... Ото я стою, стою, — вона прокинулась, а я тоді: «Хочеш стати акторкою». — «Нічого собі, — говорить, — ранок... Звісно хочу...» Так ото було... — очі Клоца стали непро-

никними, нижня щелепа загострилася, погляд колючий: — ... а потім нас, через рік, коли ми таки добре наробили гармидеру...

— Я чув...

— Еге ж, нас чомусь надумали зачиняти...

— Чув... Але...

— Але потім трапилася та гнида... що я тобі показував... — Клоц гепнув кулаком по столу, ухопив пляшку і видув одним духом. І знову насторожено свердлив темряву, немов стежив за кимось, і там Кості видалась порожнеча.

— Бережи її... Кращої для тебе натурниці, та, думаю, жінки не знайти... не буде... Ти ж знаєш... я ніколи нічим не принижував, і ніколи не ставив себе за кращого... Я працював.

— Не розумію тебе... Щось повинно трапитись...

— Хрін його зна, — погляд його осклів, профіль Клоца чітко відбився на блискучій поверхні столу, викривленому смугою світла. Білки очей заворушилися у темряві.

— Все може трапитися... Все... Дурню, тут, у цій країні, треба бачити усім, навіть статевими органами... — Клоц говорив для себе: — Так, люди пронумеровані страхом... пронумеровані...

— Про що ви тут... — підійшла Лариса. Обличчя рожеве, наче зі сну.

— Сідай... — Клоц витер піт з чола. — Буде робота. На весну. Спецзаказ.

— Ну, а завдаток, — потягнула вона.

— Норма. Все норма, — і Клоц утупився в порожню пляшку. — Піді поклич того йолопа... Нехай несе горілку і жратву... і поклич дівчат...

Лариса смикнула плечима, пішла. Синя смуга вкорочувалась. Надворі притрушував сніг.

— Чорт, — вилаявся Клоц. — Кінець листопада, а тут таке... Мов у Європі... Був коли-небудь у Європі?.. Ні... Так поїдеш, якщо, звісно, дурня не зваляєш... А за Ларису, то я дарма... Не слухай... Твоя справа... Напишеш сценарій, зробиш декорації. Ти добрий художник, та й актор нівроку, але бач, як ото воно все... нікому нічого...

Ти тільки без всякого там... Десь так середньовіччя... А там далі отой жлоб, що приносив вино, розповість що до чого... й скаже, як далі... Бо я їду, їду, їду... Далеко їду...

— Ну добре.

— Ага, ще що?! Ти... Ти випадково не жид?..

— Яка різниця. І хіба ти не знаєш...

— Сам повинен розуміти, як ті ставляться до жидів.

Пожри з їхнього гімна і ти б такої заспівав...

— Ні, я не жид.

Запала тиша, впала непроглядна темрява.

— Ото і добре. Я не антисеміт. Я ніхто, але... Сам не знаю... але ці штучки погано кінчаються.

— Які?

— З отим старим чортом. Ублюдок.

— Як кінчаються?

— Краще не знати. А-а-а... Потім скажу. Гроші за те великі. Знімеш людську хату. Я там надивав. І бережись цього шкета в синьому костюмі. Не бережись — тримайся подалі. Так вірніше.

— Може, мені відмовитися?

— В тебе є інший шанс вижити? Ти попробуй розкрутитися, попробуй.

— Про що ти знову? Задрав ти, Клоц.

— Через півроку зрозумієш. І той... шкет роз'яснить. Втямив.

За вікном заблимав ліхтар. Сніг трусився збоку, падав на протилежній частині міста. Лариси довго не було. Зайнявся сліпучий чотирикутник дверей. Лариса з'явилася чорною тонкою свічкою у амбразурі дверей, що за хвилину різьбилися, заповнювались неспокійними фігурами акторів; затріщали неонові лампи, і дракони на стінах, дракони з куцими хвостами, засвітилися різнобарвними вогниками; спалахнули пюпітри, і гомін зажурчав, зажебонів, задерся вище, здавалося, що цей гомін ніколи не зупиниться. Але все швидко втихло: голоси вуркотіли в широкому, віялом, залі, — втомлено, безпосередньо, неживо. Клоц прохрипів, осклілим поглядом снував по людях, зупинявся на Ларисі, відводив очі, то рвучко піднімав голову, і далі, доки не видавив із себе:

— Де той... е-е-е-е недоумок...?

Всі глянули поперед себе, начебто це нікого не стосувалось, і, видавалося, ніхто не звертав уваги на Клоца: потріскували неонові лампи, смерділо театральним клеєм — рейвах утих — хилиталися двері, скрип зависав над самою стелею; та ще ця неймовірна тиша, що западала в проміжках дверного скрипу, тиша між людьми, свідчила, що запитання неістотно тяжке, неприємне, і, попри до нього, Клоца, велику повагу, — не хотіли відповідати. Відтак почули кроки: тріскачі, механічні, майже військові. Скрип увірвався, на жовтому тлі проступила постать, схожа на шахову фігуру. Чоловік у світло-синьому костюмі, з двома рядами гудзиків, підступив до юрби; в міру того, як він наближався до людей, кроки лунали тихіше, навіть вкрадливо, по-тваринячому; чоловік подався трохи осторонь, став, склавши навхрест руки, приємно усміхнувся. Цю посмішку Костя відчув, швидше, ніж інші — цього не було видно.

— Гуляй... Пий... Скоро зима... Зима...

Костю хилило на сон; він мляво, без смаку, жував канапку, посьорбуючи холодне, без піни пиво; чоловік сірий, невиразний блискав феєрверком перламутрових гудзиків, складав дудкою губи, глипав на сірих драконів, похрускував фалангами пальців. Лариса втихла, з освітленими пюпітрами вилицями, що здіймалися темними дугами і з'єднувалися з бровами, у довгому зеленому светрі — справжнісінька тобі школярка — сиділа між Клоцом і Костею, перекидаючи в руках пляшку пива: бурштинову рідину проколювали червоні промінчики, і тоді в темно-зелених очах із широкими райдужками, де в куточках, пробігала кошача тремтлива цікавість, а біля окових ям збігалися тоненьким, чітким візерунком зморшки. Костя намагався думати про неї: про попільнясте, кільцями волосся, — майже тобі змія — різьблена голова античної красуні, якби не маленький рубець та випнуте підборіддя; про жіночий вигин шиї, що до низу ховався у напнутих грудях лагідною лінією; але сон мовив, і як реальність Костя побачив ту жінку, котра пливла чистою річкою. Тут він подумав про безглуздість того,

що трапилося біля кав'ярні: тримати за руку маленьку казку, крихітне чудо, і випустити; чітко бачив: вона промацує кожну сходинку ногою, ступає на два кроки вперед, сонце червоним заливає землю. А потім його хтось гукнув. Несподівано розчахнув половинки вікна: впала карафка з жовтими безсмертниками, здибилась фіранка. Скло вискочило з рами, повільно, просідаючи у повітря, впало на підлогу, підлетіло, сяйнувши нерівними краями, і вмент розсипалося білими скалками. Війнуло вологою мокрого снігу. Лариса зойкнула. Заголена до ліктя рука затемнила обличчя. Над дахами пролетів літак. Гуркіт ліг на столи. Лариса щось сказала, затулила лице, підбігла, зупинилась біля вікна, підняла ногу так, що кінчики пальців торкалися розсипаних скалок; спостерігала, як вітер ворушить на залитому водою паркеті жовті безсмертники.

Костя зачумлено глянув поверх столів: упіймав погляд воружких чорних очей. Чоловік розтяв рубаним усміхом; сидів нерухомий, а за поглядом пролягала порожнеча і ніч. Ніч згорталася сувоями, сунула хмарами, дворами, парканами. Мело снігом. Чоловік підвівся і зник, вирізьбившись на тлі жовтого квадрату шаховою фігурою. Костя подумав про дівчину: вона їде, як маленький П'єро, повітря її не зрушить, тихо переплітається вітер з кроками.

О, маленький, нещасний...

Костя прийшов до пам'яті: його тіпало, перекоцюблювало, брало дрижками; віяло холодом, блищали при світлі димлячих пюпітрів, випускаючи пару, калюжі розлитого пива; тхнуло перегаром, дівчата бігали між чоловіками, брикаючи заголеними ногами, деінде траплялися зовсім голі тіла чоловіків та жінок, які повкладалися до купи; дим тягнувся під високі повали стелі. У прочинене вікно поволі, хвилями вітру, наносився сніг. Сніг падав по той бік міста, закручувався протягами, що окутували послулі приміщення людей. Сизо і холодно.

Клоц спав, повиснувши зі стільця; судомив уві сні, пустивши білу нитку слюни: кінчики пальців дрібно

тремтіли. Лариса жваво гомоніла з якимось молодиком, зібгавши спідничку вище колін, і Костя зловив себе на тому, що спостерігає за нею невідривно: повільно, повагом, поминаючи пари і стільці, калюжі розливої горілки, взяв за руку — холодну і неживу — і вона, не опираючись, пішла; вони втрапили на темну смугу, освітлену лише тонкими вічками мініатюрних лампочок, — голова Лариси потрапляла на острівки електричного світла; відтак він ловив її губи: трохи завеликий рот, великі вії обдухували щоки, а вона то піддавалась, то відбігала, — ковзнула сценою, знімаючи спідницю, і він взирав округлі литки, стрункі засмаглі ноги; коли Костя наздогнав її на зачовганій сцені, то вона пожбурила зеленого светра, і светер майнув мертвим птахом у спалахах пюпітрів, — постать Лариси зайнялась синім; далі Костя обернув голову, побачив, як вона лежить, розставивши ноги, із виголеним лоном, заклавши за потилицю руки. Псячий гвалт знявся тонким пронизливим писком; загуркотів літак, псяче гавкання потужно задвиготіло у повітрі, і люди, які пообертали голови, вклякли, уперши свої безформні од безсоння обличчя на порожнє вікно, на здиблену фіранку; Лариса сіла, охопила руками коліна: груди відпружинились, і тіло взялося гусячою шкірою; зіниці її ширшали, і Костя, який схилився над нею, побачив, як у райдужках очей запеклася жовта квітка безсмертника, притрушена до половини білим снігом. Лариса підвелася, дорогою підібрала светра, ляпаючи босими ногами по розлитих калюжах вина і пива, тягнучи за собою одіж, зупинилася перед Клоцом, який хропів, випихаючи зі стогоном повітря із широких грудей.

— Так, — сказала. — Час біжить так швидко, що, запізнившись, ти бачиш, Клоц, як щось нещадно руйнує фасади стародавніх будинків. І ти нікуди не встигаєш...

Костя поглядав на порожнє місце, там, де лежала Лариса. Надворі тихо. Вологий вітер подув з півдня, і вода, опираючись морозу, стікала по карнизах і ступнях; Костя східцями дістався на гору: у кімнаті, куди зайшов, скроні здавило вологою. Стеля занадто низька, з підвищеною розлогою люстрою. Стіл посеред кімнати. Зі столу

сповзла скатертина, — трималася на самому краєчку. На покарябаній, відполірованій поверхні лежав ніж із синьою ручкою і двійко горіхів. Шарпонулась фіранка, горіхи покотились підлогою. Вперше за скільки годин, проведення у театрі Клоца, він пошкодував, що поруч когось немає. Уловив власне відображення у дзеркалі, глянув на пружини незастеленого ліжка. Сів на підлогу, втупився в білу стіну.

Ті, що йшли попереду, трохи пригнули голови, і Клоцу у вічі блиснули виголені потилиці з жовтими прищами на рожевій шкірі; вентиляційна віддушина, обплетена павутинням, що поодвисало капшуками, куди понабивалося пилюги та сміття, — в'яло похуркувала лопастями. Стіна чорно, масно відбивала отвора, і протяг бився у її нутрі, скрипів заіржавілим механізмом. Була десь шоста година ранку. Перший день зими. Коли вони, троє, спустилися до льоху, то небо і землю розмежовувала тонка смуга світла. На небі вибілювались хмари. Потім вони поминали присипані порохом верстати незрозумілої конструкції, зачинені і напівпрочинені обтягнуті залізом двері, звідки зяяли загаджені кімнати, — по всьому вгадувались тюремні камери. Сонце з'являлося у високих, круглих як ілюмінатори вікнах, і, як тільки троє минали крихітні комірчини, тіні лягали по-новому, — то вириваючи, то гублячи сміття в суцільному мороці, що від ударів проміння навскіс набирал непероникності.

— Де ви його полишили? — запитав Клоц. Двоє повернули голови.

— Трохи далі.

— Тоді ходім, а там і перекуримо.

— М-у-у... — промутикав один з них, потягнувся був за цигаркою, але Клоц рушив — під ногами ритмічно затріщало скло, а він повернув голову, глянув на стіну, де лопастями бив вентилятор. Десь за п'ять хвилин ходи зібралися вгору насипаним обвалом битої цегли, — пішли довгою галереєю, де змиг ока сліпився шибками. Сонце розповзалось синім вогнем. Вітер гудів, кресаючи об асфальт, і крізь пробиті оскали шибок вони бачили, як у

прозорому повітрі розвівається з дахів сніг. Темрява дедалі густішала, — перед ними постав тунель із розбитими ліхтарями; вони йшли далі, доки заблимали червоною фарбою двері. Наприкінці.

— Прийшли.

Клоц не побачив того, хто говорив, — лише низка білих зубів та хмарка пари навколо рота.

— Холодно.

Вони відчинили двері; засуви протяжно завищали, двері подалися, упали кавалки глини, з амбразури, разом із рипом петель, полилося сіре, розбавлене світло. Клоц увімкнув електричного ліхтарика, але по хвилі зрозумів, що ліхтар не знадобиться. Згори у вищерблене вікно сипав сніг, і краї покатої стіни прибило колючками паморозі. Чоловік висів на покрученій арматурі. Видно було, що він висів на власному ремені від штанів, так, що ті бовталися на колінах; ноги ще не посиніли і блідо маячили в мороці. Сорочка чоловіка обліпла від крові, зсохла, місцями позмерзалась, зараз здулася кіркою. Протяг гойднув покійника, і він розкрутився, — ремінь діяв пружиною, не давав трупу обкрутитися навколо власної осі.

Двоє присвиснули, засунули руки в кишені, сіли на перевернутий алюмінієвий тазок.

— Що це? На який біс ви його повісили?!

Двоє знову звелися: те, що вони бачили, вразило їх не менше, ніж Клоца.

— Ми тільки вдарили по голові трубою. І думали — все.

Клоц запалив цигарку і невідривно, з хвилину, втупив очі на вікно. Звідти сунув пар. Надворі, видно, пішов дощ. Або дощ із снігом. Щось подібне.

— Ну й погода, — сказав один із двох. Той, який сидів поруч, витяг із шкіряної торби термос і розлив у пластмасові горнятка каву.

— Ідіоти, — сказав Клоц.

Двоє підвели голови: тільки зараз він зрозумів, чому вони так дратують його. Подібність дрібних рис — прямих і поперечних — закрутів, яких ніколи не помітиш в

обличчях, зараз поналипали до купи і становили одне ціле.

— Чого ти нервуєш? Хіба не все одно...

Він докурив цигарку; на стіні танув іній, — мороз, що тримався кілька днів, сховався, і приміщення наповнювалося смородом; паморозь сповзала, як стара шкіра, оголювала облуплені, з трухлявої цегли стіни. День розгорявся: стінами бігали відблиски, денне сяйво моталося напочатку кулями, розмазувалося віхтями, а потім стовпом упало ізгори, вириваючи з мороку посивілу голову та синє обличчя покійника; вітер завищав дверима, і крізь миттєво запалу тишу чулося, як накрапує зі стелі вода; крапля за краплею, а далі задзюррила срібними потічками.

— Нам би самим пережити зиму. Страшна зима. Еге, таки страшна зима.

Вони покидали недопалки, обрізали ременя, на якому висів мертвяк, і Клоц довго зирив на його посиніле лице з червоними прорізами; відвів погляд, пробіг очима по кімнаті.

— Тут стратили Президента, — сказав один.

— Так, — добавив інший. — Його задушили рушниками.

— ???

Будівля стриміла в тумані, коли вони вилущеним асфальтом вийшли на ріллю. Один озирнувся. Падав сніг. Туди, до горизонту, не було видно. Сніг падав рівно, стіною; як декорація.

— Розходимося, — сказав Клоц.

Двоє кивнули головами і подалися врізнобіч.

Втоптаним, свіжим, тонким од краю і до краю снігом йшли люди, видмухуючи з легенів пар. Сонце, оповите хмарами, стояло врівень голови. А люди йшли, хилитаючись темними свічками, із великими рибинами через плече, й осіння вода з роззявлених пащ нитками стікала, малюючи арабські візерунки. Люди пройшли повз нього, а він глянув їм у спину, — як вони важко переставляли ноги; обіпершись на трухлявого пня, скидав зір, — то

на відбитки ніг, то на мокру під пахвами одіж. Коли зник останній носій, Клоц звівся на рівні, і почвалав у протилежному напрямку, — так що сонце блимало в потилицю. Він ішов довго, загубивши у голові лік часу; мороз міцнішав, сніг туго прорізував повітря і безсило опускався на плечі.

Коли сутеніло, Клоц дістався якоїсь печери. Здалеку він запримітив вогнище, а біля вогнища сиділи люди, мовчки виставили руки долонями до багаття, а риба лежала біля кожного, і боки рибин здималися, роти і жабра беззвучно сапали повітря. Він сів неподалік, прикипівши поглядом до вогнища. Синє полум'я відбивалося на обличчях, і коли врешті, один повернув голову, то помахом руки запропонував йому приєднатися, — Клоц заперечливо повів очима, підвівся і подався на схід. На сході займалася заграва. Там було місто.

Вона лежала у білій льолі, заламавши під живіт руку, довгі ноги звисали до підлоги; в каміні дотлівали дрова, попіл ворухився сірими комахами; частина її обличчя міняла вираз від тіней птахів, що пролітали за вікном. Вона спала. Він допив рештки червоного вина, повертів зелену пляшку, втупився у брунатні фіранки, зором втягнув жінку, — кімната похитувалась у випарах перегару. Клоц одягнув пальто; руки пірнули в кишені, намацали ключа, немов чужі виковзнули назад. Ключ бряцнув об браслет наручного годинника.

Місто настовбурчилось голими деревами; стіни будинків тремтіли на вітрові; трамваї подзенькували, рвучи у шмаття тишу. Клоц заліз у натовп і бовтався в ньому, як у слизькій рідині; година за годиною його зносило у вир людей, немов течією, — у скупому полудневому сонці повернувся додому.

Роздягнувся. Ліжка, на столі розп'яття. Косяк червоного світла, що падав крізь фіранку, протягнувся підлогою. Він прочинив вікно: жовтий автобус, що проповзав і повертався на одне й те ж місце, зігнутий хлопчик у

віконних рамах будинку, що навпроти, знову жовтий автобус; там, до низу, синьою кулькою, де мурашаться люди, букіністичний магазин; кімнатою, задираючи сторінки книжок і шарудячи газетами та засохлими у вазі квітами, пружним ударом холоду прогулявся вітерець; жовтий автобус, пес дріботів асфальтом, хлопчик, захиляючись грав на скрипці, шибки міняли забарвлення, — вечір. Червоне сонце. Чорний крук зривався з дерева. Тінь птаха налізла на голубіючі вулиці, розхристано прокреслилась на лужених вікнах; потім крук упав на землю — тінь ще билася на склі.

Клоц розбив попільничкою розп'яття, взяв рештки, зайшов на балкон і кинув у простір між балок, арок, склепінь, — шматки летіли, миготіли, то брунатними, то білими кульками; впали на землю. Знялося гайвороння. Піднялося, описало коло над лисими, без снігу, дахами і сіло. Вулицею, над антенами, пролетіла чорна куля. Гайвороння дико залементувало і посунуло на чорну кулю, що наближалася до землі. Воно лементувало, раз у раз описуючи вузькі кола.

В кімнаті вітер звалив карафку; в порожнечу задзвонив дзвінок на дверях, заскрипіла підлога; нерозіbrane ліжко потопало в червоному світлі, голою стіною простягнулася пташина тінь. Сонце востаннє лизнуло дахи. Через годину зійшов місяць, завили собаки, — їхній гвалт нудно доносився зі сторони чорних пагорбів, піднімався, ріс, набирав тугої, впевненої сили, а далі, вирівнявшись до природньої ноти, з годину висів над будинками; і люди, які йшли вулицею, підводили здивовано вощані від місячного сяйва обличчя, і тихо, про себе, усміхалися краями ледь прогнутих уст.

Жінка пливла річкою; зараз Костя майже її бачив: вода чисто лежала проти сонця і до слуху доносилось легеньке шамротіння; сонце стояло над вижовклим степом; потім він побачив вузьку, з вибалкою спину, блідо-рожеву, з мармуровим відтінком потилицю, — жінка винирнула з води, подібно рибині висунулася до щиколо-

ток, і перед Костею, у сонці, протягнулась її постава, — різьблена, обсипана смарагдами крапель; знову опанував туман, а він стояв на березі, тамуючи пекоту в паху, і ніяк поперіч своїй волі не міг стрибнути у воду; та за хвилину, розтягнуту і тремтливую, — він зрушив з місця, легко ввійшов у гладке плесо й поплив, наздоганяючи жінку. Річка взялася хвилями; вода потемніла, зусібіч ходили вирії. «Збирається на дощ», — подумав Костя. І тільки подумав, як полив дощ. Костя прокинувся.

— Прийшла зима... люди посліпли від сонця, снігу — від неймовірної чистоти...

Костя сидів спиною до дверей, вростаючи ногами в холодну підлогу; іній брався по стінах, хмари затуляли переполовинений місяць, торкнутий обіднім сонцем; за віконними рамами простягалася земля, — чорний пласт підрізав місто знизу; тоненькі пасинки дерев мережили дзвінке від морозу повітря. Він намагався розгледіти сонце, але очі натрапляли на місяця, що ущерблювався з кожним днем, фіранка засапалася й безсило обвисла, — вологу в кімнаті тиснув мороз. Потім Кості здалося, що здалеку почув голос. Зарипіли двері, і він повернув голову, припнувшись поглядом до щілини — завширшки з долоню. Заторохкотів на горі черепицею вітер. Двері хряпнули і зачинилися. Коридором затупотіли кроки, — хтось тікав. Знадвору потягнувся натужний, одноманітний писк; Костя, склавши на грудях руки, пересмикнувся і вирішив не підходити; вищання настирно повторилося; він зазирнув у вікно — на землі, під ринвою будинку, де боком простягався напівзруйнований, занедбаний сквер, сидів циган у капелюсі з опущеними крисами і грав на сопілці. Притрушував сніг. Вікна, навпроти, віддавали синім — сходило до полудня; небо стягувалось, нижчало, а циган висвистував на сопілці. Двері ще раз рипнули; прочинилися повністю. Костя повернув голову і глянув на чорне проймище. Біла, по лікоть заголена рука.

— Лариса...

— Прийшла зима... люди посліпли від сонця, від неймовірної чистоти...

— Я старався розгледіти сліди Клоца...

— Смішно... смішний ти. Що за користь від слідів людини, яка ніколи не прийде.

По стіні ліз рудий тарган: руді вуса витягнулися в бік столу, кілька разів одна антена відстовбурчилась до Кості. Помацала, стала на місце. Лариса вперто дивилася у вікно. Птахи, що пролітали за склом, клали на лице оксамитові тіні. Пішов білий сніг.

Костя, ізгори, угледів у вивапненому склі старих вітрин жінку; як у древніх вітражах: вона пливла серед моря різноколірних парасольок, що тремтіли за і проти вітру; пливла немов там, у тому сновидінні, де береги розмивалися жовтим саявом, і це вертало на старе, звичне, давно відоме місце, до якого бажано було прийти кілька десятків, сотень тому років, але він уперто, мимоволі приходив до іншого, — його мимоволі наворачтало не в ту місцину; жінка пливла берегами, а Лариса затупцювалася на місці, застигла, сонце розтопилося склом, і Лариса сказала: «Пішли».

Літак завис у вицвілій парусині неба — завис над будинками, блимнув вогнями на крилах — над чорними, пласкими дахами уламався гуркіт, і тіні в ярутах, які Костя й Лариса спостерігали з автобуса, що ковзав межі темними будинками: — а будинки свічками побігли, квартали нагромаджувалися, і тоді Лариса відчула, що це кінець, і не просто кінець, — щось таки тіпається в ній — у наростанні множення, безкінечності кінця, — маленькою жилкою; чим більше автобус набирив швидкість, квартали уривалися проваллям полів із горизонтом, захаращеним похилим сірим очеретом; це кінець — легко тріснуло у скронях; тіпнулася жилка. Автобус рівномірно гудів, падав у темряву, і тільки вогники вихоплювали половину її обличчя, з прищиками, ненафарбованими віями. Сонце ще довго не сходитиме, — чомусь подумала вона. І для чого воно сходитиме, краще падати в темінь, тут-таки, стоячи на місці, на місці, яке не зрушиться ввіки.

А Кості гупало в голову, йому замало, треба впитися губами в її красиве, повне тіло, трикутником лоно,

стиснути широкі стегна, і — прокинутись з гидотою, приторною солодкою, бажаною гидотою — вловлювати запахи жіночого тіла, дивитися, як по кутках столу повзають руді таргани, як лущать їхні спинки; а по кімнаті тьмяні відблиски сонця, зіпрілий дух древнього сонця; а замість церков — вежі, як ідоли, яруги, як видлубані очі; а вітри починаються з горизонту і гуляють обійстям; а дощі починатимуться рівно у четвер, сходитимуть, пробігатимуть, котитимуться навскіс, переполовинюючи місто, і божевільний завше стоятиме під свинцевими потьоканами води, ламаючи руки в танцеві, химерно сплетеному із перекошених антен, випуклих риб'ячими очима вітрин, провулків, шосе, парканів, доки світило здрапається туди й назад своєю траєкторією.

ЛАРИСА

Це світло, в кутку, наприкінці будинку світло — з'являється, живо розповзається клаптями на кілька дюймів від дверної амбразури, а потому хлипає квартира, сонячними відблисками мастить ікони, відстовбурчується фіранка, і на віконному розхресті прорізане дротами небо, слід од літака — білий, а далі жовтий — та крони прогнутих акацій, та плакучої верби; трава ще не взялася, чутно, як дихає, ворухиться паром земля, при дорозі торохкотить колюча, брунатна гілка дурману, і колір неба міняється, то синім, то голубим, то золотавим.

Пахне домашнім милом, хлоркою, курячим послідом.

«Дитинка принесла тобі травички — скажи що-небудь».

«Ші-ші-ш», — трава вибігає крізь пожовклі, негнучкі порепані пальці — зламується на льоту, ув сонячному промінні, і не долітає до землі.

На небі сліди від літака — довгі, пухнасті сліди. Між ними світить запізніла зірка.

Стілець, вікно, пухнасті сліди, настільна лампа з обпаленим абажуром, пластилінові кульки. Пахне домашнім милом.

Обличчя навскіс зрізане, наліво зрізане, зрізане широким, густим пасмом волосся; на скроні тріпоче, тіпається жилка: голуба, синя, фіолетова жилка. Під дахом наливається спека. Небо проліноване тонкими, мереживними, покрученими кільцями торік всохлого в'юнця.

Полускує від протягу облущена фарба.

Підвіконня, квітка у карафці, ланцюг звисає до підлоги — тонкий, срібний ланцюг.

«У мами половина обличчя».

«Ш-ш-ш», — дитина кладе в його долоню траву, і трава падає — стеблина за стеблиною.

«У тому році, там, загорілося, млин горів — чад сповзав нижче й нижче, все обволікав, стовпи та помешкання, куйовдився, збігав червоно-жовтими кручами, вузькою стежкою, по прижухлому, дротянистому споришу, а вогонь нагорі гоготів, ластився, а чад тонко стелився туди до горизонту, де гнеться сірою спиною очерет, а ми на ранок носили звідти, з пожарища, паліччя — обвуглене і ще тепле, — цілу зиму носили, і цілу зиму топили; жар встелявся на підлогу, а в кутку тремтіла чорна від сажі павутина, тікав годинник, й запівніч годинник так гепав, що ти накривав його ковдрою, а ковдра у тебе була єдина, одна тобто, всього одна, зшита із лоскутів, і ти все боявся, щоб ковдра чого доброго не розлетілася від давності».

Зайшов незнайомий. Він зайшов, вийшов, зайшов, вийшов — рама, білі одвірки переламали шахоподібну фігуру.

Лампа на столі, дюралевий хрестик, перевернуте люстро. Дух долівки та пропрілих килимків.

«Вогник спалахнув зовсім».

Обличчя за тугими, чорними, налитими нічними запахами косами. Кинь травичку у вогонь. Пш-шш-ш, то не вітер, то вогонь.

Вітер міцнішає, вогонь набігає, нишпорить землею, солодко тане дим у повітрі, скрипить осика, тополя, і на підвіконні деренчить ланцюг; на кухні паром сходить чайник. Плита, чавунна плита червона.

«Буде жарко», — волосся злітає, здійсмається догори, розсипається, обличчя наповнюється кров'ю, потім фарба відходить, чоло блідіє, круто окреслюється, вуголь очей воружко глипає на сірий очерет — сутінки блідо жовтіють.

Заходить чоловік. Заходить, виходить, заходить, виходить. Клацають двері, і в кімнаті западає поніч, тільки жаром доходить плита.

«Правда, та дівчина в метро гарна з лиця, але скляні, божевільні очі, чи просто скляні, а коли вона розкриває їх — спить в метро ангел, ніжний білий ангел».

Руки воружаються у темряві. Вечір фіолетово, віхтями розмазується по шибках.

Зранку ельфи п'ють молоко з блюдця. Пурхають і димком летять під стелею, оминають кіпи розкиданих книг: Кант, Гегель, Ніцше, Шопенгауер, Фолкнер, Джойс, Гайдеггер, Гемінгвей, Томас Вулф.

Це треба перечитати. Або взагалі не слід перечитувати.
«Ти бачиш?»

Вона спить без льолі, розкидавши неживо руки, ярить червоним по шибках, плита потріскує од холоду.

Дощ. Спроквола, немов хто відливає краплі. Кап-кааа-п-кап-кап.

Вона спить на животі, утиснувши обличчя в матраца, і рука неживо випадає з червоного сум'яття ранку, займає її плече, а вона — начебто нема її.

«Гноми сердяться, і плита сердиться, а ельфи фр-р-р».

«Тс-с-с-с».

«Це вогонь».

«Ні, мама спить».

Голуби налазять один на одного, борсаються, вода хлюпає їм на спини, вони тріпочуть лапками, рожевими лапками, рвуть у шмаття батон білого хліба, й ті, що не потрапляють у коло — змиваються брудним потічком води, а решта — б'ють один одного крилами, лапами, лізуть до хлібини. Один голуб воркує, клокотить ніжно надутим зобом і походить підвіконням, цокає, інколи, дзьобом у шибку. Дощ стихає. Голуби лізуть один на одного і шматують хлібину.

«А коли гноми? Щоб не сердилися?»

«Гноми по хатках. У травні прийдуть. А ельфів не лякай».

Вона підводить голову, крапля падає зі стріхи, тінь від чола до витонченого підборіддя, промінь ламається у краплі, голуб зривається, летить на сонце, летить доти, доки не згорає у синіючій височині; промінь пробиває, червоно запалює волосся. Волосся навскіс зрізає обличчя. Затуляє повністю. Припухлі зі сну губи легенько тремтять. Падає крапля — падає нежива, темна крапля. Сонце навпроти перенісся.

«Коли це в тебе?»

«У 1984 році я захворів на сухоти і поїхав до Кривого Рогу. Там і запив. І тоді почалося».

«Ну, а тоді — кинув пити?»

«Ні. Вилікував сухоти».

«Так швидко?»

«Пив мочу з медом. Власну мочу».

«Ну, і як?»

«Ніяк».

«Вічно щось понавидуєш. І з ким ти розмовляв оце?...»

«З ненародженою».

Костя розчавив язиком кульку валокордину, довго ганяв пекучу рідину піднебінням, підходив до мольберта, до столу, брав чистий аркуш паперу; Лариса лежала й оглядала його крізь вії.

«білявий хлопчина — він закладає за проріху пальці».

«він хоче сказати, що знає і пробував більше всіх».

«ні, він не хоче сказати, бо не може — він відчуває».

«ти так думаєш».

Костя розчавив язиком кульку валокордину. Ребристі грані олівця прогнули шкіру на пучках.

«ти вчора бачив, як вона сміялася — сміялася, сміялася, сміялася... як перед погибеллю».

Вогонь, ліхтарі, тягнуться довгі кабелі, чорні літери, золоті літери, гранітні під мармур східці, золоті ворота.

«ти вчора бачив, як вона сміялася. Очевидно, сьогодні вона вже не живе тут, тобто на цьому світі».

Золоті ворота, під мармур східці, чорні літери, ліхтарі, вогонь, тягнуться довгі кабелі, вогонь.

«нам пора виходити».

Оце у нас з тобою такі діла, що поробиш, коли каміння не слухається, а люди дурніші за нас з тобою, уявляєш, — дурніші; нам ще рано думати про смерть, що ми пройшли її у такому віці — так, то просто страшно, — повторила мадам, зажмурила совине око і ковтнула гарячого чаю.

Так, випав сніг, а далі позападають дощі, стане сумно, стане сумно. То що від того, коли смерть на повільному вогнищі, то не більше й не менше, як сирі дрова; дійсно, все так просто, так просто.

І невідомо хто і чому приходить до нас, і якого біса він несе, чи то до нього несуть.

То наступного дня зійшов ранок, а по ранку, ми, звиклі до чогось, звісно, пошкодували про той день, а той день високо, та вже тьмяно прокочувався незрозумілим.

Тріпачі смердючі, тільки тріпати можете, ані більше, ані менше, — козлота гнилозуба — ото все воно життя таке, пацани.

А може, дійсно мене хочеш... може, то так тобі дасться, через краї і до вищого, даного тобі Творцем. О, я вірив у власну особу, у власну тишу душі, шовк душі, розумієш, й ти у ньому смердюче, перегепане на слов'янський лад ніцшеанство, а от Небо, от Космос.

В комуністическое завтра, похмілля брат, похмілля — йде Клоц. За Клоца прийде Костя.

А позападають дощі, великі, позападають, і ти вгледитиш велетенську пустелю, велетенську пустелю, як ота, що потойбіч коридору, де живуть оті недолугі — стара і малий.

Той товстозадий гевал, що колись смердів шкарпетками, месія тобі, месія, мученик віри, вишкрябаний, як порожня діжа з горілкою, зараз проходиться, випнувши черево, недорікуватий, але втішений од придбаної власноруч, за бажанням тупоти, йому солодко — осяйно, задоволено споглядає світ.

Да, усі ми цим кінчимо... усім... кінчимо, ще за того часу, коли тут затупцюють, заторохкотять бруківками кентаври в подобі людській.

За дверима прогепали тяжкі, рівно, немов вирахувані свинцеві кроки; гомін, що линув у вухах Кості — гомін повен захоплення, муторний, страшний і солодкий урвався. Костя зирнув на Ларису: мірно, заспокійливо лилась вода з крану, поночіло; однією рукою розібрав фіранки — просочувався фіолетовий морок, і ліхтарі розвітрювали крізь туман ошматтям нудні, болотяні, рудою бруківкою одсвіти. Від випитого червоного вина Ларису зморило.

— З'явився той сам... — крізь сон буркнула.

— У супроводі того, з перламутровими гудзиками. Погане ми вибрали місце.

— Він тебе знайде і на острові.

Вона вже напівлежала, зіпершись на лікті, і груди, загостреними брунатними сосками терлися — ледь-ледь помітно — об білі простирадла; світло од лампи било прямо в обличчя; очі покривалися золотою полудою, а зіниці видавалися білими; Костя сидів у кріслі і не відчував власного тіла — тішило, і водночас за краями мозку продиралося, шкреблося, виривалося, напливало на бліді зіниці Лариси: треба встати і підійти. Коли він вимкнув світло, крик завуркотів у грудях, підтягнувся до горлянки, впав до паху, здуло живіт, а її сміх пролунав, як полудневим літом, розбившись на друзки дитячим люстерком у тихих прохідних дворах, де всі вікна зачинені, і сонце в zenіті, а з пагорбів лежала жовто пшениця — й там той сміх. Костя крізь щілини поглянув вже на стороннього хлопчину, що по ту сторону острова: наливалося чорним небо, — воно наливалося чорним зранку, відкидаючи до землі чорні, із синім відливом пасма, і спочатку дощі, потім нічого, тільки вилискують, вищать дроти, а чай на столі, знизу підсвічений, рожевий індійський чай, тиша, яку не можна винести, навіть зубами не заскрегочеш — страшніше буде; ось, дочекавшись весни, зрозумієш, що цього чекання полишилося і до осені, а восени все перемішається з тугою,

рудю, жовтою тугою осінніх дерев, тлумитиме до зими, а зимою скоріше б та весна, й не пишеться, і книги не читаються, видаються чимось непристойним, негарно жартівливим за оцим важким, як каміння, нагромадженням хмар, снігових далеких хмар.

Костя не спускав погляду з тієї сторони міста, де хлопець зігнутих знаком запитання затуляв вітрини, вікна, де стрекотали зелені, голубі папути, виривалися з освітленого вікна ноги, справжні гарні жіночі ноги, не ноги його однокласниць — гострі й цибаті — а справжні, дівочі, туті, налиті ноги, — і від тієї прадавньої прілі хлопцю роздимало ніздрі, пашіло в грудях, кололо в паху. Скоро весна.

«Ти їдеш вночі, повертаєш голову, пропливають повз тебе будівлі, освітлені зсередини, як склянки з дорогим чаєм, оксамитово грає на губах вечір, забарвлений у ніч, страх спроквола бігає зіницями і ти говориш: — Пам'ятаєш, тієї зими, отієї зими загорівся будинок там на розі, і ми вночі ходили, тягали обгорілі остови того будинку, і цілу зиму, холодну, люту зиму у тебе були дрова, і ти згадував, як удома загорівся млин, чад опускався все нижче, нижче, а на крутому пагорбі стояло містечко — там, де ти народився».

А потім Костя уловив тихе, вкрадливе шурхотіння, і щось ламко відбилося у його мозку, якісь спогади, а ті спогади нічого не нагадували, але все ж таки спогади; знадвору шурхотіння в обламаних вітах старих яблунь, у осиках, на гіллі завилла омела, кинуло Костю в холодну дріж — од п'ят й до самих очей, звело зуби, а потому зірвало всю напругу натягнутою пружиною, так, що удари годинника видавалися ударами кувалди, — а дриготіння тіла повторилося, замакітрило голову, перед очима яскраві смуги, суміш фарб відцвітаючого літа, тього літа, коли ще чувся його подих, повітрям гостро наростали випари невмолимної осені, предвісниці зими. Він увімкнув світло. Кілька рудих, з чорними, лискучими спинками тарганів умостилися на краю дерев'яного, брунатного, обплавленого недопалками столу, звісили лапки — тонкі, як мідні дротинки, вуса упиналися, велися

за ним, упиналися в нього, гострі, дротяні антени вусиків. Тільки світло лампи злякало — таргани задріботили ніжками й розбіглися в щілини; коли вмикалося світло, Костя чув, як таргани сповзалися знову, а Лариса спала, спустивши руки до підлоги: вигин спини, туті, майже хлопчачі ноги, синє світло з-за фіранок, ніч не панувала, а він ще не панував над поніччю.

Губи жінки, що сидітиме навпроти, витягнуться, розтуляться червоною квіткою: заклацають рулетки, ударить у повітря останній бриз, і нам захочеться на море, світ стане надто маленьким, щоб не налаштувалося на спогад, — якось від того сумно, бачити губи, заюшені червоним вином, і ти не перебореш спокуси, щоб вимовити слово, й те слово відірваною стеблиною човгне над плюснутим небом, замішається на густому брунатному листі, а потім, як ізгори зачервоніє земля, забагряніє віспинами, плямами, а крила тіні голубів розірвуться урізнобіч, й під самими крилами я побачу твоє обличчя, обтиснуте чорним волоссям, витягнуте у здивуванні, як більчаче, коли світло покотиться іржавим золотом, і од здивування мої губи витягнуться у руру:

— ...бо вже осінь...

Шкарубким асфальтом вітер гнав вже підгниваюче листя. Дощ ущух, і дахи розпластаними долонями лежали догори неба. Вона повернула погляд на кімнату, віхоть світла обітер половину обличчя, а скляна попільничка дзенькнула у темряві об щось металеве.

А потім полетіли птахи. Вони летіли низько над дахами, черкали крилами сліпі шибки, і крізь важкі, приземкуваті стіни не доносилося розголосу. Птахи падали прямовисно, то підіймалися і зламаними літерами, дитячими каракулями летіли у вітринах, займалися зором у кімнаті, і він бачив їх у попільничці, — як вигинають хижо дзьоби.

— Птахи, — сказала вона й підвелася. Він побачив тільки її спину, край неба, мокрі дахи; забили авто, вагони, чітко відсікаючи дріб, відривали більші й більші шматки простору; а вона довжила, витягувалася, росла на ліжку, крізь пальці пробігали запітнілі локони, що поналипали на тіло; а осінь відчахнулася, відкотилася, потухла

у вікнах, пройшлося цівкою горизонту чорне сонце, нявкнула кішка, і над містом зайнявся останній грім:

— Вітрило, — вона перегнулася, він вловив краєм ока її груди, потім вікна стали зрячі, і він побачив велетенський простір, тонко встелений снігом, і там гуляла осінь, повії, поети і вигнані королі.

Костя, не переглядаючи, перекреслив написане — двома жирними, навхрест, лініями. Лариса підвела уві сні голову, ковдра злетіла на підлогу.

— Деревя помирають на світанку і з'являються, обтікають потьокками, коли темінь викльовує очі. Тому, що ніч. А ніч живить живих і відроджує мертвих. Тому, що ніч.

«Востанне...», — він востаннє, налитим кров'ю оком глянув на оголену Ларису — синім висвітлювалося тіло, прогин спини, наліті, тугі литки, готові зірватися в миготіння ночі, — і Костя вимкнув нічника, і довго дивився повз Ларису, повз сувої нависаючого туману, як зупиняються трамваї, а місто напнутими воловими венами високовольтних дротів — там, за островом — гуло, зупинялося, нанизуючись трамвай на трамвай. Тому, що ніч. Тому, що в тій ночі губляться люди і тирани, тирани і люди, раби мріють стати тиранами, а комусь просто поперек горла стає гірким шматком хліб, — на тому добре.

— Вони прийдуть... — сказала вона скрізь сон.

«До чого б мені повернутися? — думаєш, видряпує з під шкірки застиглого мозку, як у вічі дивишся на власне життя, немов на перевернуту діжу з водою, у смачний, просяклий бджолиним летом день, або копирсаєшся раком, навзадгузь, як якась там фантастична істота, що мандрує навзадгузь, навіть нема часу потішитися, отак лежиш вирячивши очі, більма замість очей в стелю, у білу до непристойності стелю, і вода на кухні крапля за краплею, і унітаз дзюрить, як ти у малолітстві, — вже зникає подив, не існує подиву, бо подивовані усі, а хліб пеком роздира горлянку, а подиву того не існує, що дитячими припухлими залозами торкається чогось того самого, пробурканого відчуття: зранку потьокками дощ по вікнах, карафка теплого молока,

і, випірнувши з-під нагрітої ковдри, твої ноги впевнено ідуть подзьобаною рососою, нетоптаним споришем; так, бо зараз украли в тебе пощерблений місяць, а сонце доволі ліниво, сонно, нехотя сповзає по траєкторії у нескінченність, бозна-коли зайде, зайде і помре, і таким робом котиться, кресне краями почорнілої землі, щоб усі сказали кінець — кінець. А кінець, він тільки один істині, але не істини тобі треба, бо вона — то смерть, як і початок, так і кінець. Щось дряпне під серцем: оживе в тобі чорний чоловік, що приходив у дитинстві, більмами на тебе, морозом драв шкіру, глупа ніч вила, вила пугачем, але одходило, а сонце на ранок котилося, нещадно розпанахуючи, когось намотуючи колесом, а тебе гляди не зачепило, що, повилазило, щоб смачніше видно тобі недорікуватому, нівроку дебелимому, зробити привидом серед дня, і вночі відкривати очі жаху, проводжати тонкими голками зіниці птахів, ковтати ностальгію втретє завареного чаю, і повною мірою знову залишитися не сам на сам із Всевишнім, бо тут таки хтось примусить тебе мацати поглядом жінку, котру не візьмеш, витрачаючи все життя на дослідження чавкаючих, піною сходячих чужих ротів, не маючи сили навіть їх ненавидіти; тонконогих, білотілих подруг ведуть кудись у темінь, у примарне миготіння кварталів до ліжок, — бо в цій великій, м'ясній зубочистці не лишилося тобі місця, ув цій каменоломні дитинства, юності, що зветься, і це зветься хихоче словом одним, ехидним, непорожнім, лукавим, світлим, як політ джмеля над жовтими голівками кульбаби — батьківщина. Але... нема-а-а...

Він засинав, зриваючись уві сні, зачіпав червону фіранку блідою рукою, а руку знадвору вихоплювало ліхтарне проміння; сні не приносили сновидінь, і крізь дрімоту, помережену жилками волосся, боявся, що з'являться ті, які приходили глупої ночі, на межі напівдрімоти і сну, приходили там, коли він жив десь далеко, що не можна пригадати, окрім: спалені дороги, над ними сонце, курний шлях губить вузли стежок, постать, що боввавніє цяткою проти жовтого жита, і гудить, скрегоче пугач, серед білого дня скрегоче, а в кімнатах, де пахне

білизою, спеченим свіжим хлібом, щось глибоко сховане з'являється, зникає, з'являється, зникає. Голубим ходить по сволоках, проймається іскрами, а голубим сходить, дріж бере від ніг і прискає з очей: а він заходить, виходить, заходить, виходить. Він засинав, вже певне знаючи, що говорити, що писати — бо та жінка на ліжку є все і нічого, як і він сам. Довгими, напнутими артеріями вимощених вулиць тягнулося псяче виття: тягнулося межі лип, але не до місяця. Вже засинаючи, Костя щось зрозумів, але полишив чіплятися за окраїни світу, правда, забуваючи надумане, знав, що ранок розтопить все. Заскрипів останній трамвай. Небо прочистилося, втикане голками зір. Він побачив, як десь далеко сходить червоний, налитий розтопленою міддю диск сонця. Трамвай скрипнув востаннє. Тріснуло натягнутими високовольтними дротами.

«Ти пам'ятаєш: дощ збив навскіс будинки, дерева в осінній млівоті наламувалися одне на одне, — тоді почалася гра і ловля вітру, день підійшов перекошеним плечем, небо набухло синім, кістки тріщали від потугів атмосфери, дриготіла земна вісь, здавалося, що начебто, таки ото справді воно існує тоненьке, невловиме, матеріальне в цьому світі, — як земна вісь, і що, окрім поганих тварючиськ, так, так, здавалося, окрім цих падлючих тарганячих писків та щурів, до цього існувало у цьому світі велике ревище, аж на піднебенні липко, а потім сухо, годинник б'є, як куранти, якщо подумати, що нема, не було в цьому світі напочатку, окрім цих рудих твариниськ, і ще...

Настала весна. Холодна, потім таки тепла, більше холодна, аніж тепла: сніг лежав у яругах до середини квітня — а наприкінці від дощів темніли вікна, і з темних вічок, як із келій, люди вигулькували, вистромляли пласкі пики, інколи, на вулицю; хмари пливли по небу, затіняючи вузенькі прохідні двори.

День зайшов за пагорби білими слонами, похитнувши жалюзі, торшера, полишив на столику гуляти вітер, а вітер схрестив дві незапалених цигарки, подеренчав

поузбіччю вцементованого рівчака склянкою; по тій стороні двійко закоханих обминув автомобіль, довгий блискучий, як сигара дирижабля з чорними крилами, фари промацали прожекторами стіни будинків, зупинилися, і Костя зразу все зрозумів. Він сидів на стільці, кучері збилися на спині.

«А потім він сидів на гілці, задерши голову, так, що кучері звисали до поперека, під морем хрумкої зелені, дув у сопілку, складав собі щось на розум, торкаючи гострими зіницями море жовтої кульбаби, плескаті озера, ліс, доки не вгледів її. А коли вона прийшла, вся просякла саявом і запахами міста, то його потягло туди».

Авто клацнуло дверима, Костя випустив олівця з рук: чоловік у сірому костюмі, із двома рядами перламутрових гудзиків, ледь похитуючись, збирався по мосту.

«Як тільки новий корон-принц ставав королем, кілька сторіч тому, а може, за три дні до Кінця Світу, а ще, може, після, як одригнувши сніданком з'їденим на похороні батька, ти впивалася вина з мармурового, різьбленого фонтана, валялася в багні, і жебраки, пускаючи слюні, злягалися з тобою по черзі; а потому тебе поховують, повісять, сплять, як відьму, розвіють попіл; а перед цим ти потопчеш всі дороги, сонце і голод, граки роз'їдять очі і губи, а ти задиратимеш порожні виямки до Сонця, вловлюючи вухом лет вороння над країною».

Двір. Сонце в zenіті. Високо, небом злітають білі розперені хмари. Узганок в тіні.

«Чуєш».

«Ні».

«Травень».

«Так, жаби кумкають, здимаються міхурі біля голів. Мухи мережать».

«Озера зріють».

Двір. І небо високо злітало білими, розтріпаними хмарами. Дзвони били. Небо чистилося, і переливи, бамкання дзвонів зверху, якщо глянути на пагорби звисока, з узганку, або стати на балкон однією ногою, лишень однією; видно, як малеча гасала зеленіючими пагорбами, а з тієї сторони набігала гроза. Хмари тільки пробивалися, туті,

маленькі, але впевнені; малеча білими метеликами сипалася по пагорбах, зустрічаючи голосно наближення грози. Били дзвони до вечірньої.

У неї заклалася тонка зморшка, біля кутка лівої брови тоненька зморшка; малеча зупинилася, небо гусло, били дзвони. Зморшка впала через щоку, креснула краями уст, у кривій усмішці вигнула лівий бік обличчя; двері прочинилися, Лариса наполовину втонула в оберемках світла. Креснули перші блискавиці. Повітря наповнилося двома запахами. Землі і неба. За годину — води і землі.

— Що таке свобода?

— Ну, якщо не проймається, то великий шматок нудьги, — Костя потягнув ніздрями повітря. — Ти, просто, зарані встала.

«Вони їхали так далеко, безпомічно, до непроглядного далеко, аби тільки бути разом: вагони, пароплави. Для кохання. В роях рудих тарганів, купках випитих пляшок, на ліжках без матраців, де у вікно безнадійне, вишкварене сонцем дивилося липнече небо; ударами, віддалеку перебивалися — один в один — вагонні колеса; та спокій не закрадався, щез, і тривога увінчувалася вночі гумовим жахом, або ти сам гумовий; а якесь рило, зблідле і зелене, або ненажерливе, завидюще око — жінка далебі, нівроку дуже гарна — у щілину дверей дивилося на її оголені ноги, що тіпалися, зривалися, зависали, здійсмалися двома білими дугами, замішуючи сім'я, піт. А на ранок: ця спокійна, ой ле-ле, вона спить, і її немає, і від того лячно...»

— Каміння пашить.

— Тут скрізь пашить.

— Що то?

— Не чіпай те, чого людина зрозуміти не варта.

— Чому?

— Тому що каміння.

«Чому вітер гуляє дахами, а потім займається вогнищами; і чому він не тушить світло у вікнах та обійстях, або оно ті ліхтарі...»

«Тс-с-с. Мама».

«Спить».

«Ні, вона потривожена».

Місто, небо над ним, із заходу зайнялося рожевим. «Буря».

— Сходь-но сюди, — чоловік у сірому костюмі вичавив подібне усмішці. Але від цього Кості не стало веселіше: перед ним проплив вигнутий, високий мавпячий лоб чоловіка. Лоб, а не чоло. Лоб, у великих, з синюватим відливом прищах притрунених пудрою.

З'явилися запахи. Вони проникали у всі пори, линули десь із кутків, пробиралися в щілини, сухо лоскотали ніздрі, так, начебто тобі шістнадцять років і ти вперше вловив дух жіночої білизни. І, інколи, Кості видавалося, що в одну із ночей тріснула голова, велетенське зоряне небо проламало верхівку черепа, і потік запахів, нечутих і невідомих уївся в нутрощі, кістяк обліпило обгорілим ганчір'ям; хотілося лежати; а на зуби, мовби хтось понасипав борошна, або так як тебе перестріла пісчана буря.

— Привіт, — тонко перегнувся рот чоловіка. — Маю для тебе втішні новини.

— Привіт. А раніше не можна було? Де Клоц?

Рука, з випнутими, загостреними щиколотками лягла на коліно.

— Перестань базікати.

— Мене просто цікавить, чим закінчиться це кіно.

— Еч, добалакавсь. Очახни трохи.

— Я вже з півроку очахаю.

— Ще трохи очахни. — Авто рушило, гойднулося в тінях прищаве обличчя чоловіка. Трохи перегода, він продовжив: — У тебе нічого не було з нею?

— В якому плані? І як може бути і не бути, — для кожного своє бути.

— Я це прекрасно розумію. Поїхали. Очახни трохи. Костю розморило.

— Ти повинен сам втелющити, що до чого.

— Вона житиме?

— Розумний ти, Костю, хлопчина.

— ...???

— Роз'яснюю: це вистава, не зовсім вистава. Розумієш, річ у тім, що після так званої вистави дівчат, які грали головну роль, ніхто не знаходив, або знаходили...

— Казліна голоборода!

— Не рипайся. Може, у тебе є інший вихід, — і чоловік у сірому став трясти Костю за плечі, відтак звалив його на сидіння, притиснув до спинки: — Не пищи і не рипайся. Від цього залежить моя кар'єра, а отже, і твоє життя. Скажи, шакал, у тебе є інший вихід? Є! Є! Є!

— Пустити, бо вдарю.

— Ідіот.

— Пустити.

— Я не хочу, як Клоц, бути все життя в тіні, і не хочу, щоб мене...

Вони сіли. Піт стікав за комір. Одхекуючись, чоловік у сірому костюмі кинув Кості пакунка: — Додаток.

— Ну, нехай, там подивимось. Пока.

— Будь.

«Люди ліпляться по подобі будинків, чи будівлі ліпляться по подобі людей».

«...???»

Вітер упав спочатку лагідно, майже ніжно, потім жорстко загнув кривлі, розколов на міріади зірок скло, — небо вуркнуло: світ став камерним, маленьким, ніби забита у глуху заводь кімната вихоплювалася сонячними снопами світла, що проривало хмари; летіло шмаття жесті, тріщало гіляччя на деревах. По одній частині міста велично, впевнено наступала спека: дорога синіла од газів автомобілів, сонце котилося невтомно у хмарах. Під сволоками набиралася волога.

Лариса роздягнулася і стояла проти нього. Вітер прочинив вікно, дмухнуло спекою, волосся вилося зміями навколо шиї, груди набухли, соски задерлися догори; вона нечутною ходою ковзнула кімнатою, зникла, з'явилася у півмороці, тріпнувши грудьми і косами. Спалахнуло синім небо. Під шкірою переливалися м'язи. Дзвони бемкнули востаннє, звук натягнутим електрикою повітрям сапонувався по білих фіранках, проник під стелею і завмер, в мент згаснув у кришталевому посуді.

— Відійди од мене.

— ...???

Лариса затулила груди руками, швидше від несподіванки.

— Що з тобою? Скільки ми можемо грати в це...

— У нас з тобою нічого нема, не було, і не буде...

— Але ці місяці...

— Відійди.

«І що нас береже в дорозі? Га? Скажи. Що нас береже в дорозі?»

«Що?!»

Ляснув ланцюг на підвіконні, важкий, срібний ланцюг. Дощ не зринувши на місто, відступав. Зарясніла тільки частина шибки. Вітер подув, і дощ знову завис у кілометр. Костя запалив цигарку. Дорогу, запашну цигарку.

Жінка пливла серед річки, світло виливалося десь з-під берегів, а береги розмивалися сріблястим маревом, ховалися перед зеленню навислого, пружного буяння плакучої верби; жінка пливла, розгрібаючи воду руками, із закиненою дозаду головою, і вже, зараз, невідомо звідки, він бачив м'який прогин спини, тонку шию; як синя вода одбиває в собі стрункі, але не полишені ніжності, земної соковитості ноги, обмиває тверді сідниці; і тоді, не питаючи чому зараз все чітко проходить повз нього, — він відчув, як кожен м'яз кам'яніє від божевільної радості, солодко тане в грудях, і все змивається сріблястим, невловимим світлом, що линуло десь там, з берегів, берегів, порослих густою плакучою вербою.

Дорога, попід дорогою на вітрові та дощеві брунатний дурман. Ланцюг потринькував на протягу, — великий, сріблястий ланцюг. Лариса, притуливши скроню до одвірка, упівоберта поглядала на прочинені двері, а за дверима плюскотів дощ, широко покриваючи землю. Напівдрімаючи, хапаючись за видиво, Костя так і запам'ятав її: оголений лікоть, смуга ноги, тріпотлива вія розганяє смуток. За дверима стіною дощ.

«Скажи, хто нас охороняє в дорозі?»

ОСТРІВ

Пароплав востаннє вдарив гвинтами, розпанахав під собою темну в'язку воду, погнав вирунами хвилі упродовж кіля, місяць розсипався скалками у бризках, луна заглохла між переборок, трохи запізнило, ущипливо, крізь сонну млівоту долетіла до вуха, а за вікнами ще навіть не рихтіло, навіть не сіріло, — і спросоння, отираючи упріле чоло, Костя Ключонов заглибився пам'яттю до залізничного вокзалу, де на пероні вітер лопотів газетою, ніс на два метри від землі, доки газета зупинилася, зачепившись за ваговоза, а мряка кропила скло засмальцьованого, брудного, заліпленого мошкаркою світлофора, що моргав червоним, — комахи над склом ліпилися до купи, і це він бачив з плацкарта, просяклого хлоркою, де провідники маячили із гранованими склянками погано, нашвидкоруч завареного чаю, із підпрілою — через плече — купою білизни; відтак, не розтуливши повністю очей, а мружачи, витаючи на грані сну і пробудження, Костя занурився в пам'ять так далеко, що, не відаючи сам того, згадав, як у дитинстві синьо, тонко лежав сніг, сходило на тарілі паром м'ясо, а він брав до рук великого, двоколірного олівця і малював на папері — цупкому картоні — чорне сонце, а на сонці біле дерево. Він навіть почудувався, що прийшло те далеке і непотрібне, і згадай це трохи раніше, то, окрім недорозуміння, панічного жаху та боягузливого спантеличення не було б нічого, а так Костя почудувався, що згадав таке непотрібне. А помічник капітана, протираючи кулаками очі, важко сапаючи черевом од надміру випитого пива, прочовгикав вузькою, вифарбованою у сірий колір, палубою, прочинив, не дивлячись, двері каюти — метр на метр — сказав «причал», потрусив далі, вигуками підіймаючи команду; і Костя розплющив очі, зустрів передвістя ранку, затиснувши між пожовклими пальцями недопалок: процокотіла порожня пляшка, на підлозі лежали розплюснуті шматки бутербродів. Небо світилося тонкою, ріденькою смужкою. Сіріло.

Ступивши на холодну рінь, змахнув незграбно руками, подавшись назад, начебто вперше ходив — вже вдаль іні пароплав, команда пересипала матюками, і він не тямив, чому хоче зв'язати ті розмови: ману дивакуватого спогаду, — а перед очима лишень жовте вікно вагона, фіранка, довгі коридори.

А потім полетіли птахи. Птахи летіли зовсім низько над землею, летіли над пролітаючою стрімголов поніччю; проривали рідке, в тумані, намисто берегових вогників, пересікаючись у молочному передвості ранку, черкали гострими, стрілоподібними крилами піщані дюни, вкриваючи простір вибухами червоної пилюги, туто, впевнено розтинали голубіючу порцеляну ранку, — то темними воружками плямами, то перекочувалися в повітрі білими, теплими клубками: зигзагоподібно, нерівно, а зрівнявшись — білою смугою морського шумовиння, висотувалися тонкою ниткою, і все далі рожевіючим сходом котилися темними, чорними клубками, воружили дзьобами, інколи можна було розгледіти їхні очі, червоні язики у відкритих дзьобах; вони зависали над самотнім, покрученим від грози деревом, потому зникали, легкий бриз доносив квілення; відтак з'являлися чорною, густою масою і ковзали над гладкою поверхнею моря, схожого на озера, які лежали в глибині країни — спокійні, тихі озера. Море шамротіло — птахи ячали у високості, шугали до самої поверхні, торкаючись черевцями дрібненьких хвиль.

«Таке відчуття, коли людина приходить, все приходить на одне й те ж місце, не важливо в якому кінці землі», — подумав.

Костя присів на камінь. Зір тупило від сірої ріні. Камінь вріс у товчену ракушку, і він погладив поверхню, присипану росю, довгими, зблідлими зап'ястями. Повільно повернув голову: утонув у купі хрумкої зелені, що на схилах, і встиг подумати про тонкі цівки винограду, — як жінки йдуть вихилястими стежками, а очі у них кольору випаленого неба, порепані п'яти, повні ноги, золота засмага обліпає тіло, вивітрені, гарні обличчя; де чужинцям сонце топить кістки м'яким оловом, а дітлашня

попід дорогою вертиться брунатними постатями, сипле задля розваги пилюгу на голову; ошкір синіх гір, там, за схилами, порослими виноградниками, чагарями повертає до моря. А над морем, кутикаючи, монотонно квилячи, коло за колом, дугою, невтримною прямою летять птахи. Море таріллю, а над морем день, сонце, і стежка коліниться до готелю.

Бгаючись думками: пароплав, протяг. Луснуло в голові, і Костя пригадав поїзд, востаннє: довгі проймища між вагонами, а ступивши до тамбура, біля вікна, де вітер одстовбурчив фіранку — вже тоді понесло гірким присмаком моря, — він натиснув на носа, зовсім легко, побачив кульки гною із ніздрів, забухикав, бо гній густо, з кров'ю пішов з горла, і Костя впав на коліна, пройнятий від кінчиків пальців жахом. Так, у дорозі, він уперше спостеріг ознаки невідомої хвороби. Сидячи на камені, ще перед прибуттям до крихітного морського містечка, де він житиме, Ключов здогадався, чого сюди приїхав, і люди, які слухали шум велетенських міст, видалися йому безглуздя. І те, щоби знав, чого чекати в цьому місті, — але ж, ні, напевне, чекав чогось від хвороби.

Сходило сонце. Ранок повністю розчинив ніч, всмоктуючи невпинно наростаючий день.

Дорогою до готелю Костя йшов, здійснюючи червонясту пилюгу; пилюга мертвим стовпом зависала у не порушному повітрі. Початок літа, але чулося тужнявіння повітря, яке наповнювало пружністю, а через тиждень нависнуть дощані хмари, через тиждень холод уб'є останній комариний писк; вітри падали на розпечений шлях. Наверталося на справжнє літо.

Дорогою він зупинився, почув жалібне кутикання чайок, протяжний гудок пароплава; край дороги сидів циган в обтріпаній куфайці, з повітряною кулькою на крисах капелюха; грав на сопілці. Костя подивився на цигана, попорпався в кишені і кинув кілька зім'ятих купюр. Постояв, але нічого так і не пригадав. Починало парити. Від білих гір лунало металеве бемкання. Червоне сонце розтікалося по мертвому плесі моря, вислизало

проти зору чорним оком. Костя ще раз озирнувся, махнувши якось недбало, скоріш несвідомо, рукою, і подався навпрямки, обминаючи стрілясту стежку колючими, по коліно, чагарями.

Костя дістався готелю, коли сонце креснуло нижньою частиною — сліпо відбилися верхівки гір, — і затремтіло над морем жовтим, пекучим диском. Синя будівля готелю стриміла осторонь містечка, що розбігалось тонкими щупальцями вуличок і провулків, що губилися в безладді нещодавно забудованих кварталів із облупленими стінами, дивилися на світ повибиваними вікнами, загадженними дерев'яними ларьками, від яких віяло спустошеністю, а то й іграшковістю, бо червоні, нашвидкоруч вифарбовані двері нагадували театральну бутафорію; з іншого боку готелю тягнулося пустирище: червона порепана земля без жодного насадження, по урвищах обтиснута колючою рослинністю, трухлявими колодами та всіляким сміттям.

Адміністратор снував мініатюрним холлом, куди зрідка заглядало сонячне проміння; він носив у руках чаєзаварник, потім, тільки-но прочинилися двері, гайнув у комірчину, що не мала вікон. Сьорбав чай крізь жовті, гнилі криві зуби; комірчина освітлювалася із входу, і адміністратор вдав, що нікого не помітив.

— Мені у вас заброньовано місце.

Адміністратор, з округлим татарським обличчям, брунатним од засмаги так, що голова видавалася випеченою, сьорбнув чаю, окинув знехотя прибулого поглядом. Погляд розкосих очей блиснув, наповнився вологою, квадратні щелепи зажували.

— Ваше прізвище Клюнов?

— Так.

У порожнечі крихітного холу просяклого паротою, де недоречно стриміли великі поручні з оріхового дерева, де тхнуло лізолом, хлоркою, невипраним ганчір'ям, пролетіла маленькою кометою велика муха і висотала щось фальшиве у німоті ранку.

— Дощ, мабуть, буде, — сказав адміністратор. — Давно не було дощу.

Поверхом вище пройшовся коридором, заглянув у стрільчате вікно, прибравши рукою витерту зелену фіранку: темно-синя таріль моря вже не відбивала сонце, і Костя побачив, як відходить од пристані корабель, на якому він прибув у цю місцину, леготіли чайки, зламано билися над щоглою з прапорцем; стежка губилася в колючих чагарях, бісером розсипалися човники рибалок і відпочиваючих, пластами сонячного латаття їх накрило на виході з лагуни. Фіранка упала.

В кімнаті обдало прохолодою. Широке вікно. Стіл. Два стільці. У стільців високі, металеві спинки. З вікна, ковзнувши поглядом по вулиці, зловив напис на перекошеному ларьку, збитому із облуплених, давно не фарбованих дощок, Костя зупинився на табличці «Морозиво». Це щось нагадало, зморшка пробігла чолом, і в напіводхилену шибку він угледів, як зморшка поволі і швидше-швидше розтинає шкіру, опускається до куточків рота; минуло те в лічену мить: маленька постать трималася за руку високого чоловіка, нетерплячим лошаком рвалася до дощаного будинку з надписом «Морозиво», тепла рука притримувала його. Але це геть забулося, тільки подумалося: так, тут на вулицях, де сон переростає в тиху смерть, раніш вилося, злітало різнобарв'ям метеликів багато голубів.

І вже потім згадав про батька. Вірніше про велику, наліту силою і кров'ю теплу руку.

Він упав на вологі, погано випрані простирадла, стулив повіки і пурхнув у передобідню плутаницю сну. Марилося, що пливе чорною річкою, повз пусті береги, і те, що йому снилося, не схоже на жодну країну, на жодне місто, на жодне місце, де проходив, де жив; він думав, що загалом немає великої різниці в тому, що хтось десь жив — на завтра буде десь-інде або взагалі не житиме. І вже засинаючи, крізь сон, слухаючи шелестіння шматочків фарби на підвіконні, Костя подумав: чогось у цьому сні не вистачає.

Тільки-но Костя глянув крізь вії — прямокутна, рівна, чітко ографлена біла стеля пробилася шовк сну. Втиснувшись у прозоре, начищене, із синім відливом скло, Костя

пригадав марення, що потроху залишало голову, але входило, пошкрябувало пазурками на краях свідомості, і він покривився, оглядаючи велику ртутну краплю сонця, що тіпалося міріадами маленьких сонечь — то розсипалося, то дробилося, то збивалося до купи — врівень перенісся; вітер ледь ворухив чисту фіранку. Надворі пашило: звідсіля було чутно, як потріскує бруківка. Вулицею пройшла дівчина, розвіваючи запилюжене повітря окидами широкої, до колін, спідниці, із засмаглими до золотавого блиску ногами, із округлими литками, де під напнутою шкірою ледь помітно переливалися м'язи; повні, але ще недорозвинені груди тріпалися під кофтою. Костя не розгледів її обличчя, тільки соковитий, налитий кров'ю рот. Він подумав, що це йому знову щось нагадує, таки нагадує і годі, — провів дівчину поглядом. Перегода вирішив: немає ніякої різниці — нагадує це про щось, чи просто вишукування знайомого у чужих місцях.

Та за годину дівчина повернулася. І зараз, всупереч зусиллю, Костя не зміг розгледіти її, окрім свіжовидої плями обличчя, трохи завеликого соковитого рота, гарних, повних, майже селянських ніг; цей рот, з опущеними куточками, не спотворений розмислом. Він став думати вкотре, — але від того тільки розбирало, і розболілася голова. Біль гризнув потилицю, потроху перебрався до випнутих черепних кісток, а відтак стрельнув у маківку і обтиснув голову. Сонце пекло, відбивало проміння, облизувало перенісся, і щоки від спеки червоно зайнялися, а потім тіло Кості кинуло в піт, так, немов обтикали тоненькими голками. Дівчина пройшла половину вулиці, — він побачив тільки м'який вигин спини, міцний круглий зад і незрушне, жорстке чорне волосся, зібране у вузол. Далі все потонуло в пилюзі. Пилюга стояла кілька хвилин, а то і більше, і тривалий час не осідала, а як осідала, то помалу — віялом; очевидно, останній дощ пройшов напочатку весни, або в середині. За дівчиною побіг рудий пес, — здоровий, з кривими лапами і тупим писком, — пса Костя добре розгледів; за собакою з'явився золотушний циган, з повітряною кулькою на крисах капелюха — покликав собаку «фьють-фьють-фьють» —

сів на осонні і засвистів у дудку. У Кості розламувало тім'я, пилюга рядом, а вітерець подув легкий, — теплий і короткий — пилюга витала червоно-жовтим туманом.

Костю захилитало; вітер подув сильніший, ляснув фіранкою, упав стілець, гепнувши на підлозі металевим бильцем, струмнуло холодком; він розгледів голубів на даху сусіднього будинку, — голуби походжали, цокотіли лапками, так, начебто сипала мряка, а Клюнов подумав про батька: батько виринув з далекого, темного коридору, — голуби дріботіли ніжками по кривлях.

Він зійшов гвинтовими східцями до холу і запитав адміністратора, де найближче поштове відділення.

— Напроти, там, оно, — відповів той, репнувши на округлому обличчі двома щілинами очей, ткнув пальцем: — Там, оно, біля кафе «Морозиво».

Він перетнув площу — три на три метри — знявши зграю голубів, — голуби злетіли, межи жовтих будиночків човниками пирснули у безхмарне небо, тінями згоріли на дахах.

— Алло...Столиця... Це столиця?..

— у-у-у-у...

— Алло!!! Алло!!! Алло!!!

— Вибачте — адресат вибув.

— Адресу! Адресу...

— Слухай, поклади трубку і більше не дзвони, доки не покличуть. Ідіот!

Цибата дівчина із гнучкою шиєю, жилавими тонкими ногами, хизуючись рано вирослими грудьми, вийшла із-за обдертих, затулених склом телеграфних стоек, маячила проти вікна темною рискою, ударом штриха, прямою безкінечною лінією подалася до виходу, з трудом прочиняючи двері; скрипнули, вискнули двері, Костя Клюнов повернув голову і побачив жінку в широкій спідниці, з чорним тугим волоссям, зібраним у вузол кругом голови, яка при ході трималася прямо, — а по ліву сторону од неї пробігали вузькі, олов'яні щілини хижок; в небі загуркотіло: дві дівчини зустрілися, мимохіть окинули одна одну поглядами, — менша зупинилася,

і Костя взирав, як розтулилися її припухлі вуста; загуркотіло, надворі подув вітер, легкий спекотний вітер, заголивши спідницю меншій, і Ключову кинулися у вічі обдерті, змащені зеленкою коліна. І тоді до нього прилинула думка. Коротка і ясна. Ударило під груди.

— Алло, Кабул!.. Кабул!!! Кабул, Кабул?! Відповідайте.

Костя провів поглядом дівчину, і прийшло те, чого б він не хотів бачити й чути — воно лишилося між кілометрами землі, кубометрами повітря, нитками залізничних колій.

— Ніч, — промовив. А потім подумав: до чого тут ніч? чому ніч? чому не вчорашній ранок? чи сьогоднішній ранок? чому не рік? два? три? Тоді зійшло: сон. Так. Сон. Сон, сон, сон, — повторював про себе.

— Кабул не відповідає...

Люди, двоє старих, які чекали «на Кабул» — вийшли. Голову пекло від тім'я до потилиці.

— Кабул? Хто замовляв Кабул?! До телефону — четверта кабіна.

Старенькі вернулись. Дід сказав дорогою своїй половині:

— Костя довго не житиме.

— Шкода, — старенька затрусила головою. — Молодий ще!

Костю подивував їхній спокій.

На вулиці дужчав вітер — рвав червону черепицю з плескатих хат.

Перед вікнами порхнули голуби: тіні кругло прокотилися по стінах, зім'ялися на купі одержі, скрипнула половиця, проганяючи тишу — задзюррила в туалеті, крапля за краплею, вода, і годинник на стіні гучно затарабанив, виковуючи звуки із мертовного, переддощового сум'яття.

«Якщо ти хтось, якщо ти звідкілясь, і забув про це, то тебе наштвхне на незабуття, той, хто повернеться тією ж дорогою — коли ти забув», — подумав Костя.

Біля люстри, натиснувши на ніс, він вичавив гній з ніздрів і зрозумів, чому сюди приїхав. Ну що ж, день потроху висотає його в чеканні; нудно; він пригадає ще

щось із того: обличчя, вулиці, людей і обличчя, і як відчув перші ознаки невідомої хвороби. І тож, день потроху висотає його, а те, на що чекатиме, не прийде, ані сьогодні, ані завтра, довго ще не приходитиме; щоб не думати, він умисне ловитиме себе на сторонніх думках, не так, як раніш, вичистивши власне нутро, як рибину, — але зараз не так, — кінці погубилися, і лишилося чекати. Це передчуття незнаного страху, міцного, посланого кимось; це страх відчутти наближення того, щоб відчутти щось — подітися нема куди, як і повернутись в нікуди. Дитя надії — спокій. Спокій марноти. Загалом, тут спокій: все однаково, тільки хіба що меридіани перетинаються не так, або час на годину чи дві біжить наперед, а листи не встигли дійти — жовтіють та скручуються, як осіння отава; кисне молоко та черствіє хліб, а любов жарка і скороминуча, немов сама смерть. Тільки чекання задовге, як після пишного літа, полум'яного бабиного літа — тривка, льодяна зима, а восени з вицвілого із лазурі сірого неба полотнами падають дощі, голі віти цокотять в шибки, море, задихаючись, гонить хвилю за хвилею, а хвилі — хмара за хмарою; втрачається лік часу, вітер оббиває будинки, — в короткому житті надокучливе, розтягнуте чекання відходить і приходить паперовими пароплавами.

Костя пригадав дівчину, яка тільки-но пройшла містечком, чітко тримав у пам'яті її повні ноги; ця дівчина могла б його вбити, але зараз лишилася тільки тінь спогаду, навіть не мрія, а те, що кожен день сходило, як сонце, те, чого не втримати в руках, і навіть тримаючи, далєбі, воно ніколи не очиститься, не набере повітряної чистоти, і, на жаль, на превеликий жаль, не зітліє, подібно мрії. Ото ж, то і є вічність. Світ навалився, і час хряснув переламаним карком. І час перестав існувати, його для Кості не було. Для нього зламалася давня людська вигадка, яка відволікала жити. Жити прямо зараз, так просто, не випускаючи власних нутроців. І жоден голос не наштовхує на блюзнірство, як голос з майбутнього. Простити можна все, але не брехню з могили, бо він, в якійсь частці, вартий того, щоб називатись могилою. Всі варті. Навіть якщо ти забіг наперед власному життю — спостерігаючи кінець.

Та він забув про це: як забувають про останню електричку, як забувають першу жінку, як витираються дощі дитинства, зім'яті морозами — тільки біля облущеного вікна, на межі весни і літа, наприкінці, тужно забриніло під лівим соском, шкіра стала дибки.

Вітер напочувався з моря, охоплюючи все більші шматки простору червоним кушпелинням, шарудів піском шибками, і циган, якого не було видно, взяв свої підстилки, перебіг під крамницю, за ним рудий пес. Пес задирав писок, підвивав, а циган незворушно притуляв долоню до чола, блискаючи проти тьмяного сонця випуклою вилицею.

В голові паморочилося, і Костя подався на вулицю; в холі рипіли двері, вкидаючи раз по раз косяки рудої пилюги; адміністратор куняв, поклавши голову на лікті; вітер бив у кругле, майже мініатюрне віконечко, що вгорі; на столі зміїлася паром склянка з чаєм. Крізь роздяплений отвір Костя побачив дівчину, котра йшла головною вулицею.

Повільно, невпевнено переставляючи ноги, ловлячи запах власного поту, Костя дібрався до поштамту, і відчув, як до грудей щось припирає, а потім зрозумів, що в ньому живе ще один чоловік: той чоловік неусипно слідкує за кожним його кроком, порухом світил; той другий цікавиться морем, водоростями, людьми, — і біля поштамту Костю обдало морозом. Він сидів, втупивши очі на протилежну стіну, слухаючи, як сік із свіжовиструганих дощок збігає на порепану землю; підвівся і зайшов до телеграфу, впав у м'яке, пахнуче шкірою крісло. Дорогою проскочило двоє старих, ховаючи від вітру хлопчика років шістнадцяти. В голові гуло. Дощ, по-всьому, наступав десь із моря. Люди на телеграфі піднімали голови, нашорошували вуха. В шибку, крізь навислу руду завісу пилюки, Костя угледів дівчину, яка йшла, прогнувшись трохи назад. Зараз він розглянув її добре, начебто це повторювалося уже десятки років, коли вона полишила в собі тижні, дні, хвилини, секунди, а він уперто не хотів її пам'ятати, і з дитячою настирливістю продовжував спостерігати за нею.

Вітер опав. Руда хмарка пилюги зависла в повітрі: пищала сопілка цигана, підвивав собака, пилюга присіла, впали великі краплі, запала тиша. Містечко прибрало ошатного вигляду, вибудовувалося червоними квадратами, прямокутними, хитрими надбудовами, гостроверхими башточками голубячень. Сонце непорушно парило у високості. Костя глянув на дівчину, вже одягнену в чорну, майже до п'ят сукню, із м'яко вигнутою спиною і чітко викресленим підборіддям. Коли вона пройшла повз поштамт, Кості кинулися: розкосі більчачі очі, захищені пухнастими віями, повні стегна, рожеві нігті пальців проти чорної сукні. Клюнов перейшов дорогу, і тут полив дощ. Він побачив його ще здалеку, коли дощ упав на пласкі дахи курортного містечка, а потім перед очима пішли кола, — дощ наступав вже од моря, країв простір, маніжив валами пару, і крізь натужне тріщання атмосфери доносилось клетотіння морських хвиль. Листя потемнішало, небо над містечком полив'яніло, а далі втратило колір, чаша його глибилась — вже з того краю селищем пройшли червоні, туті вихрі — постать дівчини тонкою свічкою хилитнулась, і чорна попона води сховала її від Клюнова, який скочив до холу. Опинившись навпроти вузького вікна, він труснув головою, проганяючи настирний біль, потім легке запаморочення: вода обмивала дахи з червоної черепиці, зі сходу сунула чорна хмара; двері рипіли раз у раз від протягу, адміністратор щез; двері рипіли, вихоплюючи з мороку оберемки світла, і тугий струмінь протягу розвіював смердоту. Хол заглушував звуки, — тільки шалене, невгамовне, впевнене дріботіння крапель об кривлі, а моря мовби нема. І вже коли Клюнов зібрався до кімнати, то море заревіло, зламалося луною, і розкотистим гуркотом відбилося в горах. У вузьке віконечко, що жовтим більмом світилося проти Кості, він знову побачив дівчину, яка йшла довгою вулицею, в сукні, що облипла тіло, і повні ноги золотом засмаги блискали проти вікон, блілого сонця. Голова її подалася наперед. Море ще раз гаркнуло; вдарив грім. Блискавиця косо освітила обличчя. Знову щось завило, заскреготіло, вітер шалено заторохтів покрівлею, і трохи

втихло; луна відкотилася, полишивши в повітрі щось невимовно тяжке.

Потім світ утих, зробився маленьким, камерним, чулося деренчання водопровідних труб; дощ затарабанив звичним ритмом, видуваючи в калюжах бульби. Зайшов адміністратор. Двері рипнули і зачинилися, повільно відхилилися знову, і в щілині видно: дівчина зупинилася; адміністратор опустив кругле обличчя додола, під ним набігла калюжа води.

— Чули? — запитав адміністратор. — В Алушті зсунулась скеля в море.

Клюнов підвів погляд, пробіг стінами, — дівчина йшла вулицею, прямо по калюжах.

— Так.

Адміністратор задоволено всміхнувся.

— Знесло два будинки. Є жертви.

Дівчина стояла у проході, за спиною рівно падав дощ. Двері завищали, клацнули, відітнули простір, хол потемнів — у вікні падав дощ. Дівчина прихилилась до одвірка, притримуючи рукою сукню, половина обличчя тонула в пільмі, і на Клюнова втупилось одне, єдине, жовте од світла з вузького більма вікна, іскристе око; і коли вона спробувала поправити зачіску, сукня впала, сховала ноги, і око дивилося в простір — між Клюновим і адміністратором.

Костя сказав:

— Вам би не завадило просохнути.

Адміністратор підвів голову. Дівчина ступила крок, і повна пільма лягла на неї. Костя піднявся східцями, відчуваючи потилицею, спиною, як вона тихо йде позаду, — це надало йому впевненості.

Муха дзижчала у вікні, трохи просвітліло, адміністратор проводив їх поглядом, голова хилиталася, як у фарфорового болванчика. Костя обернув голову, дівчина перекинула свій погляд — через плече — двері шарпнуло протягом: циган сидів, підібравши ноги, дув у сопілку, і постать його мережилась між прозорими потьокками води.

Дівчина затуляла зграбною, тремтливою, чітко окресленою в чорне постаттю хилитання дощу за вікном. Костя навіть не сподівався на дивовижний спокій, спокій, який не давав нічого, окрім спокою, а що далі — невідомо; немає різниці, невідомо, де б ти був, — і то набагато краще, ніж лежати в зопрілому ліжку, краще, ніж говорити дозволені речі з недозволеними людьми, вибирати між містами і країнами ті два метри, що навіки заспокоють; а вона дарувала не надію, і зовсім не впевненість, просто вся її істота по первісному, по дикому первісному, вигранювала, прокреслювала межу і давала на все безглуздя відповідь.

Костя підняв повалений стілець, спалахнула блискавка, не зронивши і слова, він попорпався у валізі, дістав піжаму, одірвав етикетку, і подав піжаму дівчині.

Дівчина одхилила двері шкафи, і він побачив тільки повні литки, і як мокра одіж мертвим крилом падала на стілець.

— Коньяк, — Костя налив у грановану склянку. — Піду поставлю каву.

Вона на знак згоди опустила очі. І Костя так і не зрозумів її настрою.

На третьому поверсі його обдало духотою, сонно літали мухи, кроки відбивалися в кінці коридору; вікна не пропускали сонця, затулені важкими, зеленими порттьєрами. Він глянув в одне вікно, де сходилося червоним шумовинням пустирище, потім в інше: море ряхтіло сірим, і тільки рожевий, тонкий як голка, вогонь маяка пробивався крізь шаленість стихії.

На кухні, з високою стрільчастою стелею, він запалив вогонь, і на кілька хвилин занімів, споглядаючи сині язички полум'я. Поставив кавозаварника. Повертався коридором, вгрузаючи ув слизьку пільму; дощ вже відходив од моря, і все більше, щільніше падав на селище; коридором повзали тіні, а за дверима, де від протягу деренчав номерний знак, Клюнов почув голос, — тонкий, мовби жіночий і мовби дитячий. Голос тягнувся, вихоплювався, здавалося, інколи, що то вищить вітер, але в бабахканні дощових крапель голос набирав настирливо потужної

інтонації і чітко крив безладдя, гамір навколишнього. Клюнов потягнув дверну ручку. В залитій електричним світлом, без вікон, кімнаті сиділи двоє старих, закутані у клітчастий плед, поперед них хлопчик із блідим, навіть синюшним, обличчям, читав уголос, як читають у школі, врочисто, затинаючись, не вникаючи у зміст.

Старі повернули голови, хлопчак не знав куди подіти книгу, завовтузився, хотів жбурнути її під ліжку, але дід з бабою разом зірвалися на ноги, перехопили товстий фоліант, переплетений у шкіру із золотом і засунули його під плед. Костя ще постояв у проході, вибачився, зіславшись на те, що переплутав кімнати, і подався довгим коридором, блукаючи від нерозгаданого трепету, а потім зрозумів, що то була просто Біблія, і тому старі злякалися, ясна річ. Але терпке, як оскомина, почуття роздирало його з кожним кроком, і він знову, поминувши двері своєї кімнати, подався на третій поверх, зупинився, відтак почув голос хлопчика, тягучий, плаксивий, надри-вистий, і вочевидь — той не хотів читати, бо раз у раз затинався, і тоді старі сердито сикали на нього. Врешті Костя постукав у двері, зайшов, і старі по-страусиному попідтягували голови.

— Я вибачаюсь, хотів би у вас попрохати...

— Ні! — різко вставила своєї стара.

— Чому ж, ви приходьте, — перебив її дід, усміхнувся білозубо. — Правда, ви можете приходити і слухати.

Біля кімнати Костя дивувався, чому так поступив, але вже прочинилися двері, і обридливо пішло перед очима, шарудів дощ, і не видно було неба. Тільки в пам'яті мовби фотокартка — перекошене, зелене від злості та жаху обличчя хлопця.

Дівчина, схилившись над люстрою, розчісувала волосся. Коли він увійшов, вона підняла з напівтемряви очі, не зронила й слова, продовжувала робити своє.

Клюнов затупцювався на місці, димів кавозаварник; дівчина сиділа спокійна, рука, зламана в лікті, лежала проти вікна на синій скатертинці, — вітер подував, вода за вікном здибилася, і мокрі голуби лопотіли об шибку.

— Каву?

— Так, — голос у неї йшов десь із грудей.

Мокрий голуб на підвіконні, шматок неба, зів'яла квітка у карафці. Дівчина пила маленькими ковтками коньяк, — голова випірнула з темряви, і на Костю пахнуло теплом жіночого тіла. Шамротіла вода, дівчина попивала коньяк, вітер кресав дахами, дощ вирунами ходив дорогою, де під піддашшям сидів циган, склавши по-турецьки ноги і грав на сопілці; вода струменіла у ванній, нежива вода, і Костя бавився спочатку її рукою, витонченою, з синіми каналами жилок і червоними нафарбованими нігтями; порепана шкіра на пучках намащувала артерії на шиї, вузлики між пахвами; відтак вона одкинулась на спину, заголивши округлі коліна, і він побачив перед собою чорніючі долоні, м'які, принадливі, Ключов навів устиг подумати: коли він відчував таке востаннє в житті. У пам'ять одразу врізалось, не домальованим штрихом упнулось межі бровами, запало складкою: як хилитався на краю даху дикий куш глоду, як перед ним вискочили двійко молодих, налитих грудей, раптово його проковтнула млівота, і він отямився тоді, коли під ним розляглося м'яке, податливе жіноче тіло, і він намагався вхопити білу, химерну округлість, що розпливалася і збиралася до купи, і ловив соковиті, налиті кров'ю вуста, з опущеними кінчиками; потім вона зірвалася і була далеко, — вдарила в повітрі тутими, чорними зміями кіс, упала на живіт, і Костя топився у м'якому вигині спини: застрахавшись, сам не знаючи чого, але манило, вабило, розгойдувало утіхою: засмагле золотаве лоно з трикутником волосся, тріпочучі, брунатні соски; дощ припускався ще більший, мокрий голуб на підвіконні, і Костя наздогнав її десь на тому краю, далеко, обхопив шию руками, що аж хряснула, але тихий стогін покрив усе, — він упнувся їй в губи, і дівчина спокійно, м'яко лягла під нього, та по миті вирвалася і побігла кімнатою, і він бачив з напівморозу, як очі її бігають по його плечах, дужій спині.

— Мені треба йти...

Гаркнуло море віддалеку, загудів вітер на крівлях, Костя сів на ліжку, підібравши коліна до підборіддя.

— Зараз припустить ще більше, — прохрипів.

Тоді вона ступила до нього, обхопила зап'ястям шию, обвила ногами і лягла під нього; ноги її замиготіли в повітрі, що настоялося людським потом; Кості гріли груди, живіт дівчини вигинався під твердими чоловічими м'язами, а парота в кімнаті іскрилася, дощ за вікнами то вщухав, то припускав ще більший, і враз Кості запекло пах, він застогнав, судорожно засапав повітря, потопивши її тонкий стогін, і очі дівчини — не то зелені, не то карі — відділилися сизою заволокою. Вона розм'якла, застогнавши, поклавши Кості голову на груди. Лилась вода за вікнами, потім умовкла, вії дівчини лоскотали його шкіру. Врешті вона підвелася. За мить він виокреслив її круглі коліна у ванній, вона тихо наспівувала, милася. Надворі розвиднілося. Начебто востаннє Костя побачив, як із даху повисла велика крапля, — роздулася, росла, — впала, бризнула скалками бризок, а голуб ударився крильми об шибку, стрілою пропеклася тінь на стінах протилежного будинку, потяглася в напрямку сонця. І дівчина стояла темною постаттю проти вікна, витиралася рушником, і Костя тоді подумав про жінок, як про щось далеке, і що це не вперше і не востаннє, і не обов'язково думати про неї, але чомусь думав і дивився на її округле, золотисте від засмаги тіло, на розібрані коси; полив дощ, зовсім короткий, і хлюпотіння води виривало з його пам'яті ще щось таке, що змушувало битися горлянку, сушило в роті. Цей короточасний дощ, жінка на животі, — лежить зігнувши в колінах ноги, а палець бігає шовковистою шкірою, а миром іде сонце, день шелестить м'якою парусиною; це так пекло його, що гіркий ком підступив до горла, і він пригорнув дівчину до себе, задрімав, заколисаний, немов прийшло те, чого він шукав. Вона перевернулася на спину: груди легко здіймалися від подиху, вітер прочинив кватирку, забив білою фіранкою.

— Буду збиратися, — сказала вона, підвелася, гойднувши грудьми.

Костя попорпався в кишенях штанів, витяг кілька банкнот і простягнув. Вона взяла гроші, склала удвоє і поклала на столик.

— І часто тобі приходится платити жінкам за такі речі?!

— Ні, вперше.

— Дивно.

— Так, навіть приємно.

— А до цього, як?

— До цього в мене просто не було грошей.

— Тоді платив чимось іншим?

— Так.

— Завжди воно так.

— Угу.

— Я не беру гроші. Вірніше, вперше беру гроші... Але не візьму. Не маю потреби, взагалі.

— Ну, як знаєш.

Вона стояла в дверях, у вікні тремтів куцх глоду, — ноги її зігнулися в колінах, — повернулася; циган розтягнувся у весь зріст, і пес біля нього бігав; вона стояла в коридорі, а Костя ще тільки натягував штани; сонце пройшло половину шляху. І Костя Ключов не відчув полегшення, так, як завжди — тільки ущемленість свободи. Пробігла по чолю невловимою тривоною.

Вони пройшли хол, перетнули дорогу, і Кості стало чогось весело: з'явився циган, він чвалав забрюханий, на ходу дув у сопілку, пес дріботів назирці.

Море доганяло хвилі жовтою піною, терпкий вітер приніс до Кості запах жінки; прибій вирізався червоною цівкою прибитих штормом водоростей.

Задуло сукню, ноги блиснули проти сонця, і вона притулила рукою до стегон тріпочучу тканину, так стояла, доки стали пробиратися крізь чагарі.

— Кав'ярня.

Обвішане ліхтариками обійстя, далі безлюддя чагарів; під навісом сидів бармен, підперши ліктем голову, дивився поперед себе. Очі офіціанта щось нагадали Кості, і це насторожило.

— Вип'ємо чогось?

Вперше за день збагнув: жінка злякалася, але, швидше, то не жах, а суміш відчуттів, так, мовби перед тобою кішка, яку проганяєш, а вона не втікає, а щириться і намагається вдарити тебе лапою, не випустивши кігті.

— Можна.

Вони примостилися осторонь, за спиною бармена, крізь чагарі мерехтіло море, а небо наповнювалося жовто-золотавим кольором, сонце пропікало вже більше, ніж до середини, відбилося в зелені води золотим полотном. Бармен нехотя звівся і посунув до їхнього столика. Лікті у нього були сірі од бруду, і коли говорив, то погляд упирався десь за спинами.

— Є тільки шампанське.

Клюнов на знак згоди кивнув головою, затупцювався ногою, заворушив шматочками гравію і зрозумів, що цей чоловік нещасний; і чому він нещасний, Клюнов не хотів про це думати; просто він добре знав такі погляди, — упереджено винуваті. І коли бармен поставив перед ними пляшку шампанського, запітнілу, зелену й велику, Костя якось по-іншому окинув чагарі, море, офіціанта, столики.

— У нього очі актора, — сказала жінка.

Це Кості напочатку не сподобалося, — чимдалі, то відчуженість наростала; і взагалі, не хотілося помічати жінку. Вона про щось думала, і погляд увійшов у неї, — очі двома темними блюдцями нишпорили по спині бармена, зупинилися. Далєбі він міг здогадатися, про що вона думає, але холод відчуження не зайшов далі моря, стільців, і Костя сам із собою згодився: дійсно, таки нещасний чоловік.

— Він нещасний, — сказала жінка знову, випірнивши десь із глибини.

Вітер напнув частину тента над кав'ярнею, заторохкотів лампочками; за спиною глухо гуділо, прокидалося курортне містечко.

— Люди часто сплять у дощ, — сказав Костя.

— Давай його запросимо. Дуже він вже виглядає нещасним.

Вдалині почулося рівномірне гудіння. Жінка повертіла головою, але так нічого й не побачила. Бармен підійшов і сів поруч. Говорив щось про погоду, про море. Костя налив йому у свій спорожнілий фужер. Той випив, подякував і почав услухатися в гудіння. У жінки загорілося волосся, червоно підфарбоване, виковзнуло м'яке

підборіддя, біле і заодно чітко окреслене. Зі сходу летіли літаки. Напочатку рясніли чорними цятками, далі горизонт тремтів од надокучливого гудіння, а потім вони горбатими, сірими громадами, наче зграйка або тічка собак, пропливли над морем, і здавалося, що вони пролетіли у кількох метрах.

— Військові, — сказав бармен. — Бомбардувальники.

На небі золотилися хмари, горизонт зелено розвівався проти моря, і сонце йшло до кінця денного шляху. Червоно бігали тіні обійстям.

— Треба йти, — врешті сказав Костя.

— ...???

— Немає часу.

Жінка бачила, що він взагалі намагається не звертати на неї уваги, але то в нього не виходило, і вона усміхнулася краями губ; знову повернула голову до бармена. Очі в бармена волого блиснули.

— Ми ще зустрінемося? — несподівано запитала вона, і обличчя пропливло перед ним, тріпнули коси; подуло вологою з моря.

— Може... Може, все минеться, — до себе сказав він.

— Що?

— А то так, просто. Звісно побачимося. Приходь, — Костя труснув головою і зараз зрозумів, що так драгує, — гудіння бомбардувальників.

Дорогою до готелю він зустрів людей; люди, засмаглі, червоні, круглі, міцні, йшли, перемовляючись, кушпелили в повітрі, а десь далеко відкочувалися луною бомбардувальники, і вони трохи подивовано проводили обличчями і знову — в сонну млівоту наступаючого вечора, під жеботіння морських хвиль впевнені, тугі, налиті кров'ю тіла, віддадуться чому завгодно, може, ночі, а може, кохання. Костя із задоволенням потягнув ніздрями повітря, злився з цим нерозбірливим живим потоком, почимчикував до готелю. Сонце золотом затопило верхівки гір, зирнуло ще раз у море, посипало блискітками по рябіючих проти проміння шибках хижок; скрізь запалало червоним.

Подвір'ям гасали, кудкудахаючи, кури, собаки тявкали, задираючи писки, лемент, передвісник ночі, а далі — неймовірний спокій; такі неймовірний, від рохкання свиней, і від гною, що від свиней несло, від хлопчаків, які вже не посипали пилюкою голови, а відтак сиділи на лавках, лузали насіння, а то — струтали свої дерев'яні шабельки й з галасом, знявшись — пропадали у червоній заграві двору, що потроху напускалася поніччю; цикади свистіли у невідомих, вишуканих місцях, а спів дужчав і скоро розливався непомітним, але вкрай потрібним звучанням місцевого пейзажу. Костя придивлявся до плескатих, глинобитних будівель, не таких, як у його краях, звідки прибув — від будівель віяло холодною несправжністю, скороминучістю, а ще більше — чужиною. Та прочвалавши з кілометр просохлою дорогою, Костя обвикся, і з кожним кроком морила втома. Море блимнуло червоним оком сонця, — потухло. Місяць ще не зійшов — темрява прострелила простір. В останніх одблисках сьогоднішнього дня Костя побачив мешканців: старих, які грілися на пеньках, точили лясси і лузали насіння, утихлих і сонних від роботи, від самого життя, і Клюнов чогось переконував себе, що нічого не трапилося, і не могло воно скоїтись, — бо ось люди, двори, люди встануть і завтра підуть на роботу, і якщо він того забажає, то зустрине їх.

У готелі, коли настала ніч, він враз відчув неспокій. Він знав, що втомився, але сон не приходив: рипіли дощані стіни, вітер однотонно настирливо, як живий, посвистував. Костя сидів, упершись поглядом у ніч, спиною до дверей — стара звичка, — вікно заливало червоним, сховавши місяць, — дуло сирістю з моря. Солоно дуло. Костя кутив, позиркуючи на упаковку із снодійним. Потім почув голос. Голос ляснув, повис, злився із писком незмащених дверних петель. Клюнов обернув голову, зирнув на щілину, двері зачинилися, — кроки залопотіли, далеко, коридором. Дитячі кроки. Ударив дощ. Заторохкотів і швидко вщух. Завила сопілка цигана. Повітря важке; Костя втупив зір у пачку снодійного. Через деякий

час підвівся і підійшов до вікна. Циган перестав грати, витяг велику горбату, засмажену до блиску хлібину, стиснув, крякнувши від задоволення, — кургузими пальцями розламав, — пара заструменіла од сірої, землянистого кольору м'якоті, пес вистрибом, колами пішов біля підстилки, а циган обережно поклав переламаний хліб, дістав з кишені заяложеного піджака цибулину, облущив нігтями, покликав собаку «фьють-фьють» — відривав невеликі шкоринки, кидав псові, а сам запихав великі паруючі кавалки до рота, жував так, що жовна ходили на вилицях.

Костю занудило, він подався до коридору, освітленого з кінців маловольтовими лампочками, і щось, подібне до жалю, запекло під грудьми; готель готувався на ніч, люди виходили і заходили, ламаючи хистку тишу ударами дверей та підборів, — і він подався на третій поверх, зустрів стареньких, які чемно розкланялись, і так, мовби нічого не було — знову спустився до кімнати, тут його кинуло в жар, занудило, і Ключов одразу зрозумів, до нестями у мізках, що хворий. Забився у куток, притиснувши коліна до підборіддя, сходяв рясним потом, дивився на бліде мереживо лампочки, раз од разу блював, а коли у нього густо пішов гній із носа і горла, впереміш з кров'ю, його охопило дике, звіряче бажання зірватися на ноги; та сили не стало, — й на одних руках поповз до вікна. Він просувався до амбразури міліметр за міліметром, так, аж тріщала шкіра — блював гноєм, задихався, долаючи конвульсії, що судомили тіло, вчепився нігтями за підвіконня, спробував підтягтися, щоб когось покликати, — шкіра на щиколотках тріснула, і кров струмочками побігла за сорочку; і коли підборіддя вже торкнулося підвіконня, враз одпустило: вищала впевнено сопілка цигана, дзюрила вода в туалеті, а в щілину у дверях зірало перекошене, зле і зелене обличчя хлопчика. Ноги у Кості набрали легкості, груди розпирало від повітря, і він пройшовся кімнатою — туди й сюди — вискочив укотре в коридор — малого не було — тільки проминуло двійко молодят, навіть не глянувши в його сторону. Костю понесло на третій поверх, і з годину він слухав, як

уголос читав Біблію один із старих, а потім, урвавши читання, щось роз'яснював.

На ранок він здивувався, що заснув уночі без снідального, — і все видалося далеким, нісенітним. Костя подумав про жінку, що зустрів учора, і це віддало теплом і затишком. Подався на кухню, заварив каву, — небом пливла бавовна хмар, вітром несло з моря солонуватий дух, що осідав присмаком на губах, і він удруте згадав жінку, і подумав, що в житті з'явилося щось потаємне, трепетне, хоч як би він того не жадав. Тривога одійшла, і Костя прямо на кухні висьорбав половинку кави, повернувся до кімнати. Двері виявилися прочиненими, і Ключов трохи покартав себе за халатність, сів на ліжко, випроставши ноги, й побачив ув ванній відчинені навстіж двері, а там хлопчика, який стояв на колінах, спустивши штани. Костя повернув голову — валіза розкрита; речей не багато; він певно знав, чого там не вистачало.

Хлопчик стояв на колінах, і з кожним поворотом голови тінь вимальовувала на його обличчі різні фарби, і коли поглянув на Ключова, то тіні забарвили один бік зеленим кольором, а інший бік — просікся десятками тоненьких зморшок, і обличчя виглядало підстаркуватим, — у тому було щось блазнівське, тільки очі горіли рівним, синюватим світлом. Вітер бив у проймище вікна, сік повітря фіранкою, хмари згасили світло, в коридорі протупцювалися чийсь кроки. Кроки залягли в кінці коридору. У Ключова затремтіла рука, — він навіть не мав бажання оглядати фотокартку, що в кутку, — лише хлопчик спостерігав за його тонким, білим зап'ястям, та й сам Ключов роздивлявся власну руку, як чужу. Потім, немовби здалеку, бачив, як пальці — тонкі, ніжні, павуком стискають цеглину, солодко піднялося у грудях, гуркіт серця об ребра ущух, і він уздрів перед собою зелене, схоже на поморщене яблуко, обличчя хлопчика і враз чомусь застрахався розбудити тишу, що залягла безкінечним плесом до моря, — так, немовби він боявся доторкнутися до грудей жінки, яка від того зникне.

— Мавпеня! — просичав Ключов, ноги обм'якли, зробилися ватяними, а солодка слина підступила до горла,

облипла піднебіння; упав на коліна, перехилився, виблював, а далі викидав зігнутих судорогою ротом шматки жовчі. За долі хвилини Костя Ключов упав на підлогу, й останнє, що впіймало замутніле око — рівний, холодний погляд хлопчика, котрий дивився ізгори свого маленького зросту.

Жінка прийшла; він навіть не мав надії, що вона прийде. І коли вона прийшла, Кості видалося, що він не бачив її кілька років, — хоч таки дійсно знав її колись. І він неодмінно таки тримав щось при пам'яті — море плюс-котіло внизу, Костя Ключов лежав із рушником навколо голови.

Жінка принесла великі, рипучі, сині грона винограду і жовту спілу диню, — такі росли в кілька сотень кілометрів звідси, на тому побережжі, і по цьому Костя визначив, що вона не місцева.

— Привіт.

Він не привітався, здвигнувся нетерпляче на ліжку, — спостерігав з-під приплющених повік.

— Як тебе звати?..

— Надія... Я сьогодні не ходила на пляж, через тебе. З тобою що? — вона розлилась сміхом, а потім наче схаменулась.

— Ти хворий?

— Щось на те схоже. З чого ти взяла?

— Я піду у ванну.

У Кості перекошилося обличчя.

— Я тебе хочу враз, — сказала вона, скинула сукню, і він спостерігав її у прочинені, білі облущені двері, легенько усміхаючись сам до себе, і нічого не думав, навіть про вчорашнє.

— Я хворий.

— Я те-бе хо-чу, — як у школі, по складах протягла вона.

Жінка, закутана до половини рушником, засмага деінде трималася, лягла коло нього. Податливе тіло ввігнулося, він мимоволі, відтак з більшою охотою провів пальцем по округлому, золотистому животі, розоставив

ноги, побавився ніжними стегнами, майже дитячою шкірою, занурив обличчя у волосся, почув, як бубнявють соски на її грудях і як важчає дихання, — рвійно, впевнено; потім все сталося швидко: вона стала цілувати йому груди, теплими, чутливими телячими губами, все нижче, нижче, доки зупинилася, і Костю захлеснула солодка хвиля, спокійна, подібно білому дню і хмарам за вікнами; він прошепотів:

— Зі мною ще ніхто нічого такого не робив.

А вона піднялася, тонкими пальцями гладила ноги, відтак сіла зверху, і Костя чекав на те, що було вперше, але було навіть краще, набагато простіше, що брало сміхом, і він поплив, немов крізь дрімоту, дивлячись на свіжовиде обличчя жінки.

Далі вони їли диню.

— Я тебе знаю, — сказав він зненацька.

— Угу, — крізь набитий рот.

— Так.

— Угу. Угу. Дай я тебе поцілую.

— Ти мені колись снилася.

— Дуриш.

— Так, не дурю.

— Потім я тебе зустрів і запропонував у натурниці...

— Угу, щось пригадую. Ну тебе. Давай ще...

Проминувши колючі чагарі, вони навпростець подалися до кав'ярні; бармен сидів у тій же позі, що й першого дня, тільки лікті випраного халата зяяли потертими рукавами.

— Зайдемо?

— Ні, — відкинула вона, пішла попереду, виставляючи по-чудернацькому ноги, — колінами всередину.

Вітер торохкотів різноколірними лампочками, гуляв колючою спиною чагарника.

— Ну, я прийду завтра.

— Так.

— Не кисни. Можеш перебратися у мій профілакторій, якщо...

— Грошей у мене досить, але щось...

— Ну, тоді подивимось... ну... — вона поцілувала довгим, протяжним поцілунком.

— Да-а-а, — Костя обіперся об старий, вичовганий прилавок; світла в крамниці не було, пахло борошном, підпрілою картоплею. — Так, кажете, той циган був колись вожаком, а...

— А потім перехрестився, чи ще щось там, ну да, точно перехрестився, наш місцевий батюшка ще хрестив його, та з п'яну дав якийсь чудернацьке ім'я. Да-а-а. Кинув табір і почав бовтати. Щось отут трапилося, — і продавець постукав по голові зігнутих вказівним пальцем.

— Нд-да. Цікаво.

— Та не так, щоб дуже. Шкоди він не робить, до людей не чіпляється, дме собі в дудку. В позапрошлому році, ні, ще пізніше, здається, забрали у божевільню — кажуть, сидів і дивився півроку в одну точку, нічого не робив. Так що, не бійтеся.

— Та я, просто, з цікавості.

— Ну, якщо — то отам відділення міліції. Кличте. Мій син працює.

В крамниці придбав пачку чаю, — міцна упаковка, добре збита, можна порахувати за імпорту; крізь прочинені двері, з прохолодної крамниці, де поскрипували поточені шашелем сволоки, упівоберта дивився, як дорогою тягнулися тіні, сікли повітря мухи, і дітлашня, підсунувши рожеві п'яти під зади, сиділа в пилюці, лепетала, посипала пороховинням худі, гострі плечі; безтурботність вулиць приворожила його, — сонце новорічною іграшкою, жовтою кулею пекло у високості чистого, синього неба. Почалося літо. Він подумав, що це приносить якусь солону, щемучу, затаєну втіху, — лишилося чекати на затяжні дощі, що митимуть зранку шибки, і десь далеко подумав, між іншим, про готель, про довгі, казармені коридори, про облущені риплячі двері, а про людей вирішив: дійсно треба поміняти готель на профілакторій.

Він не помітив, як дорога вела його вище: похилене дерево, патлата тінь туї стрімко тягнулася в хмари, неви-

дима птаха виводила «пії-пії»; квартали, подібно мушлям, нанизувались один на одного, і Костя зупинив погляд на гарній, але вже старіючій жінці, а квартали губилися в купках розлогих каштанів, там, де стриміли державні будівлі, а над дашками безсило висіли вилялялі прапори, і Клюнову згадувалося тільки літо в цих краях і спогади про це містечко, неясні, розмиті спогади, пов'язані з кінцем літа: як душно стискало горло цвітіння липи, терпко дерло ніздрі від чебрецю та скошеної трави, а люди йшли тихими вулицями, захмелілі, розпарені на полудневій спекоті, а у дворі стояв дух покійника, тхнуло зіпсутими продуктами, і місяць серпень ряснів каштанами і похоронними процесіями; сонце зависало надовго, дні коротшали. І Клюнов думав про це, підіймаючись все вище й вище: перед поглядом мінявся пейзаж, важчали ноги, і легені погано вбирали повітря, і зрештою він зрозумів, що підіймається в гори. З висоти побачив перевернуту тарілку моря; позаду лишилися поодинокі, покручені дерева, з'явилися дикі, занедбані людьми виноградники, на яких висіли важкі грона, за виноградниками зразу — жорстка, по пояс трава, дорога, здавна прибита сотнями ніг та колесами возів, розсипалася серед плескатога каміння, що безборонно приймало сонце — його влада; за цим усім виринав карликовий ліс, обчіплявши низькі схили гір, між гілок шарудів вітер; море дзенькнуло, тріснуло скалкою, і відтак — порепана земля, чагарі, далі каміння. Тут ніколи не було моря, воно не підступало сюди, навіть голоси птахів не чулися, зрідка кутикне чи то коршун, чи степовий орел, а чим далі вище — тихо і мертво потріскувала жорстка трава. Навіть вітер не мав повного права. Мірне торохкотіння сухого бадилля. Неподалік Клюнов угледів щось подібне будівлі з проламаним дахом, де видно було, крізь стріловидні, порожні виймища вікон, висохлі галузки дикої ліщини. Далі шорсткий, без насадження пагорб, певно, насипаний людьми, і камінна огорожа, ніким не зайнята, — очевидно, нікого не цікавила; ще неподалік — колючий масив висохлого чагарника, а низом, по схилу, лежала чорна пляма озера. Він натрапив на нього зненацька, так, не-

мовби знайшов викинуту кимось, непотрібну картинку: навислі, похмурі береги, мертва вода, без жодної ознаки життя. Клюнов добру годину проходив навколо озера, — тільки островки чорного жабурина лежали на поверхні водозбору, нагадували, що тут колись віяло життям. Костя спробував дістатися до розвалин, але виявилось не так легко, як було напочатку. Мороз ішов спиною, двічі обдирав до крові руки, сповзав схилом і так з півгодини ходив колом, щось недоладне складаючи в голові, мимрив незрозумілі слова. Присів на камінь — перед очима світлі кола. Спробував закурити — сірники один за одним гасли. Відпочивши, вирішив повторити це наступним разом. Нарешті, походивши біля мертвого водозбору, Костя надумав спускатися, доки не потемніло, до моря. «Та-ак, це щось таки нагадує, — подумав він, — якщо може справді щось нагадувати, коли ти дійсно таки щось подібне бачив. Та-а-ак!»

Назад дорога була напрочуд швидкою. Почалися людські помешкання, прибиті запаленими більмами вікон. Небо червоно-іржавого кольору полоскало горизонт. Море шамротіло. Здалеку — ламкий гудок пароплава. Люди поралися на полі; ходили, носили ящики, верталися, знову носили, клали, горбалися спинами з гострими хребтами і випнутими ребрами, облиті бронзовою засмагою; трохи перепочивали, дивлячись у бік білих квадратиків селища; поралися далі.

«Та-ак, це щось таки нагадує, якщо може справді щось нагадувати, коли ти таки дійсно бачив. Та-а-ак», — подумав Костя Клюнов.

За цей час над селищем і трохи далі пройшов дощ; він прихопив профілакторій, частину піщаної коси; в повітрі витав устояний дух людського помешкання: запах одеколону, намоченої, нещодавно, дощем випраної білизни; пожмакані пачки дорогих цигарок, й в міру того, як Костя добирався до готелю, запахи міцнішали. Стояв солодкий, трохи нуднуватий людський дух. Він проминув готель, — зараз бездомний, з темними вікнами, із заялженими вікнами, — подався до пристані, через чагарі, повз освітлену серпантинном вогнів кав'ярню, де самотньо

куняв бармен, поклавши голову на руки, і, зачувши кроки, піднімав нехотя обличчя, позіхав, і продовжував свій нетривкий сон.

З'явилася, вигулькнула обліплена молюсками, заплетена водоростями стара пристань, і Костя Клюнов щось віддалено згадав. Біля нової пристані, яка ще зберігала сліди новобудови, Костя угледів цигана, — циган сидів осторонь, на блискучій гальці, по щиколотки занурив ноги, позіхав, і, як Кості причудилося, то тільки на нього, Костю, й чекав.

— Не ходи туди більше. То погані місця, — сказав циган.

— Ти що? Того?

— Я тобі кажу — не ходи туди, бо загубиш останній шанс.

Море кинуло жмут водоростів, циган відкинув пружні, червоні щупальці ногою. Пес тявкнув і задер писк, тявкнув удруге.

— Сідай-но.

Костя опустився навпочіпки, — проти грудей червона смуга заходу; гостро тхнуло перегнаними водоростями.

— Скоро шторм, — кинув циган.

Море лизало рінь, собака бігав взад-вперед, доки циган покликав його «фьють-фьють».

— Ти хочеш випити?

— Я не п'ю. От що, знаєш, колись, давно, зразу після війни, людям не тільки їсти, а жити не було де, то ж бродили в пошуках матеріалу, і різного там... Натрапили на капицю... так, так, хлопче. Я тебе не вчу, а просто розповідаю. Ото натрапили на капицю, та й ну звідти тягати — піп старий був, розстрига, і говорить: не чіпайте, не знаю, що то, воно вроді і не гріх, бо, каже, то і не церква була взагалі, та, і справді, погомонювали люди, не церква, а щось таке, бо ні хрестів, і не росте навколо нічого. А розстрига уперся на своєму, та й ну, не пушу, жодного камінця, гундосить по-п'яному, не візьмете, бо то до гріха доведе. Люди на те: ти ж триндів, старий дурень, що гріха ніякого нема, ми так думаємо, що воно стоїть, нікому не служить, хай людям послужить. А той

криком кричить, не пускає і Господом Богом усіх за-
клинає. Отаке, а потім так воно спустилося — хто одвіри
взяв, хто ще щось там потягнув. Дивись, у тих дворах,
як не похорон, то прямо після весілля — щось укоїться.
Але з часом минулося — бо ніхто не вірив у те, що
говорив старий розстрига, а хто вірив не тільки в те, що
гомонів, а і в Господа нашого Ісуса Христа, той геть
подався з цих країв, а ті, що тільки наполовину — то, як
кажуть, по вірі і дісталось. Ну, я до чого. Ота каплиця, —
то забрів до революції сюди якийсь монах, не монах,
пожив трохи в однієї вдови, — вдову згодом найшли на
конюшні бувшого графа, повісилася бідолага, так і про-
висіла півтора місяці, сам знаєш, що в той час не дуже...

— Ну, ти, коротше давай...

— Ну, я тобі і так коротко. Не ходи в ті місця, бо то
нечистого рук діло. Нечистого, да-а-а.

— Слухай, може, то байки.

— Як знаєш. Аби не пізно було.

— А як тобі вірити.

— Не знаю. Твоя справа, коли важко буде взагалі —
прийдеш. Прийдеш, — упевнено, немов цигану самому
треба було переконатися, повторив.

Розірвавши руками жорстку упаковку, Костя засипав
чай в грановану склянку; в готелі, по кімнатах, проги-
наючись у колінах водопроводу, жебоніла вода, люди,
як перед грозою, втихли. Костя зраділо понюхав повітря,
прочинив вікно, угледівши цигана, наморщив чоло, потім
натягнув полотно, розіклав фарби, із задоволенням удру-
ге потягнув повітря ніздрями, — так, як те роблять зго-
лоднілі. В прочинену шкафу шуронули, полискуючи
блискучими спинами, таргани; чому вони чорні? —
запитав був Костя, — але потім, сьорбнувши чаю, зазна-
чив про себе, що в тому немає ніякої різниці, тільки є
різниця в часі, а все, що між ним, лопнуло, тріснуло,
луснуло, так, лише різниця в часі, — а все інше на своїх
місцях, тільки от задача: коли і де воно луснуло? мжичить,
трусить мряка з неба, таргани лущать так, як колись, а
сонце стоїть у четвертині пройденого часу, незрушно
стоїть, але ж де різниця? минувшина минулого? тонень-

кий шовк? шукати, знаходити, шукати? ліпити штрих за штрихом? все життя? на той бік що?

— Ей, циган! — крикнув він з вікна.

Той підвів голову й посміхнувся.

— Що мені робити? Ти знаєш, чому я сюди приїхав?

— Ти сам те знаєш.

— Тоді на біса ти мені розповідав всю ту історію.

— Чоловік, якщо не хоче нічого робити, завжди придумує причину, або вона шукає його. То майже ні до чого, що я тобі розповів, — сказав циган, приклав дудку до рота, відвів, — ти сам частина того, що придумав про себе. Ти роби своє діло, а там, як Бог дасть, — циган хитро всміхнувся.

Коридором проторохкотіли кроки.

«А-а, те мавпеня», — подумав Костя.

Сміх прокотився коридором — тонкий, пискливий, тріскачий, в'дливий, як у комара.

Костя працював кілька годин підряд, ламаючи графіт об папір, — напружено вслуховуючись у кроки; вода мірно билася в трубах.

Костя Клюнов вийшов на дорогу, сонце забігло за край моря, і дорога падала просто в небо. Тут він подумав про батька, вдихнув повітря, потамував щось подібне до схлипу. Цикада рівно тріпотіла голосом у душному повітрі. Гуркіт зі сходу, навалистий, впевнений. Дзюрчала цикада. Потім над узбережжям пролетіли винищувачі, їх не було видно, та по монотонному гудінню, двиготінню шибок і по тому, як закладало вуха, — зрозуміло, що винищувачі летіли неподалік. Це дійсно винищувачі, а не бомбардувальники, і Костя, вглядаючись у жовту ніч, чекаючи на приступ хвороби, думав про це. А ще — про батька, наполегливо, немов хтось повертав до цього. Дзюрчала цикада. І так, з відкритими очима, Костя Клюнов зустрів ранок.

Червоним заливало вікно. Жінка увійшла нечутно. Лише за хвилину він побачив довгу, повну ногу, частину обітертого багрянцем сходу обличчя. Сукню, блідо-рожеву, задмухав легкий вітер, висвічуючи золотаву округлість стегон.

— Голова болить, — сказав.

- Випий анальгін.
- Дійсно, таки універсальне пійло.

Над землею зависла, потріскуючи черепицею, спека; спека швидко змінилася духотою, і прибій, море безсило сапалося на прибережні скелі, а небо — глибоке і чисте, вилиняло; землю сікли тоненькі, кільчасті змії суховію, дерева шаруділи у мареві, листя прибило ледь помітною жовтизною, люди піднімали догори обличчя, розуміюче переглядалися, але нічого не говорили. Жорстка трава вряди-годи піднята пекучим вітром, перекочувалась з дороги на дорогу, з поля на поле. Голоси, стукіт підошв, лемент дітвори ставав ще нестерпнішим, дратував до-рослих, і вони зле кричали. Каміння тріщало, сонце білою кулею висіло в зеніті.

Костя повернув голову, шукаючи в повітрі якоїсь відповіді, певно, вишукував штрихи, водив подвір'ям погляд закислих очей; в затінку присохлої шовковиці, що кілька років не давала плодів, хлопчик читав книгу, вітер ворушив сторінки, піт з чола падав на білі, прибиті чорною кирилицею аркуші; шкіра на обличчі у хлопчика, перепечена на сонці, від читання, натуги збиралася старечими складками.

— Хі-хі-хі, — протягнув хлопчик, не відриваючись од книги.

Повітря напнутим білим полотнищем всмоктувало в себе дух поту, долівки, перегною, фарби, торішньої соломи; вітер не приносив втіхи — падав ватяною попоною, слизьким язиком облизував спини і плечі, і люди знову піднімали голови, — оглядали рівні рядки буряків і кукурудзи, говорили щось незрозуміле для туристів, — розбрідалися по хатах. Пух несло над морем, над горами — скотина у хлівах жалібно ревла.

— Жарко, — Надія перевернулася в пільмі, скинула простирадло, кілька хвилин дивилася на розкидані метелики паперу.

— Підемо на море? — запитала.

— Ні, мені треба працювати.

Знадвору почувся собачий гавкіт, завила сопілка цигана.

— Я не можу тут сидіти.

— Тебе ніхто не тримає.

— Не кричи на мене.

— Ніхто на тебе не кричить.

— Тоді я пішла.

— Угу.

Йому снилося, що річка, чорна від мулу, котиться десь з гір, огинається між будинками, потім далі, по всьому, що з'єднує людей: таке у неї завдання, — подумав Костя уві сні. І коли прокинувся, тривалий час сидів, потираючи запітніле чоло, — десь із-за стіни з'явився білий птах, схожий на пелікана, політав, політав кімнатою, зник, знову з'явився, зник, з'явився. Морозом пробрало хребта, і Костя, зірвавшись на рівні, увімкнув світло. Кілька хвилин розсипав різні сорти чаю, змішував, поглядав на стіну. Далі піднявся на третій поверх: занавіски навіть не ворухнулися. Не діставшись кухні — повернувся.

— Примариться ж таке.

Ніч тінями ворушилася на стінах; ворушилася облущена шкіра на плечах Надії; білою плямою світилося полотно; м'язи у нього на шиї наливалися; ніч тінями ворушилася на стінах. Годинник зупинився. Тільки у ванній вода. Біла пляма полотна.

Таргани дихали спинками на столі. Жінка спала, заломивши під себе ліву ногу. Він сидів і дивився у вікно, надворі шелестів сухий вітер. Він сидів і чекав, коли шибку залле червоним.

Земля порепалася, взялася коржами, і тонка дротина трави тремтіла за вітром; небо, здавалося, втратило колір. Люди з'являлися зранку і вночі. Вдень сонце біло розпливалося небом. Люди піднімали догори голови.

Тіні спочатку бігли дорогою, витягувались під деревами рівно і чітко, обстріпано пробивали сизі шибки,

довжились від ніжок стільців, — промінь падав, пропікав спочатку карафку з водою, нанизувався на бісер бульбашок, потому ковзав, викреслював вигин шиї, робив його нетривким, ефемерним, відбивався в намисті і розповзався по зіницях шматками згаслого дня — втраченого сонця.

— Дні так швидко кінчаються, ти не помічаєш?

— Іди... — сказав Костя.

— Що?

— Іди...

— ...

Вітер косо бив у шибки, тер піском об скло.

— Ти мені заважаєш... Розумієш...

Вона здивовано підняла руку: повільно, невпевнено.

— Іди.

— Ні.

— Іди.

Він підвівся, стояв над нею, очі Надії порожньо дивилися повз нього; вітер ламав на сусідньому даху черепицю; засвічувались вогні. Тополинний пух летів проти вікон, падав у рівчаки при дорозі, і дітлашня кресала сірниками, — синій вогонь облизував землю, і дітлахи бігли далі у червоному кушпелинні.

Він поклав їй руку на плече: петелька сповзла, і Костя поклав руку на голе плече. Потім несподівано поцілував у чоло, в очі, — вона охопила поперек, розстібнула гудзики; тіло в неї солоне, шкіра туга, — кільця, пасма волосся лізли в рот, і коли Костя ловив їх удруте, то вони були вже звично мокрі; у її зіницях плавали освітлені вікна; він бачив знизу її груди, задерті, наче у кізки, підняте догори підборіддя і нижню губу, закушену білими зубами.

— Ти розумієш, — майже закричав Костя, і рот зігнувся кривою гримасою, немов у епілептика або як ієрогліф. — Я щодня дивився на ці вікна — тихі, спокійні вікна. І чим більше я дивився, — то ненавидів їх і людей, які там копошаться. Встають зрання і копошаться, як глисти.

— Ну й що?

— Просто, — його попустило; безбарвний вечір на порозі. — І зараз за милою я чую цих людей, з отаких

будинків. Але ненависті нема, як і нема необхідності в цій ненависті. Мені просто гидко — все.

— Дурненький, — її очі крізь нього губилися між водою і небом; велике сонце монеткою плавало в її зіницях.

— Так. Але я не можу його позбутися.

— Минеться.

— Ти впевнена?

— Я жінка. Нам багато-таки дається, більше, ніж вам, чоловікам.

— У чому?

— У нас нема так, як у вас. У нас рівно. Інакше б на землі не було нічого.

— А ти щось тямиш... Дійсно, тямиш, — сказав, поклавши голову їй на коліна. Вітер подув з чагарів — теплий, нудний.

— Отже, зранку поїдемо, розвіємося. Набридло все тут.

— Угу...

Була вранішня пора; на зупинці товклося кілька чоловіків — дві пари — видно, відпочиваючи, — щось говорили, поглядаючи в той бік, звідки повинен був прийти автобус; по радіо передавали, що сьогодні треба чекати затемнення, час Костя і Надія прослухали.

Автобус прибув із запізненням, і водій довго не чекав, повів машину вздовж пристані, попід скелями, вискочив на трасу — засвітилося, проти очей, море, і Кості видалося, що це вперше і востаннє, цією дорогою; а потім полетіли птахи, низько, над ледь видимим мереживом білого прибою, до скель; летіли, німо ворушили дзьобами, кресаючи пилуку крильми, прориваючи серпанок теплими клубками. Ранок бгався синню прохолоди. Автобус шипів шинами по гравію, вискочив на головну трасу і поїхав уздовж моря, що сипало на берег маленькі блискітки хвиль — море не наздоганяло само себе — і рівно текли зеленіючі рядки виноградників. Люди в салоні ожили: хто діставав запітнілі пляшки пива, лимонаду, хто жував бутерброди — запах свіжих огірків, м'яса приємно лоскотав ніздрі; коли це обридло, перезнай-

милися, поговорили, і, встигнувши обриднути одне одному, знову намагалися зосередитися на пейзажах, безтурботно і порожньо прошмигуючи очима по обличчях і спинах сусідів.

Навпроти Кості і Надії — дівчина, з блідим чолом, напрочуд гарна, мовчазна; автобус потрапляв у розлогі гірські тіні — гори збільшувались з кожним кілометром, — вискакував на залите оловом сонця рівниння, і в салоні западала темрява, а то бурунами ходило світло — від того обличчя дівчини, що навпроти, обмивалося кількома кольорами; до білого, високого чола черв'яком прилипло волосся, а вуста оголювали дві перлини зубів. Протяг інколи ворухив чорний, жирний локон, і Костя нарешті примусив себе не дивитися. Потім його стало непокоїти: що? — він і сам не знав. Надія рівно дихала: груди під білою бавовняною кофтою піднімалися, і крізь білу тканину пробивалися брунатні соски. Сонце світило їй в скроню. Сонце ущерблювалося — простір між ним і землею порудів, але люди розмовляли, пригощали одне одного пивом, повторювали старі анекдоти, сміялися; запала темрява. Було десь до обіду. Жінки заверещали, автобус дав гальма, Костя почув дихання дівчини над вухом, і йому зробилося моторошно: він пригадав, як у дитинстві синьо лежав сніг, і як він гепав маленьким рожевим кулачком у двері та вікна і ніхто не відчиняв; подих луцав над самим вухом, рука мимоволі торкнулася, увійшла у повне коліно, і тут Костя Клюнов зрозумів, що зараз повториться приступ, а ще: треба йти звідси. В потемках проревли винищувачі. Знявся лемент.

— О, ці літають, але у них є прибори. Я знаю, — обіззався чийсь голос.

Потім з'явився маленький, мініатюрний, рудий місяць. Автобус повільно сунув у сутінках.

— Вийдемо.

— Ні.

— Тоді я подався сам.

— Як знаєш.

Він пішов по узбіччю, коліном вигнутої дороги — напочатку між скелями, далі через виноградники, доки вийшов

на пустирище, — щітками колючок, залисинами виринали чагарі; небо світлішало, кліпав маленький, іграшковий місяць; сонце серпом кресало в половині неба. Як і треба. Коли про-світліло знову — зі сходу накочувалася, надуваючись, важка чорна хмара; місяць прозоро плив небом. Десь далеко, в стороні, виднілося місто, в яке він мав приїхати.

З пагорба Костя глянув на випуклий, як чоло, брудно-жовтий бугор селища, квадрати зеленіючих городів, гори, що виступами, сходами, піднімалися вище і вище; в голові гуло, поколювало в тім'я, біль міцнішав — роздер маківку і заклав вуха. Пустився дощ. Упав глухою стіною, без вітру, потушив звуки — тільки жеботіння води у виярках. На сході від дороги, од гірського кряжу, з'явилася чорна цятка. Червона курява піднялася над містечком, зависла, і по миті осіла. Чорна цятка зі сходу збільшувалась. Костя заспішив, у скронях ритмічно загуло, і, здавалося, він почув голос. Зі сходу росла, невпинно, чорна пляма. Червона курява піднялася над містечком, з тієї сторони, де ще не лив дощ — і люди комахами заметушилися на подвір'ях, і з кожним кроком Клюнов розрізняв їх все більше.

Чорна річка, підкидаючи каміння м'ячами, загурчала, ударила об стару дамбу, повітря загуло, блискавка укріла небо; чорні вируни фонтаном хлюпнули догори, вибухом тріснула луна в горах — вся живність у селищі підняла гвалт. Люди здивовано, стривожено переглянулися. Дамба луснула подібно парусині, і потік, підкидаючи каміння, вдарив перші будинки, жовтим язиком злизав кілька виноградників, ляснув у повітря «ух-уху-ух», і за годину, на диво, рівно пробіг кількома вулицями, червоно-жовтою сукроватицею упав у море. Дощ ударив туго дахами червоної черепиці і мірно, безсило подріботів над селищем, над розірваною дамбою, і коли Костя ступив на мокрі вулиці — дощ уже коли-не-коли зрихлював воду у калюжах. Люди, на диво спокійні, а може, вже заспокоїлись, прибирали на обійстях.

За годину Костя Клюнов сидів у себе в кімнаті, чавив руками виноград — великі, соковиті, сині грона, сік збігав додолу, а на порозі лежала купа вичавків. Він чавив ви-

ноград, бачив, як пальці обтікав сік, він обтирав їх об білі аркуші паперу, діставав велике, схоже на людську долоню гроно — і стискав кулак. Сонце мружилось дощем. Місяць зник. Море вуркало — обіцяло добру погоду.

Десь під вечір у двері зашкреблося. Він підняв, опустив голову. Підняв. Зайшов адміністратор. Завертів круглою, наче випеченою головою, трохи поклонився.

— Чули?

— Що?

— Прорвало дамбу, вода пішла з озера. Знесло кілька чоловік. Гірське озеро прорвало, пішла вода, прорвало-таки, казали добрі люди, що треба його засипати, а воно бачите як... Да-а-а, ото, один насмерть. Але добре, що то бездомний циган з собакою, а той... Самі розумієте... і шкода, але не так за серце бере. Да-а-а...

— Так... Вип'єте що-небудь.

Рудий присмерк набігав за вікнами. Адміністратор пив горілку, ставив склянку поперед себе. Тополиний пух летів повітрям. Прийшла Надія. Десь за опівніч. Привела дівчинку, за спиною дівчинку не було видно, тільки по обдертих рожевих колінах Костя здогадався, що десь її бачив. Гірка слина підступила до горла; адміністратор куняв, у кімнаті тхнуло перегаром, вода лилася у ванній; зелені очі молоденької дівчинки, з чистою, прозорою райдужкою бовтнулися у мороці — спалахнуло електричне світло, пужнуло тарганів, — дівчинка сиділа, зібгавши коротку спідницю, за вікнами шелестіло листя, тиша влягалася кварталами, і протяги нишпорили із діри в діру. Дівчинка взяла до рук аркуш паперу, списаний довгими рядками, перекреслений горизонтальними лініями, поклала, взяла інший і прочитала вголос:

Сходе червоним золотом над Капернаумом
вітром гониться листя, проганяє
світило, у підземному царстві

Харон.

Над Віфліємом — чисте небо.
Месія ще не прийшов, але
шлях усіяний незайнятими хрестами.

Час і простір перестали скрипіти
уключинами човна.
Зайшло сонце за горбатого, сірого
Капернаума.
Зійшла зоря над Віфліємом.

— Той чоловік у кав'ярні сказав, що я гарна. Пам'ятаєш, бармен із впалими, неголеними щоками, й очима актора; він займав мої ноги, і від того стало приємно, а ця дівчинка дивилася і чомусь плакала. Він зробив мені боляче, в анус, але потім було приємно, ми лежали на піску і дивилися на небо. Потім пішов дощ.

— Ми... — сказав адміністратор, підвів голову й опустил. Дівчинка сиділа, підібравши спідничку: попелясте волосся, широкий розріз зеленого ока.

— Власне, втомився за ці роки. А роки, як навмисне, злиплися ракушками, і не встигнеш повернути голову, а дні течуть, як пісок між пальцями; повернеш голову і час змінився, і люди, приходить наступний рік, а потім другий, третій. Хочеш сказати, що ти любив їх, а вони мовчать, і ти знаєш, що вони мовчатимуть, бо не чують. І не те, щоб не чули, а мертві. Тільки ти живий серед великої землі, а другі — хто в Німеччині, хто в Парижі, хто на Чукотці. І ти тільки тут. Роки липнуть один до одного — сили немає. Тільки коли прийде час, то ти подивишся на це згори, наче крізь сон, і підеш спати. Буде все, світ поміняється, з'явиться все, але ти тоді будеш втомлений. Наче сліпий. Світ підморгне підсліпкуватим оком. І уві сні ти поведеш ескадрони.

— Я раб твій, Господи, а ще і людський. Терпко в роті, сухо в роті. Ви ще не навчилися любити, як родилися з ненавистю. Да.

— У мене був хлопчик. Але з хлопчиками мені не подобалося, більше подобалося з дівчатками, так, Надія гарна, але не дуже.

— Той чоловік у кав'ярні сказав, щоб ми ще приходили. Він добрий і ніжний. Зараз усім не вистачає ніжності.

— Так.

— Так.

— Чоловік помер.

— Так.

— Дурні.

Колючим постукуванням гілок об рами, чітким обручем сонця на високому, натягнутому шовком небі, де вітри перебирають пригорщі пилуги з снігом, чергуючи удари за ударами кватирок і дверей; сльозливими, просяклими вивареними зажовками чаю вечорами, що притрушені мрякою, із безоглядністю на вчорашній і на завтрашній день, лункими кроками, заламаними по дрібних, мініатюрних кварталах, що на безлюдді пробиваються зраділо крізь товщі атмосфери, пронизаної зимовими птахами, які мудро ховаються у скелю, бо не долетіти; і люди, обдавшись плином турбот, ховаються, щоб розсунути білі фіранки на вікнах, глянути на сонце проти чорнильно-чорного моря, з рахуванням подихів, надій та матюків — прийшла зима.

Прийшла зима, і Костя Клюнов понаписував листи — всім, кого знав і кого майже забув; писав швидко, начебто це конче необхідно, а повиводивши круглі літери на білому, цупкому папері, чвалав проти вітру на пристань спостерігати, як приходять і відходять пароплави; мусолив у руках олівця, дивився на пелену туману — там міста і теплі місця, і нічого у нього, в Клюнова, не хилитнулося в голові, — чув здалеку протяжний гудок, повертався до готелю, немов у тому віднайшов якийсь зміст на сьогоднішній день. Лягав нероздягнений у ліжку, проводжаючи округлі тіні птахів, що пролітали за вікнами; спав спокійно, не зривався, як раніш, а надворі — чи то мело снігом, чи хто проходив — слухав крізь налітаючий сон, і це заспокоювало. Десь під ранок піднімався, ходив кімнатою, намагаючись згадати сон — сни не приходили, але це не обтяжувало, як і не обтяжував сам сон; просто навіть забава: відгадати цю дивакувату властивість — не бачити снів. Він навіть не думав: добре то чи погано. Його більше займали птахи на скелях, і Костя пробував їх намалювати, але нічого з того не виходило, тоді він із задоволенням слухав теревені адміністратора, — випита чарка розв'язувала язика, і Клюнов слухав більше гудіння вітру у дротах, ніж його, — або слухав його і зразу гудіння в дротах. Інколи він щось відшукував

у мозкові і зазначав, що був таким дурним аж годі: осінь пронеслася в чеканні, згоріла в чеканні та жаху, і той жах набубнявів, луснув і ось: гудки пароплавів, крик птахів у скелях викликали в ньому щось схоже до тепла і радості. Ет, дурень, нічого й говорити. І зараз, таке відчуття, що полишив якусь психічну хворобу, тяжку психічну хворобу, бо колись здавалося, що світ проковтне його, рознесе в шмаття, тільки-но він ступить за поріг. Його не приваблювали полотно, фарба, лишень маленькі малюнки на аркушах та стінах. І коли взагалі все обридне, то він піде, сяде на камінь і буде зустрічати пароплави — білі великі пароплави, що їх тягнуть буксири далеко, в чужі місця.

Десь у половині першого зимового місяця Клюнова зморило, і він виглянув у вікно: вітер, голі віти, жодної людини, лише монотонне гудіння дротів. Але щось таки трапилося, і він подався до берега, проціджуючи крізь себе неясну тривогу; потім все минулося, і Клюнов допізна просидів з адміністратором за пляшкою вина, розповідаючи видумані історії про себе. Після того підвівся і подався до кімнати. Заснув. Проспав міцним сном, а прокинувшись, спустився до холу, сказав:

— Ти знаєш, мені снівсь сон, дивно, вперше за стільки часу снівсь сон, що немовби я стою серед вокзалу, серед людей, які приходять, заходять, але не в двері, бо дверей немає, і всі вони були колись далекими знайомими. А потім темно. Темно. І я прокинувся.

— От і в мене...

Костя заспокоївся. Вірніше, те не можна назвати неспокоєм: щось йокнуло, і він згадав початок осені. Але біля моря Костя почав переконувати себе, що нікого не знає, крім бармена-п'яниці, занудного адміністратора і деяких людей у замусолених куфайках; по обіді взяв олівця в руки і пропрацював до пізньої ночі: риска до риски, штрих до штриха, легкість в тілі і голові напочатку сп'янила його, але образи впливали з нього, билися і просто лягали під графітом на папір. Наступного дня він не пішов до моря, а сів за полотно, дивився на білий квадрат і розтирав фарби. Коли зробив половину задуманого, в груди щось кольнуло; він ліг на ліжко, відчув

приємну дріж, потім забухикав, і гній пішов з носа й горла, але приступ швидко минув; Костя задрімав.

Він побачив під собою велике місто, сонце світило прямо в очі, але не сліпило його, і Костя вирішив взяти напрямок на те, що видалося йому сонцем, бо десь трохи недалеко народжувався циклон; його піднімало все вище, вище, і з кожною хвилиною, що підносила його, Костя роздивлявся, як земля робиться круглою, маленькою, дивно синьою, — щось подібне жалю торкнуло серце, і він побачив, як спить батько, і в батька тремтить рука, книга на підлозі, а мати дивиться у вікно; по тому стали з'являтися люди, до яких він писав листи і котрі йому не відповідали — страху не було, тільки легеньке ляцання у вухах; осторонь усіх стояла Лариса — дивилася на нього і летіла до сонця, і вона була такою, як колись Костя намалював її — ні сорому, ні приниження не відчув, хотів спитати чому вона тут, що робить у його сновидінні і чим взагалі займається, але зрозумів, що він просто помер, і йому треба вже летіти на те світло, яке називав сонцем.

Адміністратор підвів голову. Щось дописав. Від Ключова вийшов чоловік, який нещодавно приїхав.

— Він нічого не лишив, крім картин?

— Ні.

— Да, шкода.

— Я теж так думаю.

Чоловік був одягнений в костюм сірого кольору із двома рядами перламутрових гудзиків.

— Ще ось листи, але...

Чоловік подивився на листи, нехотя поклав до кишені.

— Скажи, — запитав, виходячи. — Що нас береже в дорозі?

— Що? Хм. Дивний ви. Звісно — Бог.

— ?..

Автомобіль, риплячи шинами об гравій та паморозь, рушив вулицею, попід виноградниками, упродовж моря, і зник. А потім полетіли птахи.

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Олесь Ульяненко

БОГЕМНА РАПСОДІЯ

Романи

За редакцією *Василя Габора*
Коректор *Зоряна Наконечна*
Художнє оформлення *Андрія Кіся*
Комп'ютерна верстка *Ігоря Бабія*
Відповідальний за випуск *Олег Говда*

Літературна агенція «ПІРАМІДА»
Україна, 79006 а/с 10989
м. Львів, вул. Стефаника, 11, тел./факс 72-50-62
E-mail: pyramida@utel.net.ua
www.pyramidabook.com

Здано на складання 22.02.2006.
Підписано до друку 7.03.2006.
Формат 84x108/32. Гарнітура Uk_Baltica.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн, друк. арк. 8,4. Обл. вид. арк. 8,1.
Тираж 1000 прим.

Генеральний директор **ВАСИЛЬ ГУТКОВСЬКИЙ**
Віддруковано в друкарні ЛА «Піраміда» Свідоцтво державного реєстру:
серія ДК № 356

У 51 **Олесь Ульяненко**. Богемна рапсодія: Романи. — Львів: ЛА «Піраміда», на замовлення приватного підприємця Говди І. В., 2006. — 160 с. (*Видавничий проект сучасної літератури «Приватна колекція»*).

ISBN 966-8522-72-9

13.00